

ΥΠΕΠΘ - ΕΙΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΥΠ.Ε.Π.Θ - Ε.Ι.Ν.

Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

7

ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΚΟΝΙΤΣΑ 2004

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΥΠ.Ε.Π.Θ. - Ε.Ι.Ν.

ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΦΥΣΗ

Εκπαιδευτικό υλικό
για τα προγράμματα του Κ.Π.Ε. Κόνιτσας
"Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση",
"Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας" και
για το Εθνικό Δίκτυο Π.Ε.
"Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση"

ΚΟΝΙΤΣΑ 2004

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Η Ομάδα των Εκπαιδευτικών του Κ.Π.Ε. Κόνιτσας:
Αικατερίνη Τσούβαλη, Αγγελική Χατζηθανασίου, Ιωάννης Καριοφύλλης
Κων/νος Πλιακοπάνος, Μιχαήλ Στράτος, Μαριάννα Νάστου και η
συνεργάτιδα Χρύσα Κόντου

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΝΤΥΠΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Γραφικές Τέχνες ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ
Γαρυβάδη 10, Ιωάννινα - τηλ. 26510 77358

ΑΚΟΥΑΡΕΛΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βαρβάρα Κωνσταντουλάκη

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ: Κ.Π.Ε. Κόνιτσας, Αγγελική Χατζηθανασίου

© Copyright 2004 Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

ΕΚΔΟΣΗ: ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Κόνιτσα 44100

Τηλ. 26550 23825 Fax: 26550 23903

e-mail: kpekonits@otenet.gr

ISBN:960-86959-1-7

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Πρόλογος	5
Αικατερίνη Τσούβαλη Βασικές έννοιες	7
Αικατερίνη Τσούβαλη Η φυσιογνωμία της Ηπείρου	15
Αικατερίνη Τσούβαλη Η Κόνιτσα και τα χωριά της	21
Αγγελική Χατζηθανασίου Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και το φυσικό περιβάλλον	39
Μαριάννα Νάστου Ζαγόρι. Προσέγγιση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος	61
Ιωάννης Καριοφύλης Πρακτικές διαχείρισης των φυσικών πόρων στους παραδοσιακούς οικισμούς	87
Μιχαήλ Αράπογλου Η οικιστική και κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19ου αιώνα στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου	99
Αικατερίνη Τσούβαλη Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί οικισμοί και φύση»	115
Τα Προγράμματα του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας	139
Μ. Αράπογλου - Β. Διακοπούλου - Μ. Νάστου - Κ. Πλιακοπάνος - Μ. Στράτος - Κ. Τσούβαλη - Α. Χατζηθανασίου Φύλλα Εργασίας	149

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πρόλογος

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας (ΚΠΕ) ιδρύθηκε το 1995 από το Υπουργείο Παιδείας και άρχισε να λειτουργεί το 1996. Χρηματοδοτείται από Εθνικούς Πόρους και το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης με φορέα υλοποίησης το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας. Στεγάζεται στη Μαθητική Εστία Κόνιτσας, η οποία παρέχει φιλοξενία στις ομάδες που συμμετέχουν στα προγράμματα του ΚΠΕ. Στελεχώνεται από εκπαιδευτικούς Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης διαφόρων ειδικοτήτων, που έχουν επιμορφωθεί στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Όλο το διάστημα της λειτουργίας του το ΚΠΕ Κόνιτσας συμβάλλει στην προώθηση της περιβαλλοντικής αγωγής και στον αγώνα για την διαφύλαξη των αξιών του σεβασμού και της αγάπης προς το συνάνθρωπο και το περιβάλλον. Περισσότεροι από 24.000 χιλιάδες μαθητές-τριες και εκπαιδευτικοί από όλη την Ελλάδα έχουν ενταχθεί στα μονοήμερα, τριήμερα ή τετραήμερα προγράμματά του. Παράλληλα μια πολύπλευρη δράση, όπως αυτή απορρέει από τις ιδρυτικές του διατάξεις, συμπληρώνει και ολοκληρώνει τη λειτουργία του. Οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται σ' αυτό αναλαμβάνουν έργο δημιουργικό, πρωτότυπο αλλά επίπονο και απαιτητικό. Αυτό συμβαίνει, επειδή πρέπει οι ίδιοι να σχεδιάζουν τα προγράμματα του ΚΠΕ με βάση το τοπικό περιβάλλον, να παράγουν εκπαιδευτικό υλικό (βιβλία, έντυπα, εκπαιδευτικά πακέτα, φύλλα εργασίας, CD-Rom, κάρτες, διαφάνειες, αφίσες), να επιμορφώνονται και να επιμορφώνουν εκπαιδευτικούς, να δρουν στην τοπική κοινωνία, να αναπτύσσουν συνεργασίες με επιστημονικά ιδρύματα, φορείς και οργανώσεις, να συνάπτουν διεθνείς συνεργασίες.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί προϊόν της εργασίας των εκπαιδευτικών του ΚΠΕ Κόνιτσας κατά το σχολικό έτος 2003-04, με στόχο να υποστηρίξει δύο από τα προγράμματα του ΚΠΕ Κόνιτσας: Μαστοροχώρια (μονοήμερο και τριήμερο), «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση» (τετραήμερο), καθώς και τα προγράμματα των σχολείων τα οποία συμμετέχουν στο Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση».

Παρέχει υλικό για την επαρχία της Κόνιτσας και την περιοχή του Ζαγορίου για τον κάθε αναγνώστη και πιστεύουμε ότι το βιβλίο αυτό μπορεί να βοηθήσει στην προσέγγιση των παραδοσιακών οικισμών ως συνόλων, δηλ. σε σχέση με το φυσικό χώρο που τους περιβάλλει. Αποτελεί ακόμη ένα πόνημα το οποίο επιχειρεί να καταδείξει τη σχέση ανθρώπου και φύσης τόσο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, όσο και στις σύγχρονες.

Τη συγγραφική ομάδα αποτελούν:

Ο κ. Μιχάλης Αράπογλου, Ανθρωπογεωγράφος, Αρχιτέκτονας και μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής του ΚΠΕ Κόνιτσας με το κείμενο: Η Οικιστική και η Κοσμική Αρχιτεκτονική τέχνη του 19ου αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και Ζαγορίου, και οι εκπαιδευτικοί του ΚΠΕ:

Κατερίνα Τσούβαλη, Βασικές έννοιες. Η φυσιογνωμία της Ηπείρου. Η Κόνιτσα και τα Χωριά της. Το Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και φύση»

Αγγελική Χατζηθαθανασίου, Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και το Φυσικό Περιβάλλον
Γιάννης Καριοφύλης, Παραδοσιακές Πρακτικές Διαχείρισης των Φυσικών Πόρων

Μαριάννα Νάστου, Ζαγόρι: Προσέγγιση του Φυσικού και Πολιτισμικού Περιβάλλοντος

Η έκδοση περιέχει ακόμη φύλλα εργασίας και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, προϊόν της εργασίας των εκπαιδευτικών του ΚΠΕ: Κατερίνας Τσούβαλη, Αγγελικής Χατζηθανασίου, Γιάννη Καριοφύλη, Κωνσταντίνου Πλιακοπάνου, Μιχάλη Στράτου, Μαριάννας Νάστου και της συνεργάτιδας του Κ.Π.Ε. κ. Χρύσας Κόντου, οι οποίοι επιμελήθηκαν και την έκδοση.

Τα φύλλα εργασίας των σελίδων 160 - 167 επεξεργάστηκε ο κ. Μιχάλης Αράπογλου.

Η εικόνα του εξωφύλλου και το υδατογράφημα στην αρχή του κάθε κεφαλαίου ανήκουν στην αιογράφο και ζωγράφο κ. Βαρβάρα Κωνσταντουλάκη, η οποία στάθηκε πολύτιμος συνεργάτης.

Ευχαριστούμε τον κ. Μιχάλη Αράπογλου, Αρχιτέκτονα, τον κ. Χαριτάκη Παπαϊωάννου, Βιολόγο και τον κ. Νίκο Χατζηρούμπη, Δασολόγο, για την πολύτιμη συνεργασία τους, τις υποδείξεις και τις διορθώσεις. Ευχαριστούμε ακόμη την τυπογράφο κ. Ελευθερία Θεοδωρίδου και τους συνεργάτες της για την υπομονή τους και την προσπάθεια που κατέβαλαν για την επιτυχία της έκδοσης.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

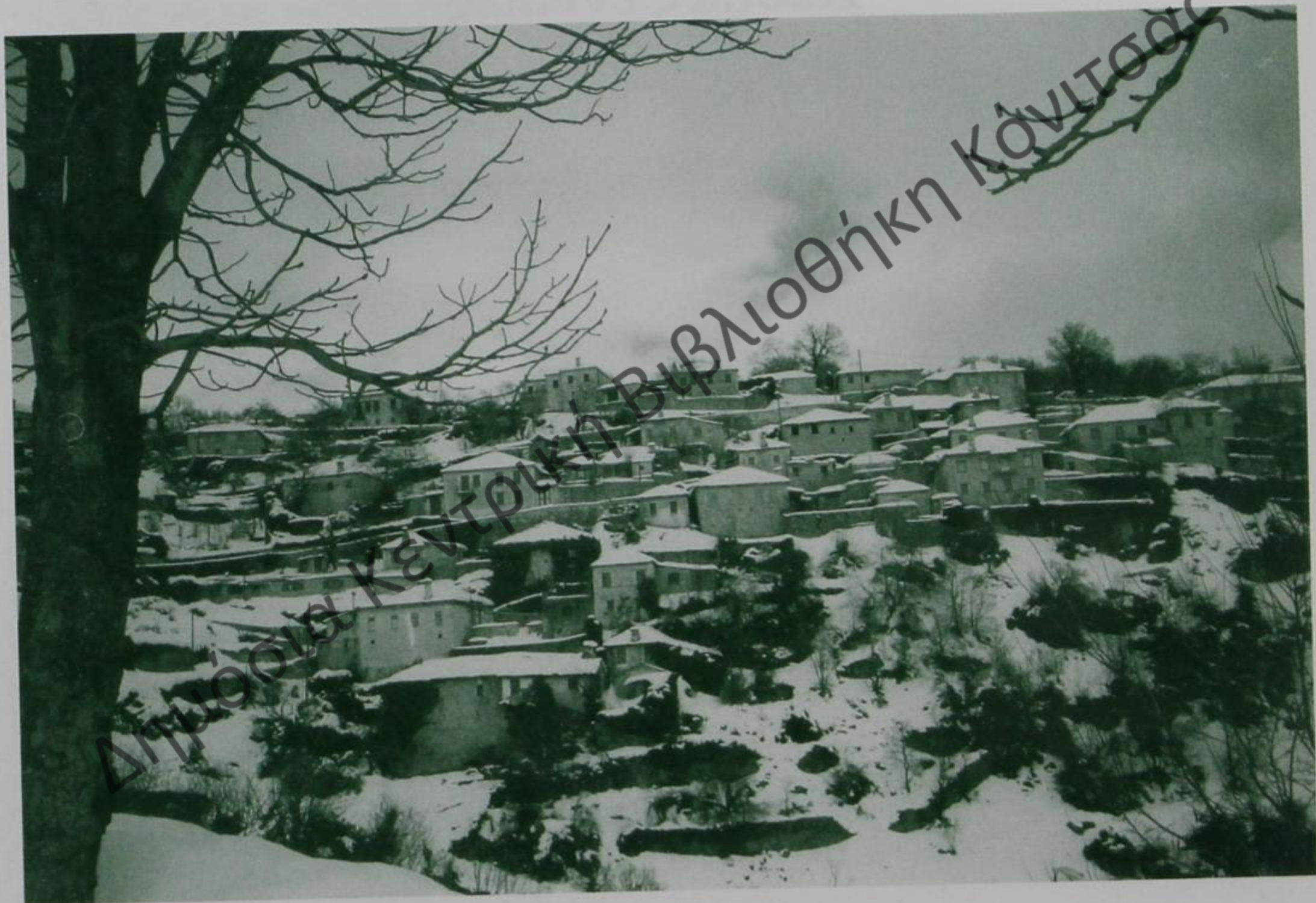
Βασικές έννοιες

Αικατερίνη Τσούβαλη

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόντσας

Άποψη της Βίτσας Ζαγορίου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Βασικές έννοιες

Αικατερίνη Τσούβαλη,

Ανθρωπογεωγραφία: Ο κλάδος τής ανθρωπολογίας που περιγράφει τις ποικιλίες του ανθρώπινου είδους και τη γεωγραφική τους κατανομή. Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Β΄ Έκδοση, Ιανουάριος 2002

«Η ανθρωπογεωγραφία θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά στην αντίληψη του περιβάλλοντος, αφού αντικείμενό της είναι η μελέτη της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περίγυρό του. Η δυνατότητά της ως επιστήμη να αναλύει και να συνθέτει το φυσικό χώρο, καθιστά ευκολότερη την πρόσληψη του φυσικού μας περιγύρου και παράλληλα καθορίζει τη στάση μας, ως άτομα και ως κοινωνία, απέναντί του.

Η παρατήρηση είναι ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία της γεωγραφίας ιδίως, όταν πρόκειται για την περιγραφή του φυσικού χώρου. Γι' αυτό και, χάρτες, αεροφωτογραφίες, κτηματολόγια, δημοτολόγια, αναδασμοί, υποδομές, ιστορικά, κοινωνικά, δημογραφικά, και στατιστικά δεδομένα αποτελούν το βασικό υλικό της. Στο ερευνητικό ενδιαφέρον της προστίθεται ακόμη και η λαογραφία, καθώς και ό,τι άλλο θα μπορούσε να τεκμηριώσει επιστημονικά τα συμπεράσματά της». Μ. Αράπογλου, Φύση και Έργα ανθρώπων, (Άνθρωπος και Χώρος- Παραδοσιακοί Οικισμοί), Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001

Οικολογία: 1. Ο κλάδος των βιολογικών επιστημών που ερευνά τις σχέσεις των ζωντανών οργανισμών με το περιβάλλον τους. 2. Το σύνολο των σχέσεων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους ζωντανούς οργανισμούς και στο περιβάλλον τους, η ισορροπία στις σχέσεις αυτές. 3. Η ιδεολογία που έχει ως στόχο της την καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο και στο φυσικό περιβάλλον καθώς και την προστασία του περιβάλλοντος αυτού. (Μπαμπινιώτης)

Παράδοση: Το δόσιμο, το να παραδίδει κανείς σε κάποιον κάτι. (Μπαμπινιώτης)

«Κάθε γενιά ανθρώπων με το δικό της τρόπο αισθάνεται τον κόσμο, προσπαθεί να τον γνωρίσει, στοχάζεται, επινοεί και πράττει. Την αίσθησή της του κόσμου, τη γνώση και τα έργα της τα παραδίδει στην επόμενη. Εκείνη, με τη σειρά της, πάνω στη συγκομιδή που κληρονομήσε, προσθέτει τη δική της. Όλος αυτός ο πλούτος είναι η παράδοση. Η ιστορική εξέλιξη συντελείται με τη διαμάχη ανάμεσα στην παράδοση και στα νέα στοιχεία που έρχονται να τη σπάσουν. Από τη διαμάχη αυτή γεννιούνται κάθε φορά άλλες μορφές πολιτισμού, που είναι η σύνθεση του παλιού με το καινούριο». Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, β΄ τόμος, Εκδ. Γνωση, Αθήνα 1986, σελ. 13

Παραδόσεις: Τα ήθη και τα έθιμα, οι καθιερωμένες αξίες και οι συνήθειες, ηθικές αντιλήψεις κτλ., που μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά. (Μπαμπινιώτης)

Λόγια παράδοση: Είναι ό,τι παραδίδουν οι διάφορες προσωπικότητες με μόρφωση και πνευματική δραστηριότητα. «Γνωστοί καλλιτέχνες, φιλόσοφοι, προφήτες, ποιητές ανήκουν στο είδος αυτό της παράδοσης... Το έργο της λόγιας παράδοσης διαποτίζεται βέβαια από τις ιστορικές πραγματικότητες και τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής και του τόπου, εκφράζει όμως τον τρόπο που αισθάνεται και εξηγεί τον κόσμο το συγκεκριμένο άτομο, ο δημιουργός. Εκφράζει με άλλα λόγια εμπειρίες ατομικές». (Ελλην. Λαϊκός Πολιτισμός σελ. 13)

Λαϊκή παράδοση: Είναι η παράδοση που περιλαμβάνει το σύνολο των έργων, των δραστηριοτήτων, τον τρόπο ζωής, τις αξίες και τις αντιλήψεις που εκφράζουν το λαό. Ό,τι παραδίδει η μια γενιά στην άλλη, πλάθεται από το λαό, είναι δημιούργημά του. Πάντα υπάρχει βέβαια ο πρώτος δημιουργός που εμπνεύστηκε κάποιο έργο. Όμως επειδή το έργο του εκφράζει τους πόθους, τις λαχτάρες, τα ιδανικά και το πνεύμα όλου του λαού, ο λαός το θεωρεί δικό του. Από τον ένα περνάει στους πολλούς, που το κατεργάζονται και το προσαρμόζουν ακόμη περισσότερο στο κοινό αίσθημα. Έτσι, στο λαϊκό πολιτισμό η ποίηση, οι τέχνες, η σοφία δεν είναι προνόμιο των λίγων, αλλά κατόρθωμα των πολλών.

Ο λαϊκός δημιουργός δεν φιλοδοξεί να αφήσει τη σφραγίδα του ή το όνομά του ούτε προσπαθεί να πρωτοτυπήσει, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπάρχουν παραλλαγές. Ακολουθεί τα ίχνη και την εμπειρία των προηγούμενων και προσθέτει κι αυτός τη δική του. Γι' αυτό χαρακτηριστικά της λαϊκής παράδοσης είναι η ανωνυμία, η ομαδικότητα, η έλλειψη προσωπικού ύφους και η τυποποίηση.

Λαϊκή τέχνη: Είναι η τέχνη που άνθησε στην Ελλάδα από τα τέλη του 17^{ου} αι. ως τον 19^ο αι., περιλαμβάνοντας όλους τους κλάδους της χειροτεχνίας και της διακοσμητικής με χαρακτηριστικά της τα θέματα από την παράδοση, τις συμβολικές και ανιογραφικές συνθέσεις, την ανωνυμία του καλλιτέχνη κ.α. Λαϊκή τέχνη είναι ακόμη η τέχνη που βασίζεται στην παραγωγή έργων με τον παραδοσιακό τρόπο. (Μπαμπινιώτης)

Λαϊκή τέχνη- παραδοσιακή τέχνη. Οι όροι από τους πολλούς θεωρούνται ταυτόσημοι. Άλλοι αποφεύγουν τον όρο «λαϊκή» που, στην παλιότερη λαογραφία, ταυτίστηκε με την έννοια της αγροτικής σε αντιπαράθεση με την αστική τέχνη, και προτείνουν τον όρο «παραδοσιακή τέχνη», με το επιχείρημα ότι «παραδοσιακός ήταν στην Τουρκοκρατία ο πολιτισμός και της πόλης και του χωριού». (Ελλην. Λαϊκός Πολιτισμός σελ. 21)

Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική ή λαϊκή αρχιτεκτονική ή αρχιτεκτονική του αγροτικού χώρου. Εκτείνεται σε πέντε αιώνες (15^{ος}-20^{ος}) και συνδέει το μεσαιωνικό ελληνισμό με το παρόν, πολύτιμο σημείο αναφοράς για την αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας. Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Εκδ. Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1995.

Στην ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική εντάσσονται χτίσματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής, τα οποία χτίστηκαν από το 15^ο ως το πρώτο μισό του 20^{ου} αι. μ.Χ. Αντιπροσωπεύουν την προβιομηχανική κοινωνία, η οποία στην Ελλάδα εκτείνεται ως το 1950. Η προβιομηχανική εποχή ταυτίζεται με την άνθιση της παραδοσιακής κοινωνίας. «Η προβιομηχανική κοινωνία είναι μια κοινωνία κυρίως αγροτική, που δεν επιζητεί την πρωτοτυπία: ικανοποιείται με την παράδοση και στηρίζεται σ' αυτήν. Γι' αυτό η λαϊκή αρχιτεκτονική λέγεται και παραδοσιακή. Για να δημιουργηθεί ένας τύπος σπιτιού της λαϊκής αρχιτεκτονικής συνεργάστηκαν πολλοί άνθρωποι μέσα από πολλές γενιές. Η πείρα της κάθε γενιάς παραδίδεται στις επόμενες. Όλοι συμμετέχουν όλοι γνωρίζουν τους κανόνες κατασκευής και καλούν τον τεχνίτη μόνον επειδή τους ξέρει με περισσότερες λεπτομέρειες». (Ελλην. Λαϊκός Πολιτισμός σελ. 62)

Η ακμή της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και γενικά της λαϊκής τέχνης συμπίπτει με την ανάπτυξη των Ελληνικών κοινοτήτων και την οικονομική άνθηση του Ελληνισμού το 18^ο αι. και 19^ο αι. «Η μαστορική τέχνη αρχίζει να παρακμάζει μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13), όταν τέθηκαν τα όρια ανάμεσα στα κράτη της Βαλκανικής, εξακολουθεί όμως να υφίσταται και να εξασκείται. Οι μετακινήσεις πληθυσμών μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922), ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος (1940-1944) και ο Εμφύ-

λιος (1946-1949), οι οποίοι κατέστρεψαν τα χωριά και προκάλεσαν την πληθυσμιακή απογύμνωση της υπαίθρου, έφεραν χιλιάδες ανθρώπους στις πόλεις. Η εσωτερική και η εξωτερική μετανάστευση κορυφώθηκε στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Η πίεση για την εξασφάλιση κατοικίας του συσσωρευμένου πληθυσμού, δημιούργησε το στεγαστικό πρόβλημα, το οποίο καλύφθηκε όπως-όπως. Η ανάγκη για γρήγορες και φτηνές κατασκευές, τα νέα υλικά (τούβλα, τσιμέντα, σίδερα) οδήγησαν σε μαρασμό την τέχνη του μάστορα, ο οποίος πελεκούσε με μεράκι και υπομονή την πέτρα. Οι νέοι έγιναν οικοδόμοι μπετατζήδες, οι μεγαλύτεροι αποσύρθηκαν με πικρία. Ένα ακόμη επάγγελμα, κατ' εξοχήν καλλιτεχνικό, παροπλίστηκε και μαζί του υποχώρησαν οι υψηλές αισθητικές αντιλήψεις στο χώρο της οικοδομικής τέχνης» Αικ. Τσούβαλη, Φύση και Έργα ανθρώπων, (Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί οικισμοί και φύση»), Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001

Παραδοσιακά κτίσματα: Είτε ως σύνολα (οικισμοί) είτε μεμονωμένα, είναι εκείνα που αντιστοιχούν στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές δομές της παραδοσιακής κοινωνίας, η οποία ορίζεται και ως προβιομηχανική. Οι παραγωγικές σχέσεις, οι κοινωνικές σχέσεις, η ιστορική διαδρομή και ο πολιτισμός μιας κοινωνίας αποτυπώνονται στα κτίσματα και την οργάνωση του χώρου. Το πώς οργανώνεται ο χώρος της μια κοινωνία αντικατοπτρίζει τον πολιτισμό της. "Η πολιτισμική δραστηριότητα εδράζεται στη διαλεκτική σχέση ανθρώπου - φύσης. Ο άνθρωπος δημιουργεί πολιτισμό στην προσπάθειά του να οικιοποιηθεί το φυσικό περιβάλλον. Πολιτισμός είναι ό,τι δημιουργεί μια κοινωνία από τη στιγμή της εμφάνισής της, από τη στιγμή που παράγει ιστορία". Β. Νιτσιάκος, Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ. 16.

Ποιοι οικισμοί έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί από τη νομοθεσία:

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Δ/νσης Πολεοδομίας-Δ/νση Πολεοδομικού Σχεδιασμού-Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών του ΥΠΕΧΩΔΕ, ως το έτος 2000 είχαν χαρακτηριστεί ως παραδοσιακοί 770 οικισμοί. Όμως στη στεριανή και νησιωτική Ελλάδα υπάρχουν πολλοί περισσότεροι οικισμοί, οι οποίοι διασώζουν τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά για να χαρακτηριστούν ως τέτοιοι.

«Παραδοσιακός» είναι ο οικισμός που προστατεύεται από το νόμο βάσει ειδικών μέτρων, τα οποία λαμβάνονται για τη διαφύλαξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του. Σύμφωνα με αυτό το πλαίσιο προστασίας, το ΥΠΕΧΩΔΕ καθορίζει «ειδικούς όρους δόμησης και χρήσης». Κατά συνέπεια, επιβάλλονται περιορισμοί όσον αφορά στη μορφολογία των κτισμάτων και στα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν στην κατασκευή των νέων κτιρίων. Με αυτούς τους περιορισμούς βάσει αρχιτεκτονικού ελέγχου, εξασφαλίζεται η αρμονική συνύπαρξη των καινούριων οικοδομημάτων με τα παραδοσιακά και με το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον, χωρίς βέβαια να αποκόπονται από την εξέλιξη και ό,τι θετικό προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία και επιστήμη. Το άρθρο 24 του Συντάγματος καθορίζει την υποχρέωση του κράτους να προστατεύει το φυσικό και το πολιτισμικό περιβάλλον. Ο ορισμός κάποιων οικισμών ως παραδοσιακών συμβάλλει στην τουριστική τους ανάπτυξη.

Σχέση ανθρώπου και φύσης: «Η φύση καθώς δαμάζεται από τον άνθρωπο-κοινωνικό ον κοινωνικοποιείται. Η κοινωνικοποίηση της φύσης και ο συνεχής διάλογος με τον πολιτισμό επηρεάζουν τις ίδιες τις λειτουργίες της. Η ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας είναι μια διαρκής παρέμβαση στις φυσικές διαδικασίες. Το φυσικό τοπίο που φιλοξενεί την ανθρώπινη κοινωνία αποτελεί το πλαίσιο δραστηριότητάς της αλλά και πεδίο επέμβασης». (Β. Νιτσιάκος)

Ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης. Αυτό φαίνεται να το κατανοούσε καλύτερα ο προβιομηχανικός άνθρωπος, ο οποίος «απόλυτα ενταγμένος στη φύση-τροφό του λειτουργούσε στο μέτρο των πραγματικών του αναγκών και τα έργα του ήταν προέκταση της φύσης. Στηρίχτηκε στη φύση, την εκμεταλλεύτηκε, προκάλεσε καταστροφές, τις οποίες εκείνη είχε τη δυνατότητα να επουλώσει, γιατί δεν την υπερέβαιναν». (Αικ. Τσούβαλη, Φύση και Έργα ανθρώπων).

Αντίθετα σήμερα ο άνθρωπος των λεγόμενων αναπτυγμένων χωρών, εγκλωβισμένος μέσα σε αναρίθμητες τεχνητές ανάγκες, ασκεί υπέρμετρες πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίες φτάνουν στα όρια της ύβρεως. Στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας και της πληροφορίας φαίνεται ο σύγχρονος άνθρωπος να αγνοεί το αυτονόητο: πως ο ίδιος είναι αποδέκτης των κακών που απεργάζεται.

Σύστημα: Είναι σύνολο στοιχείων που αλληλεπιδρούν και αλληλεξαρτώνται με βάση καθορισμένους κανόνες. (Μπαμπινιώτης). Κάθε σύστημα για να διατηρηθεί χρειάζεται ενέργεια.

Οικοσύστημα: Είναι η φυσική ή οικολογική ενότητα που συγκροτείται από τα είδη των οργανισμών που ζουν σε ορισμένη περιοχή και από το περιβάλλον στο οποίο ζουν. (Μπαμπινιώτης)

Οι ζωντανοί οργανισμοί είναι αδύνατον να υπάρξουν απομονωμένοι. Βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους και αντλούν την απαραίτητη ενέργεια από τον ήλιο. Για παράδειγμα μέσα στο δάσος γεννιούνται, μεγαλώνουν, πεθαίνουν και αποσυντίθενται φυτά και ζώα κάθε είδους. Τα ζώα τρέφονται από τα φύλλα, τα άνθη, τους καρπούς και το ξύλο των φυτών ή από άλλα ζώα. Τα φυτά παράγουν μόνα τους την τροφή τους με τη φωτοσύνθεση και αντλούν συστατικά από τους νεκρούς οργανισμούς που έχουν αποσυντεθεί (λειώσει) μέσα στο έδαφος. Έτσι όλα τα συστατικά ανακυκλώνονται μέσα στο οικοσύστημα. Μια αξιοθαύμαστη ισορροπία ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο βοηθά στη διατήρηση του κύκλου της ζωής. (Πρόγραμμα «Εθνικός Δρυμός Βίκου- Αώου», Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας 2004).

Ένα οικοσύστημα αποτελείται από δύο τμήματα, ένα βιοτικό δηλ. τους ζωντανούς οργανισμούς (φυτά, ζώα, μικρόβια κ.ά.) και ένα αβιοτικό δηλ. το μη ζωντανό στοιχείο (κλίμα, έδαφος, νερό, αέρας, πετρώματα κ.ά.). Όλα βρίσκονται σε σχέσεις αλληλεξάρτησης και για να λειτουργήσει το οικοσύστημα απαιτείται η ηλιακή ακτινοβολία.

Στον πλανήτη υπάρχει μεγάλη ποικιλία οικοσυστημάτων από τα πιο μικρά, όπως το άνθος ενός λουλουδιού, έως τα πιο μεγάλα όπως είναι ολόκληρος ο πλανήτης γη.

Βιβλιογραφία

Μ. Αράπογλου, Φύση και Έργα ανθρώπων, (Άνθρωπος και Χώρος- Παραδοσιακοί Οικισμοί), Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001

Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, β' τόμος, εκδ. Γνωση, Αθήνα 1986.

Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Εκδ. Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1995.

Γ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Β' Έκδοση, Ιανουάριος 2002

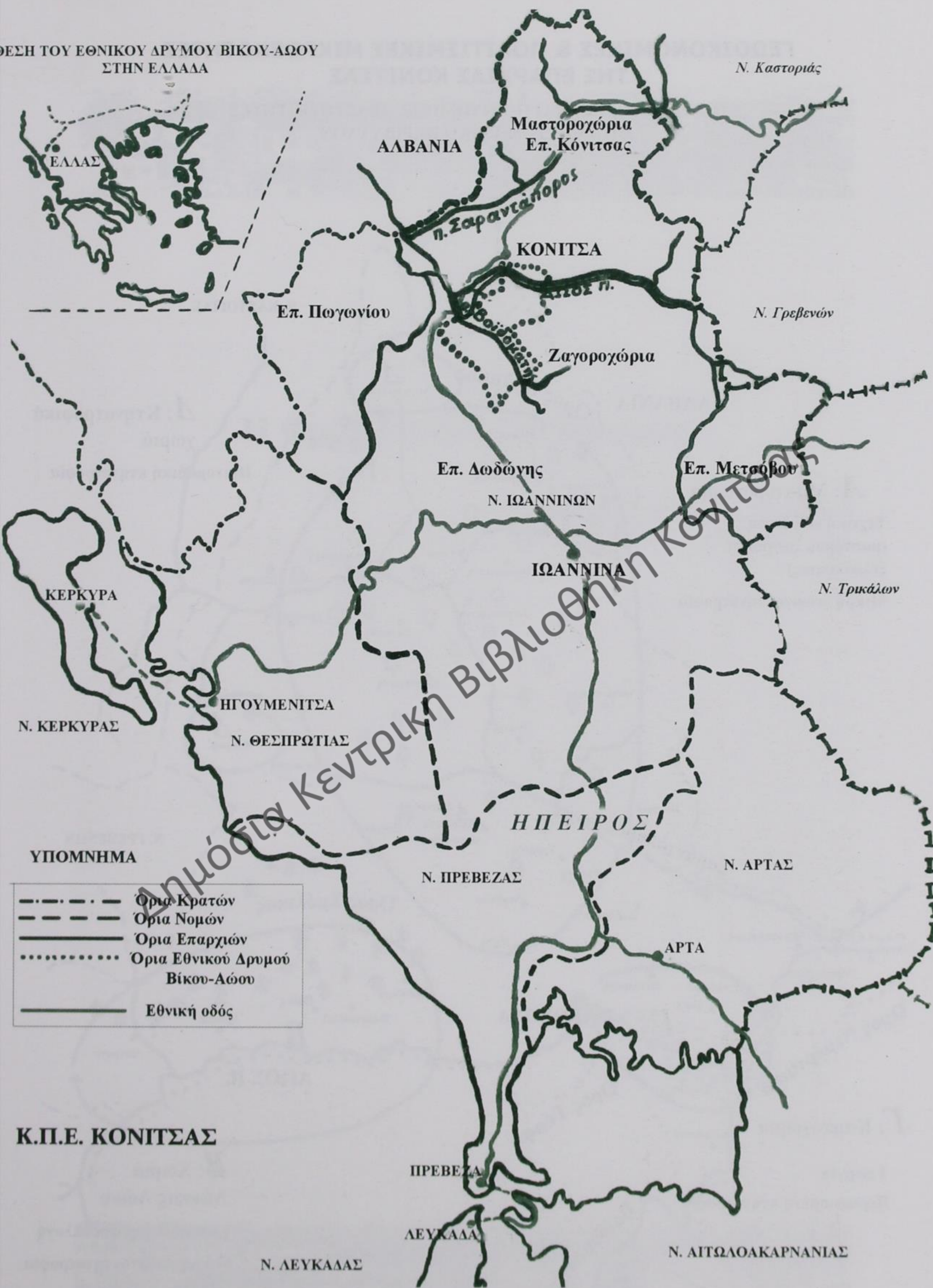
Β. Νιτσιάκος, Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές, Εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1993

Αικ. Τσούβαλη, Φύση και Έργα ανθρώπων, (Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: Παραδοσιακοί οικισμοί και φύση), Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001

Πρόγραμμα «Εθνικός Δρυμός Βίκου- Αώου», Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας 2004

ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΡΥΜΟΥ ΒΙΚΟΥ-ΑΩΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κ.Π.Ε. ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΜΙΚΡΟΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΟΜΑΔΕΣ ΧΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η Φυσιογνωμία της Ηπείρου

ΚΕΙΜΕΝΟ: Κατερίνα Τσούβαλη
Υπεύθυνη του Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Αυλόπορτα στο χωριό Μονοδένδρι

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

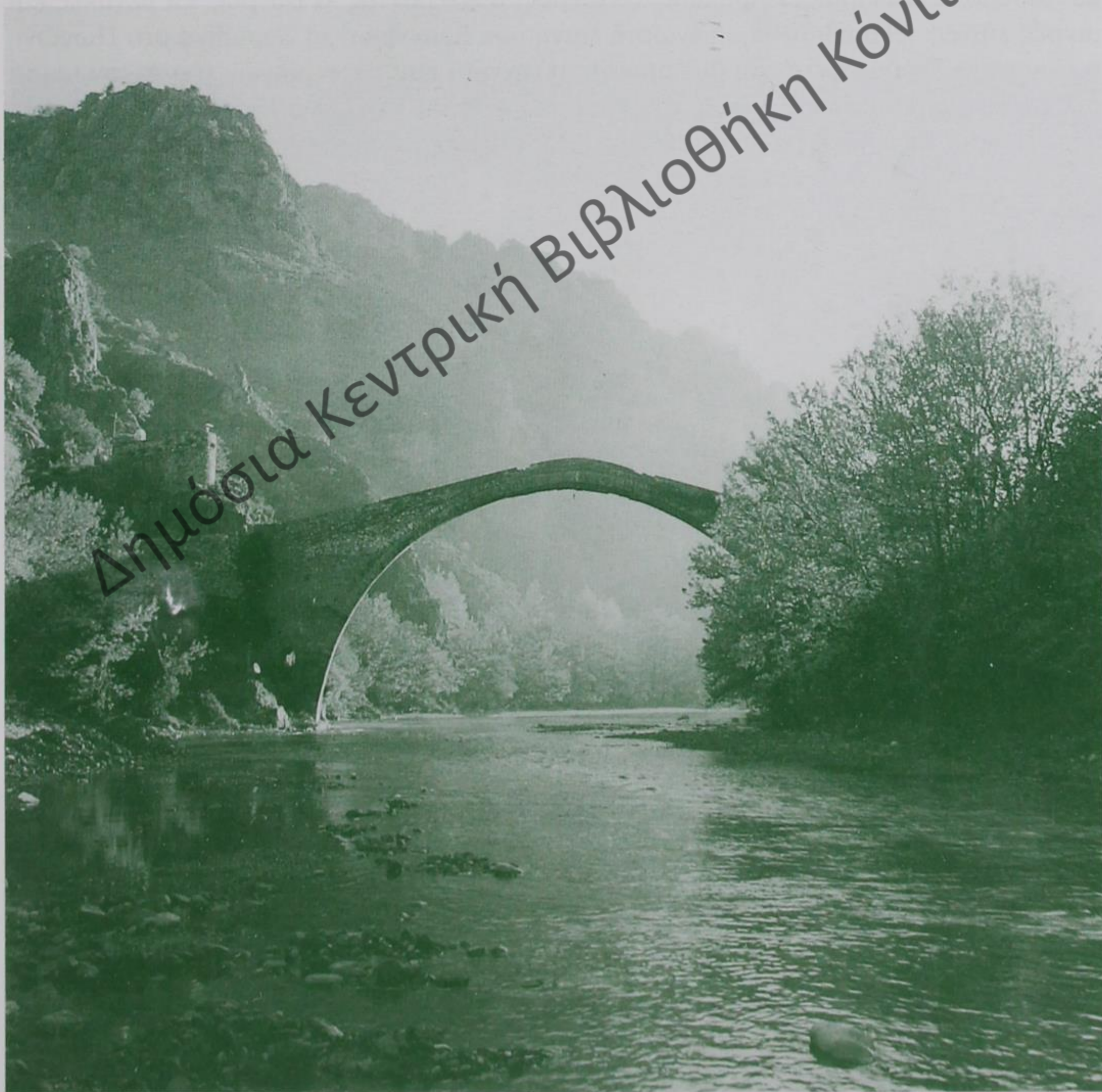

Η Φυσιογνωμία της Ηπείρου

ΚΕΙΜΕΝΟ: Κατερίνα Τσούβαλη
Υπεύθυνη του Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Η Ήπειρος σφηνωμένη στην καρδιά της Πίνδου είναι ένα ξεχωριστό ανθρωπογεωγραφικό και πολιτισμικό σταυροδρόμι.

Η Πίνδος χωρίζει την Ήπειρο από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και παράλληλα την ενώνει. «Μεταφορείς» πολιτισμικών στοιχείων οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι, που ένωναν τον πεδινό με τον ορεινό χώρο, οι αγωγιάτες, οι μαστόροι, οι ταξιδεμένοι που έφερναν σε επαφή την Ήπειρο με τα πέρατα της οικουμένης και μπόλιαζαν τον τόπο τους με τις νέες ιδέες.

Το Γεφύρι της Κόνιτσας

Φωτ. Μπ. Ράπτης

Η Ήπειρος είναι ορεινή περιοχή κατά το 85%, με ψηλά βουνά. Ο Σμόλικας, ο Γράμμος, η Τύμφη, η Νεμέρτικα, το Μιτσικέλι, ο Κασιδιάρης, το Περιστέρι, τα Τζουμέρκα, η Ολύτσια. Βουνά που κράτησαν τον εχθρό κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-41 και οι Έλληνες εκεί έχουν γράψει ιστορία.

Στη συνείδηση των πολλών η Ήπειρος είναι απομονωμένη, πετρώδης, άγονη και φτωχή περιοχή. Η συνείδηση αυτή διαμορφώθηκε με βάση τα μεταπολεμικά μοντέλα ανάπτυξης που άφησαν την Ήπειρο έξω από τον άξονα «Θεσσαλονίκη-Αθήνα-Πάτρα».

Όμως η Ήπειρος είναι από τα πιο ενδιαφέροντα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας μας. Με έντονο ανάγλυφο, στενές κοιλάδες, φαράγγια και χαράδρες, σπήλαια, πεδινές κοιλάδες, μικρά οροπέδια, λεκανοπέδια. Με το Ιόνιο και τον Αμβρακικό. Με τα δάση και τους Δρυμούς Βίκου- Αώου και Πίνδου.

Η Ήπειρος έχει χαρακτηριστεί ως το «σταυροδρόμι της βροχής». Σταυροδρόμι κλιμάτων με μεσευρωπαϊκά και μεσογειακά χαρακτηριστικά, που ευνοούν πολλά είδη χλωρίδας και πανίδας.

Στον υψηλό δείκτη των βροχοπτώσεων οφείλονται οι αμέτρητοι κείμαρροι, τα ρυάκια και τα πολλά ποτάμια της: Ο Αώος με τους παραπόταμους του Βοϊδοματιού και Σαραντάπορο, ο Καλαμάς, ο Άραχθος, ο Λούρος, ο Αχέροντας, ο Βουβός. Οι μεγάλες και μικρές λίμνες: η Παμβώτιδα, η γνωστή λίμνη των Ιωαννίνων, η Ζαραβίνα στο Πωγώνι, η λίμνη του Ζηρού κοντά στη Φιλιπιάδα, η τεχνητή λίμνη των πηγών του Αώου κοντά στο Μέτσοβο. Οι ορεινές λίμνες του Γράμμου, του Σμόλικα, της Τύμφης, της Φλέγγας, απομεινάρια της εποχής των παγετώνων. Οι παλιότερες λίμνες που αποξηράνθηκαν: η

Φωτ. Μπ. Ράπτης

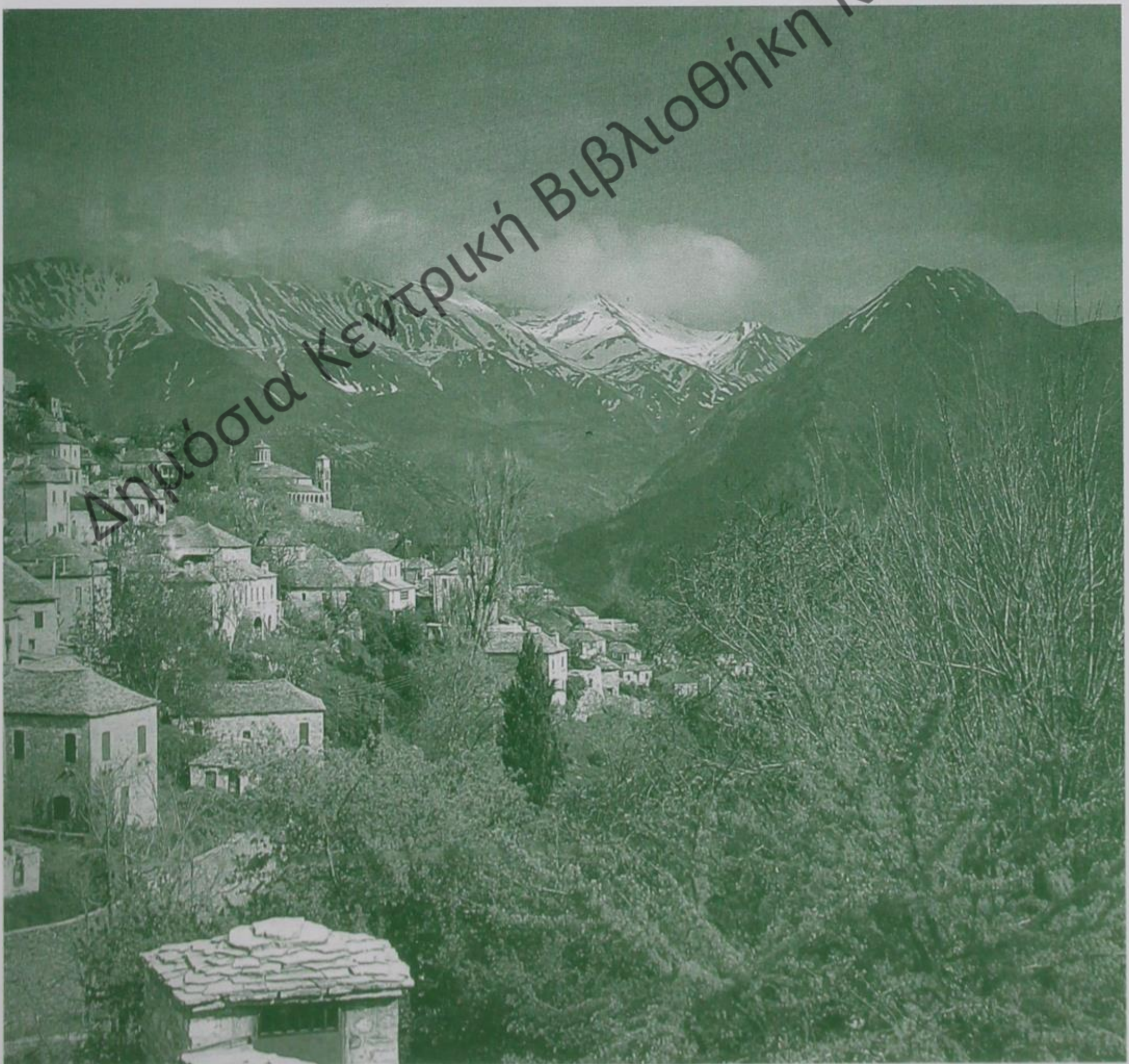

λίμνη της Λαψίστας και η μεταφυσική Αχερουσία. Κάθε μια με το θρύλο της και το στοιχείό της: την κυρά Φροσύνη, τους δράκους, τις πύλες του Άδη.

Ποτάμια και λίμνες, δρόμοι και τόποι των νερών, γίνονται δρόμοι και τόποι της ίδιας της ιστορίας και του πολιτισμού. Τον ρου των ποταμών μέσα από τα βουνά ακολούθησαν όλοι οι λαοί για να φτάσουν στην Ήπειρο. Οι κοιλάδες των ποταμών αποτελούν τους φυσικούς πόρους (περάσματα) μέσω των οποίων κινούνται άνθρωποι, υλικά και πνευματικά αγαθά εδώ και αιώνες. Οι αρχικές εγκαταστάσεις των ανθρώπων ήταν ορεινές και παραλίμνιες.

Αυτός ο φυσικός χώρος έδωσε τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Ηπείρου. Άνθρωπος και τόπος σε σχέση συνύπαρξης. Σχέση διαλεκτική. Το ηπειρώτικο τοπίο διαρκώς μετασχηματίζεται ακολουθώντας τη δράση των ανθρώπων που το οικειοποιούνται.

Ο άνθρωπος σκαλίζει το τοπίο και αφήνει το αχνάρι του: πέτρινους οικισμούς, εκκλησιές και τζαμιά, τοξωτά γεφύρια, ξερολιθιές, βρύσες και σκάλες, «άνθη της πέτρας» σ' ένα αρμονικό δέσιμο με τη φύση.

Το χωριό Καλαρύτες

Φωτ. Ν. Δεσύλλας

Φωτ. Κ. Μπαλάφας

Κι ο Ηπειρώτης μισός από πέτρα και μισός από όνειρο. Απόμακρος και επικοινωνιακός, ταξιδεμένος και ριζωμένος στον τόπο του (το σώμα γέρνει προς τη μεριά της πατρίδας), σφιχτός και ανοιχτοχέρης (οι μεγάλοι Εθνικοί Ευεργέτες ήταν ηπειρώτες ή βορειοηπειρώτες), βαρύς και χορευταράς, αυστηρός και χωρατατζής, χτυπάει την πέτρα και βλασταίνει ζωή.

Κι αέρας των βουνών στέλνει τους ψίθυρους της Δωδώνης. Ενώνει το πολυφωνικό τραγούδι με το μοναχικό σκοπό της φλογέρας. Τον πωγωνίσιο χορό με το ζαγορίσιο. Το χρώμα του κλαρίνου των Μαστοροχωριών της Κόνιτσας με τον τσάμικο των Τζουμέρκων. Την «πυρσογιαννίτικη γκάνιντα» με «τα κλάματα της νύφης» της Πρέβεζας, που φέρνει την αύρα των λιμανιών της Ανατολής. Την Άρτα με τα Γιάννενα, κι ας λέγεται υποτιμητικά αυτό, την Πάργα με το Μέτσοβο, το Συρράκο με το Ζαγόρι, το Σούλι με το Πωγώνι, την Παναγία της Κηπίνας, με την Παναγία του Στομίου, τη Μονή Γηρομερίου με τη Μονή Βουτσάς, την τέχνη του ασημιού με το σκάλισμα του ξύλου. Την αντιφατική φυσιογνωμία του Αλή-πασά, με την ευγενική της κυρά Βασιλικής.

Η Ήπειρος των αντιθέσεων. Η Ήπειρος του χτες που προβάλλει δυναμικά στο σήμερα και διαθέτει τις βάσεις για ολοκληρωμένη και αξιοβίωτη ανάπτυξη με πλεονέκτημα το φυσικό και πολιτισμικό της περιβάλλον. Αρκεί να σκύψουμε με σεβασμό σε ό,τι συνθέτει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της Ηπείρου.

Η Κόνιτσα και τα χωριά της

ΚΕΙΜΕΝΟ: Αικατερίνη Τσούβαλη,
Φιλολόγος, Υπεύθυνη ΚΠΕ Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Είσοδος σπιτιού στην Πάνω Κόνιτσα

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Η Κόνιτσα και τα χωριά της*

ΚΕΙΜΕΝΟ: Αικατερίνη Τσούβαλη,
Φιλολόγος, Υπεύθυνη ΚΠΕ Κόνιτσας

Η περιοχή της Κόνιτσας εκτείνεται γεωγραφικά από το Γράμμο μέχρι την Τύμφη. Συνορεύει βορειοανατολικά με τη Δ. Μακεδονία (Ν. Καστοριάς και Γρεβενών), δυτικά με την Αλβανία, νότια με τα Ζαγοροχώρια (επαρχία Δωδώνης) και νοτιοδυτικά με την επαρχία Πωγωνίου. Καλύπτει το βορειότερο τμήμα του Ν. Ιωαννίνων, του οποίου αποτελεί μία από τις βασικές ιστορικές και πολιτισμικές υποενότητες. Περιλαμβάνει τη μικρή πόλη της Κόνιτσας και τα 42 χωριά της.

Η περιοχή διαρρέεται από τον Αώο ποταμό και τους παραποτάμους του, Σαραντάπορο και Βοϊδομάτη, που χύνονται στην Αδριατική, αφού διασχίσουν την Αλβανία. Πηγάζουν από τους ορεινούς όγκους της Β. Πίνδου και ο ρους τους αποτελεί σημαντικό οικολογικό, οικονομικό και πολιτισμικό παράγοντα.

Η Κόνιτσα στην αρχαιότητα

Από την Παλαιολιθική εποχή αρχίζει η εκμετάλλευση του ευνοϊκού οικοσυστήματος των κοιλάδων του Αώου και του Βοϊδομάτη. Η ανθρώπινη δραστηριότητα ευνοείται από τη συνύπαρξη δασών, λιβαδιών στα υψίπεδα, πεδινών εκτάσεων, συνεχούς ροής νερού, παραποτάμιας βλάστησης, πλούσιας πανίδας.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές επιβεβαιώνουν την άποψη. Σπήλαια, λόφοι, περάσματα, πηγές νερού ανασκάπτονται και φαίνεται, πως η ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή ξεπερνάει τις δεκαπέντε και είκοσι χιλιετίες, όπως σημειώνει ο συγγραφέας και ιστοριοδίφης κ. Λυμπερόπουλος.

Καθώς η περιοχή βρίσκεται δίπλα στη Δυτική Μακεδονία και τις υπώρειες του Σμόλικα, που θεωρούνται η πρώτη γνωστή κοιτίδα των Ελληνόφωνων φύλων, στα χρόνια της μετακίνησης των λαών, (τρίτη χιλιετία), δέχτηκε όλα τα περάσματα των λαών αυτών που τράβαγαν για τη Νότια Ελλάδα. Το τελευταίο απ'αυτά τα φύλα που κατέβαιναν από το Βορρά στο Νότο ήταν οι Μολοσσοί, που κατά τη μυθολογία είχαν πρόγονο το Νεοπόλεμο, γιο του Αχιλλέα.

"Οι Μολοσσοί ήσαν, από πλευράς πολιτικής ισχύος, από τα σημαντικότερα φύλα που πρωταγωνίστησαν στις ιστορικές εξελίξεις εντός του ηπειρωτικού χώρου. Προερχόμενοι από την Πιερία, όπου η αρχέγονη κοιτίδα των Μακεδόνων, πέρασαν προς τη ΒΔ Μακεδονία,

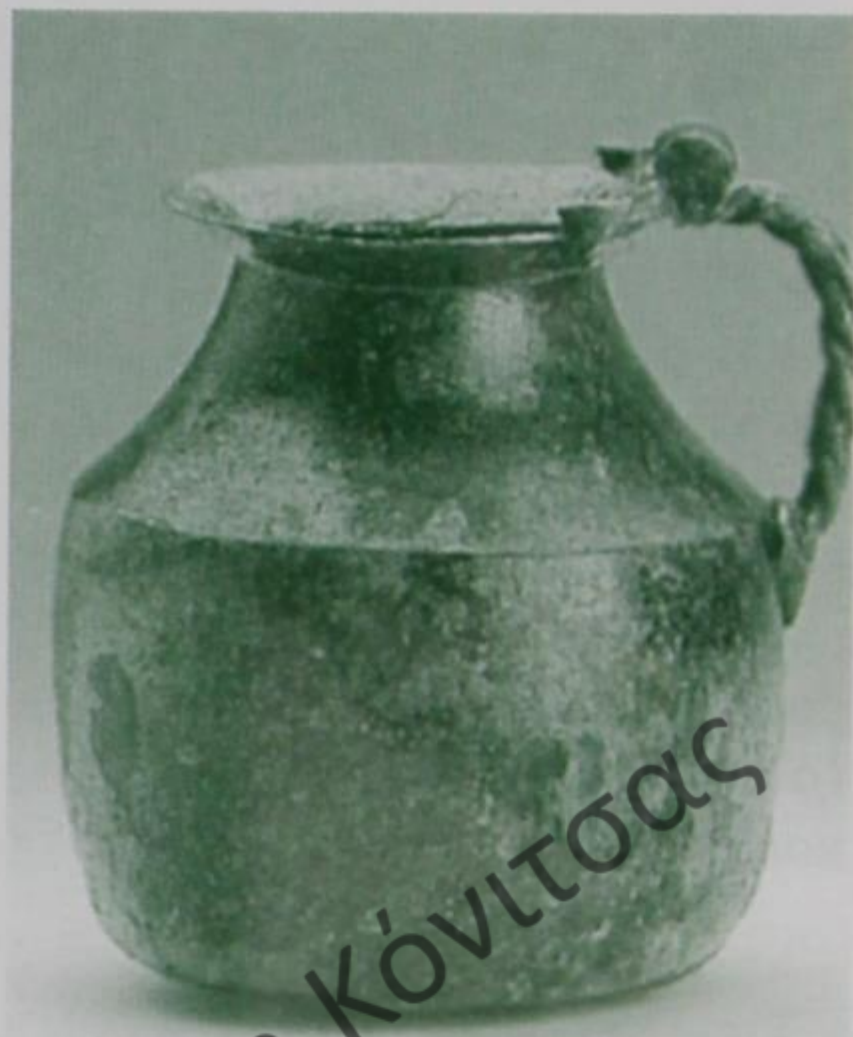

Κάνθαρος με γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, 8ος αι. π.Χ., Λιατοβούνι, Νεκροταφείο. (Ανατύπωση από το έντυπο της φωτ. έκθεσης Κόνιτσας).

* Ένα μέρος του κεφαλαίου αυτού αποτέλεσε την εισαγωγή του βιβλίου «Φύση και έργα ανθρώπων», Εκδ. ΚΠΕ Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001, την οποία συνέργαψε η Κατερίνα Τσούβαλη.

και μέρος τους απλώθηκε βαθμιαία προς τα νότια. Περίπου από το 13-12ο αι. π.Χ. επεκτάθηκαν σε όλη την ορεινή περιοχή της κεντρικής και δυτικής οροσειράς της Πίνδου, καταλαμβάνοντας την κεντρική θέση μεταξύ των συγγενών τους ελληνόφωνων φύλων (Σκύλακος Περίπλους, 26-33) των Χαόνων, των Θεσπρωτών και των Κασσωπαίων προς το μέρος της θάλασσας, των Αμβρακιωτών προς τα νότια και των Αθαμάνων προς ΝΑ. Επί επτά σχεδόν αιώνες, και πριν από την επέκταση του κράτους των προς Ν επί βασιλέως Πύρρου, οι Μολοσσοί ενέμοντο την ορεινή και δύσβατη ενδοχώρα με τις μικρές ενδιάμεσες πεδιάδες, όπως της Κόνιτσας, του Καλπακίου και των Ιωαννίνων. Από το 12ο ως τον 4ο αι. π.Χ. κατοικούσαν σε μικρές ανοχύρωτες κώμες, σκορπισμένες σε παραποτάμια και παραλίμνια περιοχές." (Α. Ντούζουγλη, σ.11-12)

Κόλκινη πρόχους, προϊόν κορινθιακού εργαστηρίου, 5ος αι. π.Χ., Λιατοβούρι, Νεκροταφείο. (Ανατύπωση από το έντυπο της φωτ. έκθεσης Κόνιτσας).

Η καταστροφή των Μολοσσών συνέβηκε το 168 π.Χ. όταν ο Ρωμαίος Παύλος Αιμίλιος, ισοπέδωσε 70 ηπειρωτικές πόλεις, εκδικούμενος τον Πύρρο, βασιλιά των Μολοσσών, ο οποίος στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. είχε επιχειρήσει εκστρατεία εναντίον της Ιταλίας, με μεγάλη στρατιωτική δύναμη και ναυτικό. Τότε ο κάμπος της Κόνιτσας μέχρι τη Μεσογέφυρα, ονομαζόταν Στρατόπεδο του Πύρρου.

Ακολουθούν τα σκοτεινά χρόνια της Ρωμαϊκής κυριαρχίας και της Πρωτοβυζαντινής εποχής, όπου στον κάμπο της Κόνιτσας κυριαρχούν οι μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις και στους ορεινούς και ημιορεινούς χώρους συνεχίζεται η πανάρχαια ποιμαντική κτηνοτροφία των σκηνιτών, που μετακινούνται μεταξύ βουνών και χειμαδιών (στη Θεσσαλία και Θεσπρωτία). Η κτηνοτροφία ήταν η κυριότερη πηγή οικονομίας σε όλη την αρχαία Ήπειρο και ίσως η δασική ξυλεία.

Στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας, στην περιοχή της Κόνιτσας εμφανίζονται τα Παζάρια. Σ' αυτήν ανέρρεαν οι παραγωγικές ομάδες των γύρω περιοχών και αντάλλασσαν τα προϊόντα τους. Τα παζάρια έγιναν η αφορμή να φουντώσουν οι κοντινοί οικισμοί. *

* "Το όνομα της Κόνιτσας, που σημαίνει στα σλάβικα αλογοπάζαρο ή ιππικό, είναι παμπάλαιο, πιθανόν βυζαντινό και οφείλεται μάλλον στην επίσης μεσαιωνική εμποροπανήγυρη που λάμβανε χώρα εκεί και στην οποία ανταλλάσσονταν ζώα, κυρίως άλογα που ανατρέφονταν στο εσωτερικό της Αλβανίας, με κτηνοτροφικά προϊόντα που κατέβαζαν οι βλαχοποιημένες από τις βοσκές της Πίνδου, όταν το φθινόπωρο πορεύονταν με τα κοπάδια τους στα χειμαδιά". (Γ. Λυμπερόπουλος, Κόνιτσα - Ιστορία και Πολιτισμός, Κόνιτσα 2000, σελ. 27-28).

Βυζαντινή εποχή

Τη Βυζαντινή εποχή η Κόνιτσα και η ευρύτερη περιοχή της αποτελούσε μια μακρινή επαρχία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και γι αυτό οι μαρτυρίες των πηγών είναι λιγοστές. Κατά μια παράδοση η Μεσαιωνική Κόνιτσα προβάλλει στο προσκήνιο της Ιστορίας το 1319, όταν ο ηγεμόνας της Ηπείρου Συριάννης Επικέρνης Παλαιολόγος γαμπρός του αυτοκράτορα Ανδρόνικου του Β', έχτισε το Κάστρο, ερείπια του οποίου σώζονται στο ύψωμα κοντά στο εξωκλήσι της Αγίας Βαρβάρας, νότια της πόλης. Ο περιηγητής Hammond αναφέρει ότι το μικρό φρούριο στον ψηλό βράχο πάνω από την Κόνιτσα είναι της περιόδου του Ιουστινιανού ή μεταγενέστερο. Πολυάριθμα όστρακα και νομίσματα των ιστορικών χρόνων έχουν περισυλλεγεί στη θέση αυτή.

Τη βυζαντινή εποχή την έλλειψη πληροφοριών για την Κόνιτσα και την ευρύτερη περιοχή της έρχεται να καλύψει η τοπική παράδοση, η οποία τη συνδέει με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Πωγωνάτο. Η παράδοση αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας κατά την επιστροφή του από μια εκστρατεία στη Σικελία πέρασε από την περιοχή ακολουθώντας το δρόμο που οδηγούσε στη Μακεδονία. Ο Πωγωνάτος παρέμεινε ένα διάστημα για να ξεκουράσει τα στρατεύματά του και έκτισε τη Μονή της Παναγίας στο Μολυβδοσκεπάστο.

Μολονότι η παράδοση είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί και έχει κατά καιρούς αμφισβητηθεί, παρουσιάζει εντούτοις μεγάλο ενδιαφέρον, αφού συνδέεται και με άλλα μνημεία της περιοχής, όπως η Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Κλειδωνιά, η Μεσογέφυρα της Κόνιτσας, η Μονή Βουτσάς κοντά στο Γρεβενίτι κ.α. Τα μνημεία που αναφέρονται βρίσκονταν στον ίδιο οδικό άξονα, ο οποίος ήταν γνωστός ως "βασιλικόδρομος", και ένωνε την Ήπειρο με τη Μακεδονία, ένα πέρασμα που χρησιμοποιήθηκε σε όλες τις εποχές από την αρχαιότητα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στον ίδιο οδικό άξονα βρίσκονταν η Διπαλίτσα, δηλ. το σημερινό Μολυβδοσκεπάστο, που είναι γνωστό από τις βυζαντινές πηγές, κυρίως όμως από τα βυζαντινά μνημεία που διασώζει. Ο οικισμός κτισμένος σε πλαγιά του όρους Νεμέρτσικα κοντά στη συμβολή των ποταμών Αώου και Σαρανταπόρου, θα πρέπει να υπήρχε ήδη τον 11ο αι. όταν κτίσθηκε η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου, που σώζεται σήμερα ερειπωμένη στο κέντρο του οικισμού.

Η Διπαλίτσα φαίνεται ότι λόγω της θέσης της γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη έτσι ώστε τον 13ο αι. να γίνει έδρα της επισκοπής Πωγωνιανής. Η επισκοπή κατείχε την 25η θέση στην έκθεση του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου και είχε κατά την παράδοση ως έδρα της την εκκλησία των Αγ. Αποστόλων. (Β. Παπαδοπούλου, σ. 77-78).

Κατά την υστεροβυζαντινή εποχή η ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας πρέπει να γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη. Μνημεία της περιόδου αυτής, εκτός από όσα αναφέρθηκαν, είναι η Μονή του Αγ. Νικολάου της Καλόβρυσης, και η εκκλησία Κόκκινη Παναγία κοντά στην Κόνιτσα, στη θέση Σέρβινα.

Μοναστήρι Αγίου Νικολάου Καλόβρυση. Αρχές 14ου αιώνα.

Φωτ. Μπ. Ράπη

Η εποχή της Τουρκοκρατίας

Η περιοχή κατελήφθη από τους Τούρκους, την πρώτη φορά "πιθανότατα γύρω στα 1385-90, αφού οι παραδόσεις μας λένε πως αντιστάθηκε χρόνια" (Αναστάσιος Ευθυμίου, Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας, σελ. 101), και τελικά το 1430 μ.Χ., δηλ. το χρόνο της κατάκτησης των Ιωαννίνων.

Επί Τουρκοκρατίας δέχεται τις συνεχείς ληστρικές επιδρομές των Τουρκαλβανών της Κολωνίας (περιοχή Ερσέκας). Η Κόνιτσα γίνεται όμως οικονομικό κέντρο με σπουδαίο παζάρι. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι Κονιτσιώτες έμποροι έκαναν απευθείας τις παραγωγeliές τους στη Βενετία. Η μικρή πύλη διαμορφώνεται ως οικισμός με βάση το παζάρι της. Αποκτά αστικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Εκεί συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα, υπάρχουν εργαστήρια και μικροβιοτέχνες.

Η παρουσία του Μουσουλμανικού στοιχείου είναι έντονη. Πλούσιοι μπέηδες και αγάδες χτίζουν τα σαράγια τους, δύο τζαμιά και πέντε τεκέδες (Μουσουλμανικά μοναστήρια). Λίγο μετά την κατάκτηση, η Κόνιτσα θεωρείται σαν ένα είδος Μέκκας του Μπετασιισμού (Μουσουλμανική αίρεση) στη Δυτική Ελλάδα.

Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί αριστοκράτες είχαν τα αρχοντικά τους, ως επί το πλείστον, στην Πάνω Κόνιτσα. Αρκετές οικογένειες μουσουλμάνων έμεναν και στην Κάτω Κόνιτσα, ιδιαίτερα κοντά στο τζαμί του Σουλεϊμάν του Μεγέλοπρεπούς (1536 μ.Χ.), το

Πρόσοψη αρχοντικού Σίσκου στην Κόνιτσα

Φωτ. Παντελή Κυρίτση

οποίο σώζεται ακόμη στη θέση Κυπαρίσσια. Το μεσαίο κοινωνικό στρώμα αποτελούν έμποροι, βιοτέχνες, οι μπέηδες δευτέρας τάξεως και ανώτεροι ή μέσοι υπάλληλοι του τουρκικού κράτους. Την κοινωνική διαστρωμάτωση συμπληρώνουν οι καλλιεργητές του κάμπου και οι κτηνοτρόφοι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Όλα τα αξιοθέατα στην Κόνιτσα σήμερα, ανάγονται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και σ'αυτά αντανακλάται η αλ-

ληλεπίδραση του χριστιανικού και του μουσουλμανικού στοιχείου. Ακμή εμπορική και βιοτεχνική γνωρίζει η Κόνιτσα επί Αλή Πασά (1750 ή 1744 ως 1822). Αντιφατική προσωπικότητα ο Αλής -πέρα από τις θηριωδίες του- προστάτεψε τα γράμματα, τις τέχνες, πραγματοποίησε μεγάλο οικοδομικό έργο στην Ήπειρο και περιόρισε τη ληστροκρατία. Η μητέρα του Χάκμω, κόρη του Ζεϊνέλμπεη, ήταν Κονιτσιώτισσα και ελληνόγλωσση. Τα ερείπια του σαραγιού της σώζονται στην Πάνω Κόνιτσα.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στην Κόνιτσα, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι μιλούσαν μόνο Ελληνικά. Σχολεία ελληνικά είναι γνωστά στην πόλη και την επαρχία από το 16ο αιώνα. Οι μπέηδες της Πάνω Κόνιτσας θεωρούσαν τους εαυτούς τους απογόνους εξισλαμισθέντων χριστιανών ελληνοφώνων. (Λυμπερόπουλος)

Τα χωριά της Επαρχίας Κόνιτσας

Η ποικιλομορφία του φυσικού χώρου και οι ανάγκες για επιβίωση δημιουργούν στους οικισμούς της Επαρχίας της Κόνιτσας διαφορετικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και μια πολιτισμική ποικιλία, η οποία συνθέτει τον πλούτο της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής. Τα χωριά της επαρχίας με τις κοινωνικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες, συνθέτουν διαφορετικές πολιτισμικές μικροενότητες: Τα χωριά του κάμπου της Κόνιτσας, τα Μαστοροχώρια (εκατέρωθεν του Σαρανταπόρου), τα χωριά της Λάκκας Αώου και τα χωριά, τα οποία βρίσκονται σε υψόμετρο πάνω των 1000 μέτρων (Αετομηλίτσα, Φούρκα).

Η οικογεωγραφία της περιοχής αποτελεί έναν καλό οδηγό για την κατανόηση της κοινωνικο-οικονομικής και πολιτισμικής συγκρότησης του χώρου μέσα στο χρόνο. Οι ίδιες οι οικολογικές ζώνες αποτέλεσαν το γεωγραφικό πλαίσιο ανάπτυξης συγκεκριμένων τοπικών συστημάτων οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης και, βεβαίως πολιτιστικής έκφρασης. (Ν. Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία, σ. 152)

Οι κάτοικοι των χωριών του κάμπου: Μάζι, Αετόπετρα (Σανοβό), Ηλιόρραχη (Κουτσούφλιανη), Καβάσιλα, Καλλιθέα (Γορίτσα), Κλειδωνιά (Κλειδωνιάβιστα), Μελισσόπετρα, καθώς και πολλοί από τους κατοίκους της Κάτω Κόνιτσας εκμεταλλεύονται τις πεδινές εκτάσεις του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας. Ως τις αρχές τις δεκαετίας του '80 το τοπίο του κάμπου το συνέθεταν οι μικρές και εναλλασσόμενες καλλιέργειες με σιτάρι, καλαμπόκι, τριφύλλι, με τα οπωροφόρα δέντρα και τα μπουστάνια -ονομαστό ήταν το πεπόνι της Κόνιτσας. Οι όχτοι των χωραφιών, σημαντικοί βιότοποι, αποτελούσαν καταφύγιο της πανίδας (πουλιών, λαγών κ.α.). Παράλληλα η κτηνοτροφία συμπλήρωνε το αγροτικό εισόδημα.

Μετά τον αναδασμό, όμως, το τοπίο αλλάζει εντελώς. Επικρατεί η μονοκαλλιέργεια του καλαμποκιού, στο 70% του κάμπου περίπου, και της μηδικής. Δηλαδή καλλιεργούνται κατά βάση τα κτηνοτροφικά φυτά, τα οποία κατανα-

Το χωριό Μάζι της Κόνιτσας Φωτ. Μπ. Ράπτης

λώνονται, ως επί το πλείστον, επιτοπίως από τις υπάρχουσες κτηνοτροφικές μονάδες. Κηπευτικά και οπωροφόρα καλλιεργούνται κυρίως από τους καλλιεργητές της Καλλιθέας. Η καλλιέργεια του κάμπου της Κόνιτσας είναι πλέον μηχανοποιημένη με χαρακτήρα επιχειρηματικό. Σε άμεση επικοινωνία και σχέση με τα χωριά του κάμπου βρίσκεται η Καλόβρυση (Προβίτσικα), μικρό χωριό που ατενίζει την Αλβανία και τα δύο χωριά στους πρόποδες της Νεμέρτσικας, το Αηδονοχώρι (Οστανίτσα) και το Μολυβδοσκεπάστο (Διπαλίτσα). Τα δύο αυτά χωριά είναι γνωστά σήμερα από το μοναστήρι της Γκούρας το πρώτο και της Παναγίας Μολυβδοσκεπάστης το δεύτερο.

Γανναδιό, Μαστοροχώρι Κόνιτσας

Φωτ. ΚΠΕ Κόνιτσας

Τα μαστοροχώρια είναι παραταγμένα αριστερά και δεξιά του Σαρανταπόρου, στη ζώνη της δρυός, σε υψόμετρο από 500 ως 1000 το πολύ μέτρα.

Συγκροτήθηκαν ως οικισμοί κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Η οικονομία ήταν κατά βάση γεωργοκτηνοτροφική, περιορισμένης έκτασης, επειδή από τη συγκεκριμένη οικολογική ζώνη λείπουν οι μεγάλες γεωργικές εκτάσεις, καθώς και τα εκτεταμένα λιβάδια. Έτσι οι καλλιέργειες ήταν μικρές και η κτηνοτροφία οικόσιτη. Διακρίνονται ακόμη γύρω από τους οικισμούς οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις με τις ξερολιθιές (πεζούλες) για τη συγκράτηση των εδαφών και την επέκταση της καλλιεργήσιμης γης, χώροι που σήμερα καλύπτονται από δάση, καθώς δεν καλλιεργούνται πλέον.

Σε κάποια φάση δημογραφικής ανάπτυξης των οικισμών αυτών, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, η περιορισμένη γεωργοκτηνοτροφία δεν κάλυπτε τις ανάγκες για επιβίωση και οι άνθρωποι αναζήτησαν την τέχνη ως διέξοδο. Τα χωριά εξειδικεύονται στις τέχνες και αναλαμβάνουν όλες τις οικοδομικές δραστηριότητες. Στη μακροχρόνια διαδικασία της Οθωμανικής αποσύνθεσης (480 χρόνια σκλαβιάς), οι άνθρωποι των χωριών

αναμετρώντας το έχει τους σε ένα τοπίο σκληρό και άκαρπο, παίρνουν το δρόμο της ξε-
νιτιάς. Δοκιμασμένο το πεσί τους στην τυράγνια "με ένα τουρβά εργαλεία στη ράχη, ορ-
γώνουν τις πολιτείες του κόσμου παζαρεύοντας την εργατική τους δύναμη" (Αρμολόι, 1,
σ. 5).

Είναι οι μαστόροι των Μαστοροχωριών της Κόνιτσας: Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη,
Καστάνιανη, Πληκάτι, Μόλιστα, Γανναδιό, Μοναστήρι (Μποτσιφάρι), Πύργος (Στρά-
τσιανη), Δροσοπηγή (Κάντσικο), Λαγκάδα (Μπλίζδιανη), Λυκόραχη (Λούψικο), Πλαγιά
(Ζέρμα), Ασημοχώρι (Λεσκάτοι), Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο), Πουρνιά (Σταρίτσιανη),
Οξυά (Σέλτσι), Θεοτόκος (Φετόκος), Άγιος Νικάνορας (Κορτίσιστα), Αμαραντος (Ίσο-
ρος), Αγ. Βαρβάρα (Πλάβαλη), Εξοχή (Ζέλιστα), Πυξαριά (Μπλιθούκι), Τράπεζα (Βράνι-
στα), Πηγή (Πεκλάρι), Ελεύθυρο (Γκριζμπάνι).

Η πλειονότητα των μαστόρων των χωριών αυτών ήταν τεχνίτες της πέτρας και μαρα-
γκοί. Οργανωμένοι σε μπουλούκια από 10-20 μαστόρους και εργάτες έφευγαν συνή-
θως την Τετάρτη μετά την Καθαρή Δευτέρα και επέστρεφαν πριν τα Χριστούγεννα.
Έχτιζαν εκκλησίες, τεμένη, σπίτια, αρχοντικά, σαράγια, στρατώνες, γεφύρια, βρύσες σ'
όλη την Ελλάδα, σ' όλα τα Βαλκάνια, την Κεντρική Ευρώπη, τη Ρωσία, το Κογκό, την
Αβυσσηνία, το Σουδάν και αλλού. Στην Περσία, τη δεκαετία του 1930 βρίσκουμε μα-
στόρους από τα χωριά της Κόνιτσας και της Δ. Μακεδονίας να κατασκευάζουν τα τεχνι-
κά έργα του σιδηροδρομικού δικτύου. Τα μπουλούκια των μαστόρων χρησιμοποιού-
σαν ως γλώσσα για τη μεταξύ τους επικοινωνία και για να μη γίνονται αντιληπτοί από
τους ξένους, τα «κουδαρίτικα» ή «μαστόρ(ι)κα».

Οι χτίστες αυτοί ήταν πραγματικοί δημιουργοί που κατάφερναν να χρησιμοποιούν κα-
τάλληλα το κάθε υλικό σύμφωνα με τις τοπικές συνθήκες φτιάχνοντας αυθόρμητα σχέ-
δια σπιτιών βασισμένα στη βυζαντινή αρχιτεκτονική παράδοση, μολονότι δεν είχαν και
πολλές γνώσεις. Γέφυρες με τολμηρά λίθινα τόξα και ωραία κτίρια διακοσμούν την ηπει-
ρωτική γη και προβάλλουν τον επινοητικό χαρακτήρα των δημιουργών τους. (Δημητριά-
δη Ευαγγ., Η Μόλιστα της Ηπείρου, Θεσ/νίκη 1974, σελ.130-131)

Κάθε μπουλούκι είχε τον πρωτόμαστορα ή αρχιμάστορα ή μαγίστορα ή αρχικούδαρη,
που νοιαζόταν για τη δουλειά, την πληρωμή και την επιστασία και περιλάμβανε επίσης
χτιστάδες, σουβατιήδες, μαντεμιζήδες, πελεκάνους, ταβαντζήδες, μαραγκούς κτλ (ό. π.
σελ.131)

Μπουλούκι μαστόρων από την Πυρσόγιαννη

Φωτ. Περιοδικό "Αρμολόϊ"

Τα μπουλούκια των μαστόρων από τους Χιονιάδες, ένα χωριό με ελάχιστους μόνιμους κατοίκους σήμερα, ήταν κατά βάση λαϊκοί ζωγράφοι και αγιογράφοι. Ταξίδευαν στα χωριά της Ηπείρου και της Βορείου Ηπείρου, τη Μακεδονία, Μοναστήρι Σερβίας, το

Τοιχογραφίες από Χιονιαδίτες αγιογράφους στον Άγιο Αθανάσιο Κλειδωνιάς Φωτ. Μπ. Ράπη

Άγιο Όρος, τη Θεσσαλία, όπου αγιογραφούσαν ναούς και διακοσμούσαν αρχοντικά.

Το σύνολο των εργαζομένων στις οικοδομικές δραστηριότητες συμπλήρωναν οι μαραγκοί και ξυλογλύπτες, κυρίως Τουρνοβίτες (Τούρνοβο είναι η παλιά ονομασία του χωριού Γοργοπόταμος). Αυτοί υπηρέτησαν όλους τους κλάδους της ξυλογλυπτικής (εκκλησιαστική, κοσμική, ποιμενική). Έργα τους είναι διασκορπισμένα σ' όλη την Ελλάδα αλλά και την Αλβανία, τη Σερβία, τη Ρουμανία.

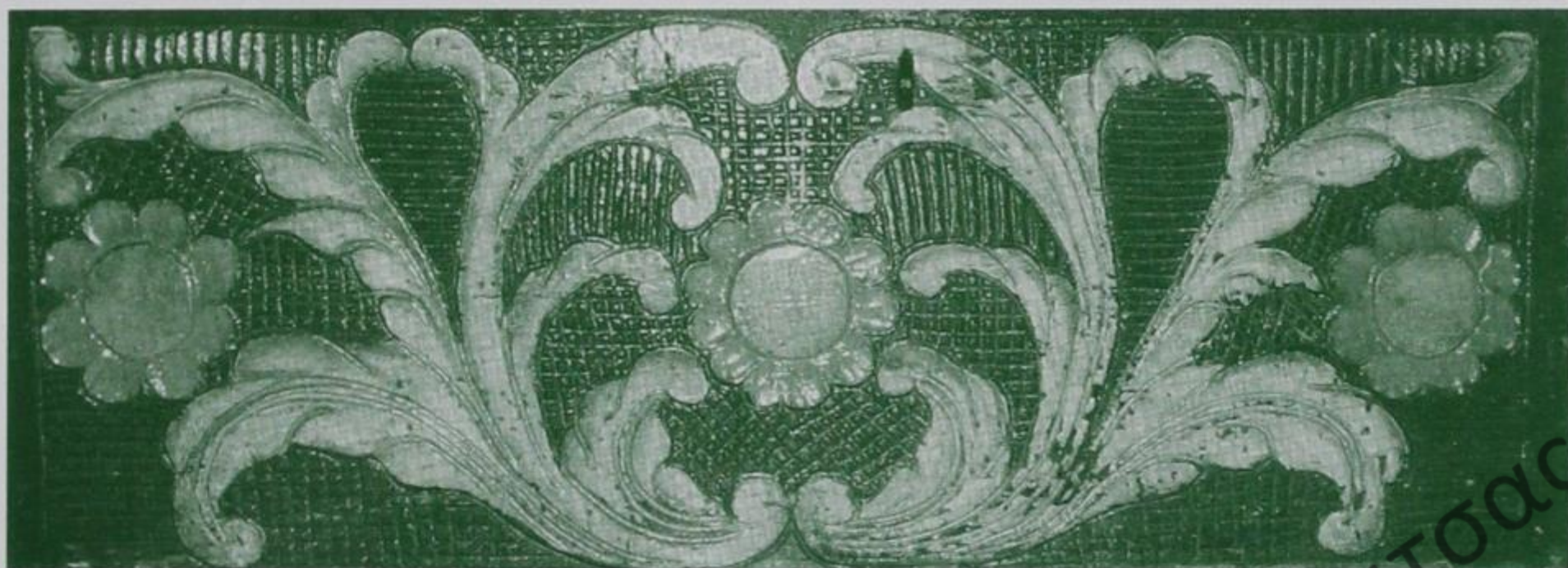
Νεότερες έρευνες αποδεικνύουν ότι ο έως τώρα διαχωρισμός: κάθε χωριό και η τέχνη του (πχ. Πυρσόγιαννη χτιστάδες, Χιονιάδες αγιογράφοι, Γοργοπόταμος ξυλογλύπτες) είναι, ως ένα σημείο, αυθαίρετος. Η ανάγκη να ολοκληρωθεί το κτίσμα απαιτούσε πολλές φορές την ενασχόληση με όλες τις τέχνες.

Στο βιβλίο του Κώστα Σκούρτη «Ξυλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου», έκδοση του σημαντικού περιοδικού «εκ Χιονιάδων», γίνεται εκτενής αναφορά στους Χιονιαδίτες διακοσμητές και ξυλογλύπτες. Μεταξύ άλλων αναφέρεται: *Τις πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους-διακοσμητές και τους ξυλουργούς- ξυλογλύπτες τις οφείλουμε κατά κύριο λόγο στον αείμνηστο παπα-Γιώργη Παΐσιο, που τις αντλούσε από μαρτυρίες του τεχνίτη και λαϊκού διακοσμητή Νίκου Δ. Λιάτση (γεν.1858), του παπα-Ζήση Μάτσου (γεν.1857) και άλλων υπέργηρων συγχωριανών της εποχής του.*

Η ξυλουργική και ξυλογλυπτική φέρονται άμεσα συνδεδεμένες με τη διακοσμητική και τη λαϊκή ζωγραφική, όπως αποφαίνεται με απόλυτο τρόπο και ο παπα-Γιώργης: «Ουδείς Χιονιαδίτης υπήρξε κατά τα παλαιότερα έτη ξυλουργός χωρίς να γνωρίζει και την χρωματική και διακοσμητική τέχνη η οποία συν τω χρόνω εξέλιπεν». Οι ξυλουργοί, όπως

και οι υπόλοιποι μαστόροι της οικοδομής και οι λαϊκοί ζωγράφοι, περιφέρονταν σε όλη τη βορειοδυτική Ελλάδα, τη Β. Ήπειρο, αλλά και σε πολλά άλλα μέρη, και αναλάμβαναν κάθε είδους ξυλουργική εργασία, όπως ταβάνια κατοικιών και ναών, αρχιερατικούς θρόνους, άλλες σκαλιστές ξυλοκατασκευές και νυφιάτικες κασέλες. (Κώστα Σκούρτη «Ευλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου, Αθήνα 2004, σελ. 27»

Χιονιαδίτικη σκαλιστή κασέλα χρωματισμένη. Οικία Θανάση Λιάση
Φωτ. Κ. Σκούρτη, (ανατύπωση από το σχετικό βιβλίο)

Η υψηλής ποιότητας λαϊκή τέχνη της επαρχίας Κόνιτσας, καθώς και ολόκληρης της Ηπείρου, είναι παιδί της ανάγκης για επιβίωση- αφού δεν έδινε ψωμί η γη έδινε η τέχνη, έκφραση όλης αυτής της ομορφιάς που σύναζε μέσα του ο Ηπειρώτης από τα πανέμορφα βουνά του, αλλά και αποτέλεσμα των επιρροών που δεχόταν από την επαφή του με άλλους ανθρώπους και άλλους τόπους. Η επαρχία της Κόνιτσας με τα φτενά της εδάφη είχε το πιο δημιουργικό της ανθρώπινο δυναμικό ταξιδεμένο. Οι μαστόροι δεν πλούτισαν ποτέ. Κάποιοι ξενιτεμένοι στη Ρουμανία και το Κάιρο ασχολήθηκαν με το επάγγελμα του αρτοποιού, του ταβερνιέρη, του ζαχαροπλάστη, του μπακάλη. Μερικοί από αυτούς πλούτισαν και στέλνοντας εμβάσματα από το εξωτερικό έχτισαν στα χωριά τους αρχοντικά, εκκλησίες και κοινωφελή ιδρύματα που δείχνουν τα καζάντια τους στα ξένα, χαρακτηριστικό παράδειγμα το χωριό Γαναδιό.

Χιονιαδίτικη σκαλιστή κασέλα. οικία Αλέξανδρου Σκούρτη
Φωτ. Κ. Σκούρτη, (ανατύπωση από το σχετικό βιβλίο)

Με τα μπουλούκια των μαστόρων έφευγαν και τα μαστορόπουλα. Τη ζωή του ως μαστορόπουλο περιγράφει ο Σταύρος Τσούβαλης: «Αφού τέλειωσα το Δημοτικό Σχολείο και πήρα το απολυτήριο, έπρεπε να φύγω ταξίδι με τους μαστόρους... ήρθε η μέρα που θα φεύγαμε. Πολύ πρωί με ξύπνησε η μάνα μου. Ντύθηκα τα καλά μου, έκανα το σταυ-

ρό μου στο εικόνισμα και ξεκινήσαμε. Φίλησα τον αδελφό μου και τις αδελφές μου. Η μάνα μου θα με ξεπροβοδούσε μέχρι το Βαθύλακο... Πήραμε το δρόμο για τα Πωγώνια. Δούλευαν πολλοί δικοί μας εκεί... Πήγαμε στο χωριό, που δούλευε η παρέα, κουρασμένοι. Ζέστη έκανε, περπατούσαμε όλη μέρα... Έπεσα το βράδυ κουρασμένος, ξερός για ύπνο. Το πρωί χαράματα σηκώθηκαν οι μαστόροι, με ξύπνησαν και μένα. Πήγαμε στη δουλειά. Είχαν 4 γαϊδούρια και έφτιαναν ένα αλώνι. Μου είπαν θα κουβαλάς καπάκια (πλάκες για στρώσιμο) με τα γαϊδούρια. Πήγα στο νταμάρι εκεί που έβγαζαν πέτρες. Φόρτωναν τα ζώα και εγώ τα κουβαλούσα στη δουλειά. Τα ξεφόρτωναν οι άλλοι μαστόροι. Αυτό έγινε κάνα- δυο βδομάδες. Μετά μου είπαν, θα τα φορτώνεις μόνος σου τα ζώα. Πώς να σηκώσω εγώ ο φουκαράς, τόσα καπάκια μεγάλα; Τι να έκανα όμως, πού να πω το παράπονό μου;...» (Αρμολόι, τεύχος 1, Αύγουστος 1976, σελ.13,14,32).

Ενώ στο σύνολό του σχεδόν ο ανδρικός πληθυσμός αναζητούσε εργασία σε κοντινά ή μακρινά ταξίδια, οι γυναίκες έπρεπε να κρατήσουν το σπίτι, τα παιδιά, τους γέροντες, τα ζώα, τα κηπάρια. Να υφάνουν προίκες, να κουβαλήσουν στην πλάτη το «κλαδί» για τα ζώα, να στρώσουν πίτες, να ξεράνουν χόρτα και φρούτα για το χειμώνα, να παλέψουν με τα «φτενά» χώματα, να κρατήσουν το σπίτι ζωντανό ώσπου νά'ρθει ο αφέντης, απ'το ταξίδι. Αυτές οι γυναίκες που δεν κράτησαν τίποτα για τον εαυτό τους, φύλαξαν τις αξίες και τις παραδόσεις της κοινωνίας που τις μεγάλωσε. Είναι οι ίδιες που σήκωσαν τα πυρομαχικά και τα τρόφιμα στην πλάτη και έγραψαν τις δικές τους σελίδες στην ιστορία του ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940-41, δρασκελώντας τα άγρια βουνά της Ηπείρου και της Αλβανίας.

Ο πολιτισμός των Μαστοροχωριών είναι ένα πολιτισμικό κράμα της γεωργοκτηνοτροφικής αυτάρκειας, του πολιτισμού των μαστόρων που ταξίδευαν, και του εισαγόμενου πολιτισμού των εμπόρων, οι οποίοι έφερναν τα μηνύματα της Κεντρικής Ευρώπης και της Βαλκανικής. Μηνύματα που αφομοιώνει δημιουργικά η τοπική κοινωνία. Το μεγάλο πέταγμα της τέχνης προέκυψε από τον εμβολιασμό του τοπικού με αυτό που έρχεται από μακριά.

Η ακμή των συγκεκριμένων τεχνικών επαγγελμάτων συμπίπτει με το 18ο και 19ο αιώνα. Η μαστορική τέχνη αρχίζει να παρακμάζει μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, όταν τέθηκαν τα όρια ανάμεσα στα κράτη της Βαλκανικής. Εξακολουθεί όμως να υφίσταται

Πυρσογιαννίτισσα
(ανατύπωση από το περιοδικό "αρμολοί")

Γυναίκες όλων των ηλικιών και ηλικιωμένοι άνδρες στην καθημερινή πάλη για επιβίωση
Φωτ. αρχείο: Τσιγκούλη, Καπαΐου

και να εξασκείται. Στις δεκαετίες του 50 και του 60 τα νέα δομικά υλικά, οι νέες τεχνικές και οι διαφορετικές αισθητικές αντιλήψεις, θέτουν σε αχρηστία το καλέμι, το βελόνι, τη χτενιά και αντικαθιστούν τους επιδέξιους πελεκάνους της πέτρας με τους μπετατζήδες οικοδόμους. Σήμερα αρκετοί οικοδόμοι από τα μαστοροχώρια δρουν στα Γιάννενα, Καρδίτσα και αλλού. Στην περιοχή της Κόνιτσας όπως και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας την τέχνη της πέτρας εξασκούν Αλβανοί και Βορειοηπειρώτες, οικονομικοί μετανάστες.

Σπίτι στο εγκαταλειμμένο χωριό Πλαγιά Κόνιτσας

Φωτ. ΚΠΕ Κόνιτσας

Από τα 1000 μέτρα και πάνω βρίσκονται τα βλαχοχώρια Αετομηλίτσα και Φούρκα. Τοποθετημένα στο χαμηλότερο σημείο της υπαλπικής ζώνης, εξασφαλίζουν πλούσια βόσκηση για τα μεγάλα κοπάδια κατά τη διάρκεια του θέρους, στα λιβάδια του Γράμμου και του Σμόλικα. Το χειμώνα μετακινούνται στα χειμαδιά (Θεσσαλία και Μακεδονία). Ο ημινομαδικός βίος, η σχέση ανθρώπου-ζώου και ανθρώπου-φύσης, δημιουργεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό με ιδιαίτερες πολιτισμικές αξίες, οι οποίες αποτυπώνονται στο χώρο.

Το χωριό της Λάκκας Αώου, Παλιοσέλλι

Φωτ. Κατερίνα Τσούβαλη

Τα χωριά της Λάκκας Αώου: Ελεύθερο (Γκριζμπάνι), Παλιοσέλλι, Πάδες, Άρματα, Δίστρατο, με εξαίρεση το Ελεύθερο, το οποίο πολιτισμικά εντάσσεται στα μαστοροχώρια, είναι βλαχοχώρια, με δικά τους εθνολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Βρίσκονται παρατεταγμένα κατά μήκος της χαράδρας του Αώου ποταμού, στις υπώρειες του Σμόλικα. Οι άνθρωποι ζούσαν από την υλοτομία, τη ρητινοσυλλογή και την παραγωγή κατραμιού (κατρανάδες ή κατραμάδες), τη γεωργοκτηνοτροφία και άλλα επαγγέλματα που συνδέονται με τη δασική εκμετάλλευση, όπως πριονάδες και καρβουνιάρηδες. Αρκετοί ασχολήθηκαν με το επάγγελμα του κυρατζή, του σαμαρά, του μυλωνά. Και σήμερα τα μεγάλα δάση είναι βασικός παράγοντας της οικονομίας της περιοχής.

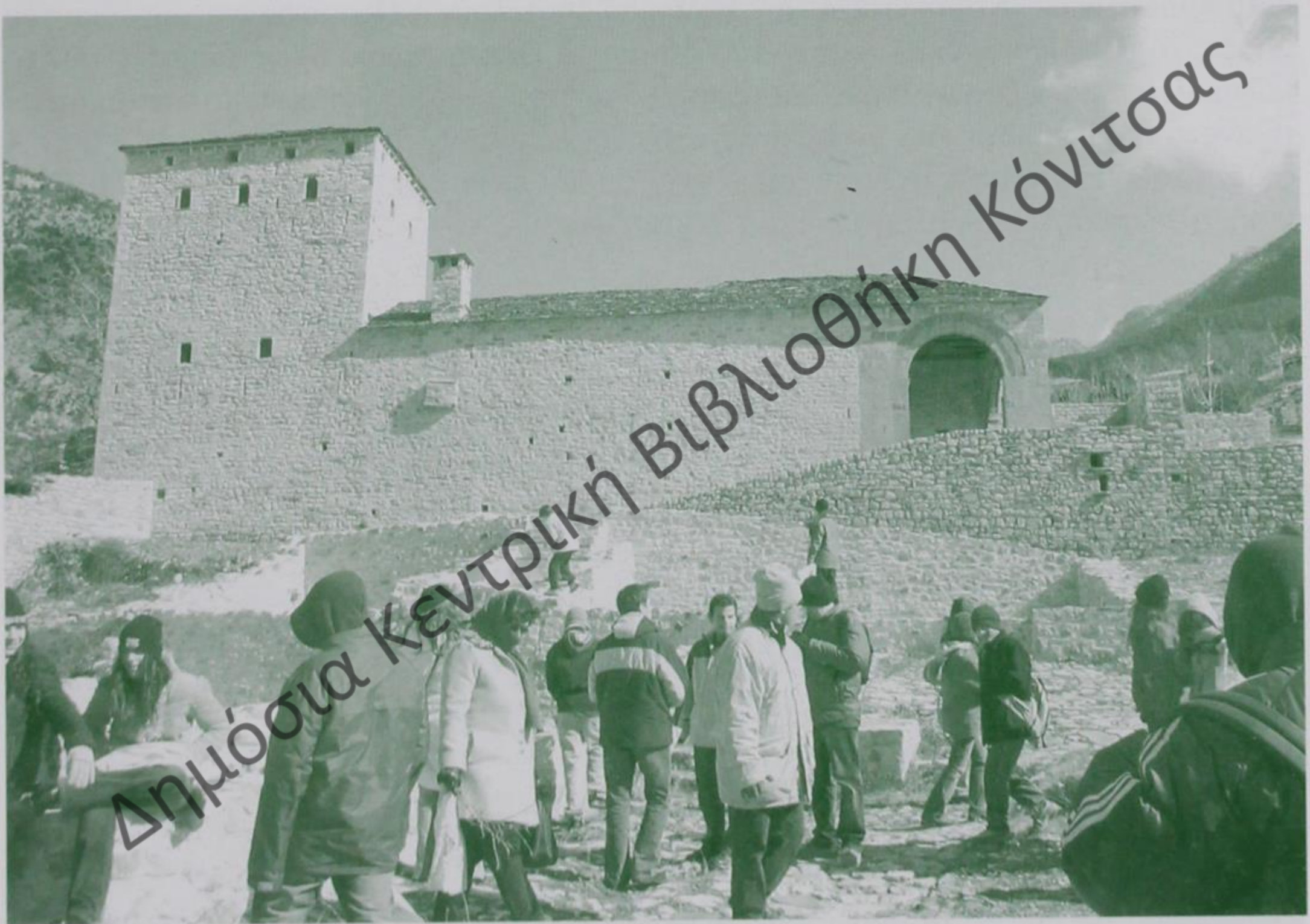
«Τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κατοίκων της Λάκκας Αώου είναι πρώτο η βλάχικη εθνοφυλετική τους ταυτότητα και δεύτερο η εξειδίκευσή τους σε δασικά επαγγέλματα. Με εξαίρεση το Ελεύθερο, τα υπόλοιπα χωριά είναι δίγλωσσα (μιλούν και τη βλάχικη γλώσσα) και χαρακτηρίζονται ιστορικά από την ειδίκευσή τους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα που συνδέονται με την εκμετάλλευση δασών.

Πριονάδες, καρβουνιάρηδες και κατραμάδες μετακινούνται σε μια μεγάλη σχετικά γεωγραφική κλίμακα ασκώντας το επάγγελμά τους». (Ν. Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία, σ. 158).

Η Επαρχία Κόνιτσας σήμερα

Η απελευθέρωση της Ηπείρου από τους Τούρκους ήρθε το 1913. Από τα αμέσως επόμενα χρόνια, όμως, αρχίζει η πληθυσμιακή απογύμνωση της επαρχίας, φαινόμενο βέβαια πανελλαδικό, που θα φτάσει στο αποκορύφωμα του μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Από την πόλη της Κόνιτσας φεύγουν οι οικογένειες των επιφανών Τούρκων. Η βιοτεχνία της, η οποία ανθούσε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, παρακμάζει. Η κοινωνική διαστρωμάτωση ανατρέπεται για να αναδιαρθρωθεί εκ νέου. Το 1925, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών, φτάνουν στην Κόνιτσα πρόσφυγες από τα χωριά Φάρασα και Μιστί της Καππαδοκίας και την ενισχύουν πληθυσμιακά. Εγκαθίστανται στις κατοικίες των Τούρκων, που έφυγαν και τους δίνεται κλήρος στον κάμπο της Κόνιτσας.

Το σαράϊ της Χάμκως, μάνας του Αλή-Πασά, στην Κόνιτσα

Φωτ. ΚΠΕ Κόνιτσας

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου, πολλοί κάτοικοι των χωριών της επαρχίας, καθώς και βορειοηπειρώτες από τα απέναντι χωριά, έρχονται και ενδυναμώνουν την κοινωνία της Κόνιτσας, η οποία κατ' αυτό τον τρόπο διατηρεί αριθμητικά αμείωτο τον πληθυσμό της και γίνεται κοάνη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων.

Κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο (1940-41), στα βουνά γράφτηκαν σελίδες ένδοξης ιστορίας, ενώ η προσφορά των γυναικών των χωριών της βόρειας Πίνδου καταγράφεται επιγραμματικά στο θρυλικό τίτλο: "Η Γυναίκα της Πίνδου".

Η επαρχία της Κόνιτσας βίωσε τραγικά τον εμφύλιο και τις συνέπειες του (1946-1949). Οι δεκαετίες του '60 και του '70, βρίσκουν τα χωριά της περιοχής περισσότερο

απογυμνωμένα και τους κατοίκους διασκορπισμένους στα αστικά κέντρα της Ελλάδας και τα εργοστάσια της Γερμανίας και του Βελγίου.

Σήμερα το κύριο πρόβλημα της επαρχίας είναι το δημογραφικό. Η επαρχία έχει περίπου 6.500 μόνιμους κατοίκους. Απ'αυτούς οι 3.500 με 4.000 είναι μόνιμοι κάτοικοι Κόνιτσας, η οποία σε αντίθεση με τα χωριά, διατηρεί τον πληθυσμό της, όπως είπαμε, σταθερό από το 1913. Ο συνολικός πληθυσμός της επαρχίας το 1913 αριθμούσε 23.000 ανθρώπους περίπου.

Διοικητικά, σύμφωνα με το Νόμο "Καποδίστριας", από το 1998 η επαρχία Κόνιτσας διαιρείται σε 2 δήμους και 3 κοινότητες:

Ο Δήμος Κόνιτσας με έδρα την Κόνιτσα και 24 Δημοτικά Διαμερίσματα. Ο Δήμος Μαστοροχωρίων με έδρα την Πυρσόγιαννη και 12 από τα μαστοροχώρια.

Οι Κοινότητες είναι: της Αετομηλίτσας, του Διστράτου και της Φούρκας.

Τα περισσότερα από τα ορεινά χωριά της Κόνιτσας ερημώνουν σχεδόν το χειμώνα. Σ' αυτά παραμένουν λίγοι συνταξιούχοι. Εξαιρέση αποτελούν η Πυρσόγιαννη, ως έδρα του Δήμου, το Κεφαλοχώρι και ιδιαίτερα το Δίστρατο. Όλα τα χωριά όμως ζωντανεύουν το καλοκαίρι με τους ξενιτεμένους και τα τοπικά πανηγύρια. Τελευταία παρατηρείται αρκετή ανοικοδόμηση και έχουν γίνει τα χωριά καλοκαιρινά θέρετρα. Διαπιστώνεται μια αυξημένη τάση επιστροφής των αποδήμων, οι οποίοι ταλαιπωρημένοι από τα αστικά κέντρα, αναζητούν μια δεύτερη κατοικία για τις διακοπές τους.

Ηλικιωμένοι κάτοικοι του χωριού Μόλιστα Κόνιτσας καλλιεργούν τα κηπάρια τους

Φωτ.: Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Η πόλη της Κόνιτσας εξακολουθεί να είναι το εμπορικό, οικονομικό και διοικητικό κέντρο της επαρχίας. Απέχει 64 km από τα Γιάννενα και 14 km από την Αλβανία. Παρ' όλα τα αναπτυξιακά της αδιέξοδα έχει αρκετούς νέους και αξιόλογο ανθρώπινο δυναμικό που προσπαθεί να κρατήσει τον τόπο του και να εξασφαλίσει ποιότητα ζωής. Η βασική οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων της, σχετίζεται με τον κάμπο του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας (17.000 στρέμματα καλλιεργησίμων εκτάσεων), τον οποίο καρπύονται και τα γύρω χωριά Καλλιθέα, Κλειδωνιά, Μαζί, Αετόπετρα, Ηλιόραχη, Καβάσιλα, Μελισσόπετρα, Καλύβρυση, Αηδονοχώρι. Όπως προαναφέρθηκε, η μηχανοποιημένη καλλιέργεια και η μονοκαλλιέργεια, με όσα αρνητικά αυτή συνεπάγεται, δίνουν χαρακτηριστικά επιχειρηματικό μάλλον παρά αγροτικό.

Άποψη της Κόνιτσας

Φωτ. Μπάμπης Ράπτης

Οι σεισμοί του Ιουλίου και Αυγούστου του 1996 επισώρευσαν κυρίως στην πόλη της Κόνιτσας και τα χωριά Καλλιθέα και Ηλιόραχη, πολλά προβλήματα και ανέτρεψαν τη ζωή των κατοίκων. Η Κόνιτσα έχασε οριστικά μερικά από τα παραδοσιακά της κτίσματα και πολλαπλασίασε τα νεόδημα.

Όμως οι ποταμοί Αώος, Βοϊδομάτης, Σαραντάπορος, ο Εθνικός Δρυμός Βίκου- Αώου, ο κάμπος, τα ψηλά βουνά με τη σπάνια πανίδα και χλωρίδα, τα δάση, τις χαράδρες, τα φαράγγια, οι ιαματικές πηγές Αμάραντου και Καβασίλλων, συνιστούν ένα πολύμορφο φυσικό χώρο με φυσικά πλεονεκτήματα, ιδανικό για την αρμονική συνύπαρξη ανθρώπου και φύσης. Οι δυνατότητες ανάπτυξης μπορούν να στηριχτούν στην ήπια εκμετάλλευση των δασικών και υδάτινων πόρων, στην εισαγωγή της βιολογικής γεωργίας και βιολογικής και παραδοσιακής κτηνοτροφίας, στην προώθηση τοπικών προϊόντων, στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο φυσιολατρικός, ο ορειβατικός, ο περιβαλλοντικός, ο αθλητικός, ο ιαματικός και ο θρησκευτικός (Μοναστήρι Μολυβδοκεπάστου, Στομίου, Κλαδόρμης Φούρκας, Παναγίας Ζέρμας, Παναγίας Μόλιστας, Παναγίας Πληκατίου, Γκούρας Αηδονοχωρίου κ.ά.).

Αυτά με αναπτυξιακό σχεδιασμό, ο οποίος θα αποβλέπει τόσο στην προστασία των οικοσυστημάτων όσο και στο σεβασμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας της περιοχής, χω-

ρίς να μετατρέπει τα στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς σε αναλώσιμο τουριστικό προϊόν. Γιατί εξ ίσου σημαντικό "κεφάλαιο" για την περιοχή αποτελούν τα στοιχεία τον παραδοσιακού της πολιτισμού. Οι οικισμοί, τα δείγματα της τοπικής αρχιτεκτονικής, τα μοναστήρια, οι εκκλησίες, τα γεφύρια, οι βρύσες, οι μύλοι, οι νεροτριβές απομένουν ως μαρτυρία της προηγούμενης πολιτισμικής ακμής, της πολιτισμικής ταυτότητας αλλά αποτελούν και στοιχεία, στα οποία μπορούν να στηριχθούν αναπτυξιακές προσπάθειες. Μαζί με αυτά διασώζεται, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά και η μουσική παράδοση, όσο θα υπάρχουν ακόμη οι λαϊκοί οργανοπαίχτες και εκείνες οι τόσο γλυκές γυναικείες φιγούρες με το μαύρο κεφαλομάντηλο και το σκούρο ρούχο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός Π.**, Περιγραφή της Ηπείρου, Μέρος Α' Β' Γ', ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984.
- Αρμολοί,** Περιοδική Έκδοση Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης, τ. 1-10, 1976-80.
- Γκούτος Γ. Χαρ.,** Μολιστινά, Αθήνα 1983.
- Δάκαρης Σ.,** Η Κτηνοτροφία στην Αρχαία Ήπειρο, Πρυτανικός Λόγος, Ιωάννινα 1976
- Δημητριάδη Ε.,** Η Μόλιστα της Ηπείρου, Ανάτυπον εκ του στ' τόμου της επιστημονικής Επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1974
- Ευθυμίου Α.,** Μνημεία και Ιδρύματα Μουσουλμανικής Λατρείας και Μουσουλμάνοι Ιερωμένοι στην Κόνιτσα, Εφημ. "Πρωινός Λόγος", 1969
- Ευθυμίου Α.,** "Πώς απελευθερώθηκε η Κόνιτσα και η Επαρχία της από τον τουρκικό ζυγόν". Περ. Κόνιτσα, 1963
- Ευθυμίου Α.,** Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας, Έκδ. Πνευματικού Κέντρου Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1997
- Hammond N.G.L.,** Ήπειρος, Εκδ. "Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη", Αθήνα 1974
- Λυμπερόπουλος Γ.,** Παζαριού Ανατομή, Εκδ. Ιππόνικος, Αθήνα 1971
- Λυμπερόπουλος Γ.,** Σύντομο Ιστορικό της Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994
- Λυμπερόπουλος Γ.,** Κόνιτσα - Ιστορία και Πολιτισμός, Κόνιτσα 2000
- Μακρής Κ.,** Χιονιάδες Ζωγράφοι, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1981
- Μελέτη Οικολογική - Χωροταξική Χαρακτηριστικών Οικοσυστημάτων Ορεινών Όγκων Βόρειας Πίνδου,** Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα 1992.
- Νιτσιάκος Β.,** Οι Ορεινές Κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995
- Νιτσιάκος Β., Αράπογλου Μ., Καρανάτσης Κ.,** Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998
- Ντούζουγλη Α.,** Εισήγηση στο Συνέδριο "Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το Χρόνο", Κόνιτσα 1996
- Παπαδοπούλου Β.,** Εισήγηση στο Συνέδριο "Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το Χρόνο", Κόνιτσα, 1996
- Πετρονώτης Α.,** Αρχιτέκτονες και Μηχανικοί στην Υπηρεσία του Αλή Πασά, Ιωάννινα 1994.
- Σκούρτης Κ.,** Ευλόγλυπτες και σκαλιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου, έκδ. "εκ Χιονιάδων", Αθήνα 2004.

Λιθανάγλυφο από αρχοντικό της Κόνιτσας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και το φυσικό περιβάλλον

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Αγγελική Χατζηθανασίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Οξιές στο Γράμμο

Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και το φυσικό περιβάλλον

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Αγγελική Χατζηθανασίου

Γεωγραφική θέση των Μαστοροχωρίων

Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας βρίσκονται στα βόρεια του Νομού Ιωαννίνων. Είναι χτισμένα στις πλαγιές του **Γράμμου** και του **Σμόλικα**, στα δεξιά και αριστερά του ποταμού **Σαραντάπορου**. Τα χωριά αυτά ανέπτυξαν έναν ιδιαίτερο τοπικό πολιτισμό.

Οι κάτοικοί τους ασχολήθηκαν με την γεωργοκτηνοτροφία προσπαθώντας να εξασφαλίσουν οικονομική αυτάρκεια, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν σε φημισμένους τεχνίτες (μαστόροι της πέτρας, ξυλογλύπτες, ζωγράφοι και αγιογράφοι).

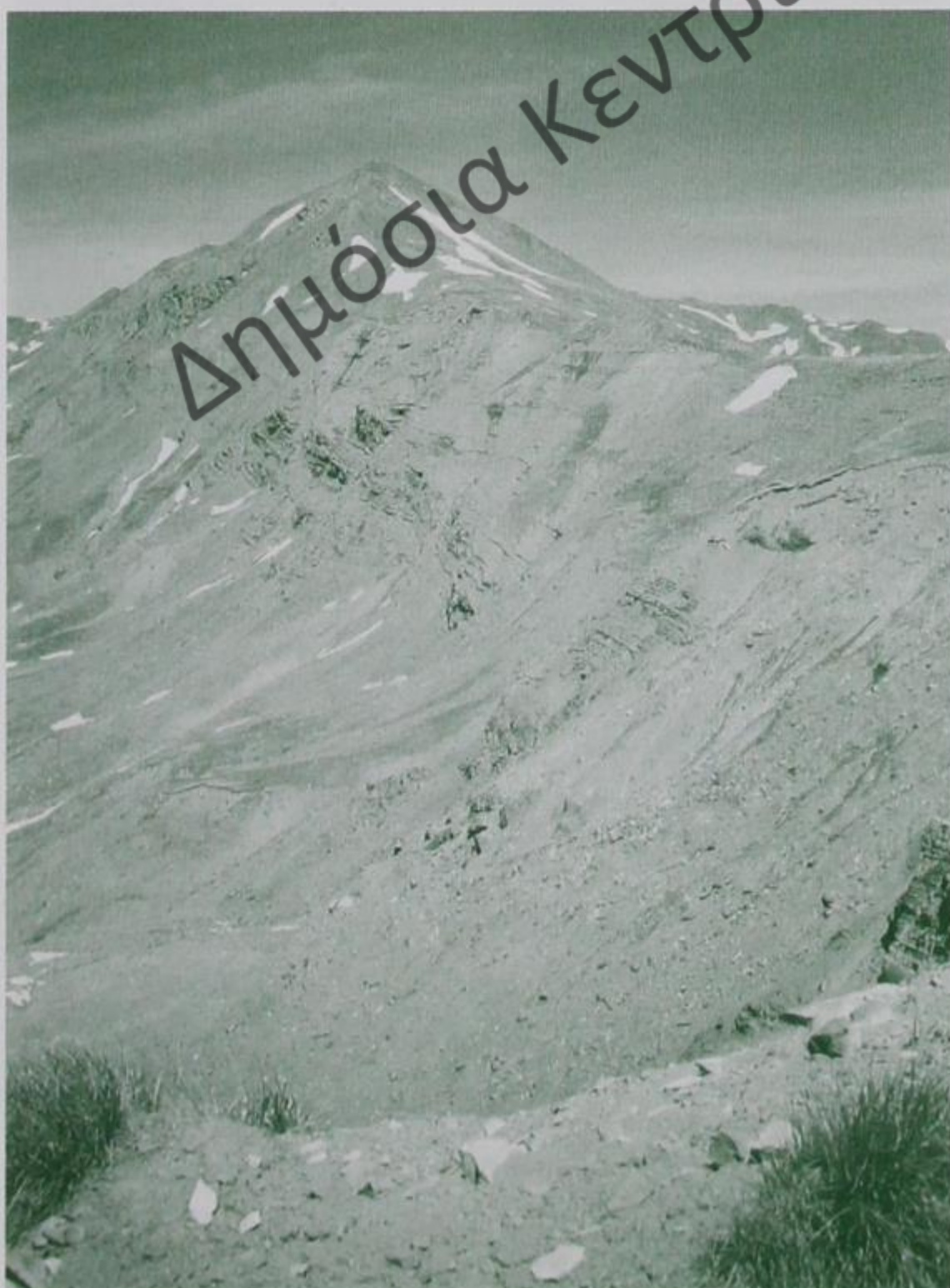
Εκτενής αναφορά για τα Μαστοροχώρια γίνεται στις σελ. 28-33.

Ο παραδοσιακός οικισμός της Μόλιστας.

Το φυσικό περιβάλλον των Μαστοροχωρίων

Α. Ο ΓΡΑΜΜΟΣ

Η ψηλότερη κορυφή του Γράμμου (2520 μ.)

Το ανάγλυφο

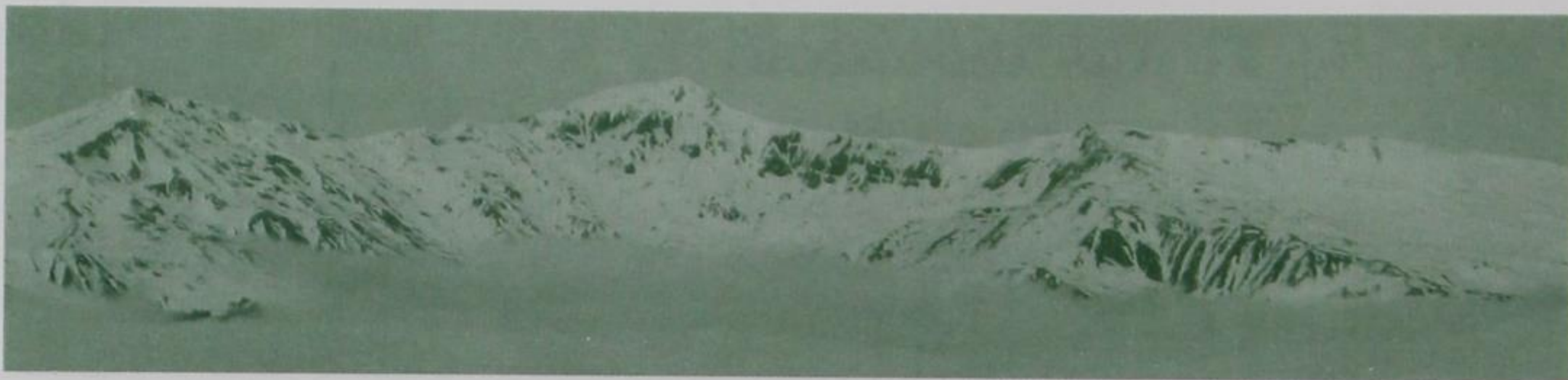
Ο Γράμμος βρίσκεται στη βόρεια απόληξη της οροσειράς της Πίνδου και είναι το τέταρτο σε ύψος βουνό της χώρας μας, με υψόμετρο 2520 μ. Από το Γράμμο πηγάζουν οι ποταμοί Αλιάκμονας και Σαραντάπορος.

Ο Γράμμος συνδεδεμένος περισσότερο με τις μνήμες του εμφυλίου πολέμου λίγο είχε αναδειχτεί όσον αφορά τις φυσικές του ομορφιές και τα πολιτιστικά του στοιχεία. Μόλις τις τελευταίες δεκαετίες μελετήθηκε το φυσικό περιβάλλον του Γράμμου και αναγνωρίστηκε η φυσική, αισθητική και οικολογική του αξία.

Σημαντική είναι και η ιστορική και πολιτιστική αξία της περιοχής και αξιόλογα τα μνημεία της.

Οι οικισμοί, τα μοναστήρια, οι δρόμοι, οι βρύσες αλλά και οι παραγωγικές

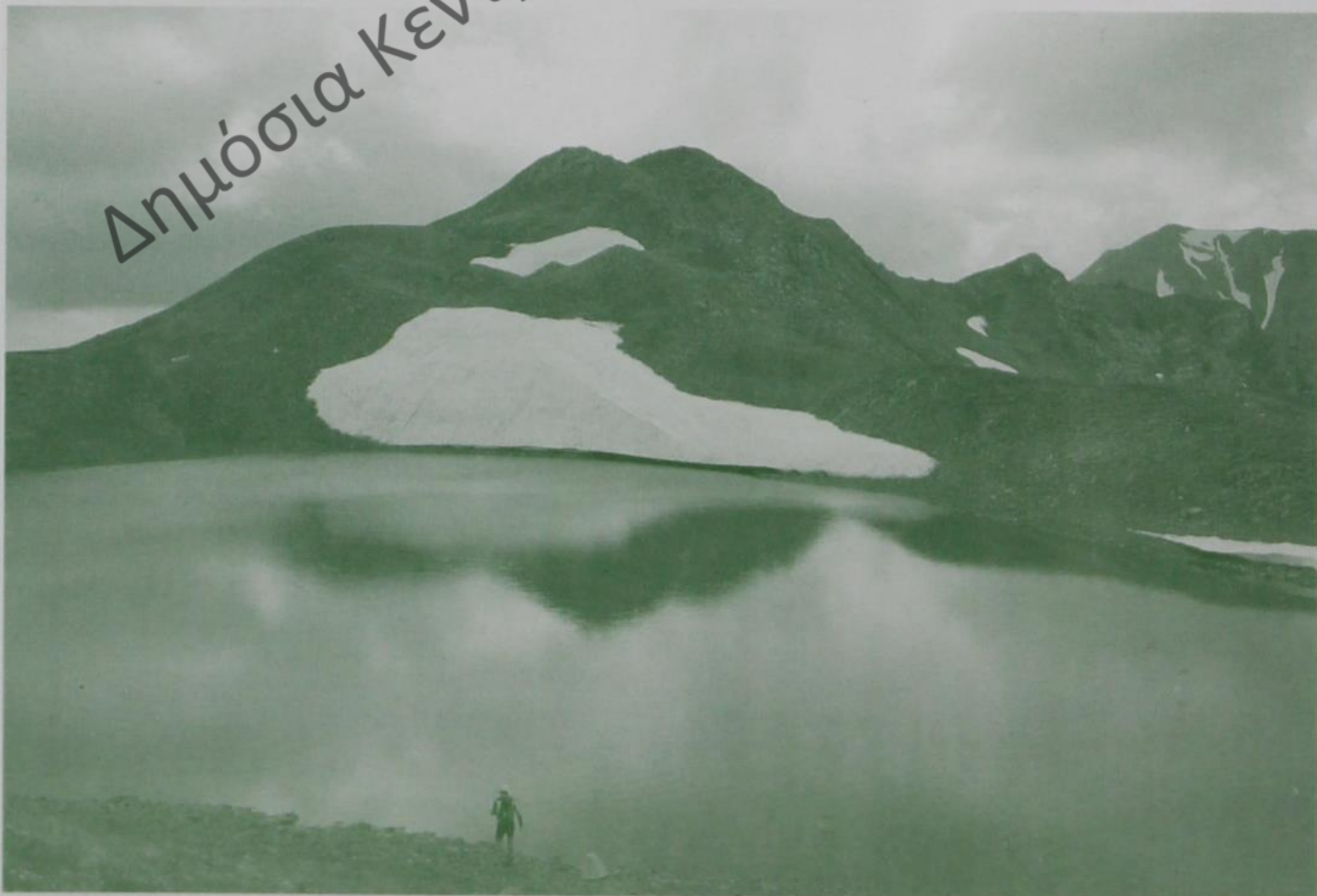
δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν στην περιοχή (υλοτομία, γεωργία, κτηνοτροφία) διαμόρφωσαν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της.

Το ανάγλυφο του Γράμμου διαθέτει μεγάλη ποικιλομορφία, ιδιαίτερους γεωλογικούς σχηματισμούς και μεγάλες εναλλαγές τοπίου σε διάφορους συνδυασμούς. Αλλού συναντάμε γυμνές, κάθετες, βραχώδεις πλαγιές που χαμηλότερα περιβάλλονται από ώριμα δάση οξιάς. Σε άλλα τμήματα του βουνού οι πλαγιές χαρακτηρίζονται για τις άλλοτε ήπιες και άλλοτε απότομες κλίσεις τους. Βραχώδεις σχηματισμοί, τρεχούμενα νερά, αλπικά λιβάδια με ποικιλία αγριολούλουδων, τοπία γυμνά από δενδρώδη βλάστηση συμπληρώνουν την ποικιλομορφία του Γράμμου.

Πολλές είναι οι κορυφές του και εντυπωσιακή η θέα από αυτές. Ανάμεσα στις κορυφές η Ανώνυμη ή 2520, που είναι και η ψηλότερη κορυφή του Γράμμου, η Κιάφα (2393 μ.), η Μαύρη Πέτρα (2431 μ.), το Περήφανο (2442 μ.), η Επάνω Αρένα (2192 μ.) και η Κάτω Αρένα (2075 μ.), ο Σούφλικας (2146 μ.), το Κάμενικ (2041 μ.), το Γκόλιο (1934 μ.) κ.ά.

Υδρογραφία

Τα πετρώματα του Γράμμου είναι αββεστολιθικά και κρυσταλλικά και πολλές φορές συναντώνται με φλύσχη. Το έδαφος σε πολλές περιοχές χαρακτηρίζεται από έντονη διάβρωση και καθιζήσεις.

Η λίμνη Γκιστόβα

Λόγω της σύστασης των πετρωμάτων και της μορφολογίας του εδάφους πολλά είναι τα ρέματα που διαρρέουν τις πλαγιές του Γράμμου. Από αυτά όσα ρέουν από τη βόρεια πλευρά του βουνού καταλήγουν προς τον ποταμό Αλιάκμονα. Αντίθετα τα ρέματα της δυτικής, νότιας και ανατολικής πλευράς καταλήγουν στον **ποταμό Σαραντάπορο**, που πηγάζει από το Γράμμο, διαρρέει το βόρειο τμήμα του Ν. Ιωαννίνων και συμβάλλει με τον ποταμό Αώο στην περιοχή του Μπουραζανίου.

Η ύπαρξη νερού στο Γράμμο υπήρξε καθοριστική για την οικονομική και κοινωνική ζωή των κατοίκων του. Την προβιομηχανική περίοδο στα χωριά της περιοχής υπήρχαν αρκετά επαγγέλματα και παραγωγικές υποδομές που είχαν σχέση με τη χρήση του νερού (νεροπρίονα, νερόμυλοι, νεροτριβές), συμβάλλοντας στην οικονομική της ανάπτυξη.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της υδρογραφίας της περιοχής είναι και οι λίμνες, πολλές από τις οποίες είναι εντυπωσιακές. Η ορεινή **λίμνη Μουτσάλια** βρίσκεται σε υψόμετρο 1730 μ., στην

Η λίμνη Μουτσάλια στα 1730 μ.

περιοχή Αρένες. Περιστοιχισμένη από οξιές αποτελεί ένα τοπίο μεγάλης αισθητικής αξίας. Επίσης η αλπική **λίμνη Γκιστόβα** στα 2390 μ., που βρίσκεται στα βόρεια σύνορα με την Αλβανία κάτω από την κορυφή Σακούλι (2412 μ.), είναι η μοναδική λίμνη της χώρας μας σε τόσο μεγάλο υψόμετρο. Μικρότερες λίμνες υπάρχουν κοντά στην Αετομηλίτσα (στα 1050 μ.) και στους Χιονιάδες (στα 1470 μ.).

Το τοπίο

Ο Γράμμος διαθέτει αξιόλογα φυσικά τοπία, χωρίς έντονα στοιχεία της ανθρώπινης παρουσίας. Οι παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες, όπως η υλοτομία και η κτηνοτροφία, ασκούσαν σε περιορισμένη κλίμακα και έτσι ήταν δυνατή η ανανέωση των φυσικών αποθεμάτων. Η ανθρώπινη παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον ήταν ήπια και σε ορισμένες περιοχές τα δάση έμειναν εντελώς ανεκμετάλλευτα για πολλές δεκαετίες.

Ιδιαίτερα περιορισμένη ήταν η ανθρώπινη παρέμβαση τα τελευταία πενήντα χρόνια, από τη μια λόγω του εμφυλίου πολέμου και από την άλλη λόγω της ερήμωσης των οικισμών. Ο περιορισμός των παραγωγικών δραστηριοτήτων και η εγκατάλειψη της περιοχής από τους κατοίκους της έκαναν πιο έντονη τη διαδικασία της φυσικής αναγέννησης. Πολλές καλλιέργειες που εγκαταλείφθηκαν μετατράπηκαν σε δάση. Ωστόσο παρατηρούνται ακόμη φαινόμενα υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής, όπως διάβρωση του εδάφους, διάνοιξη δρόμων, ρίψη απορριμμάτων.

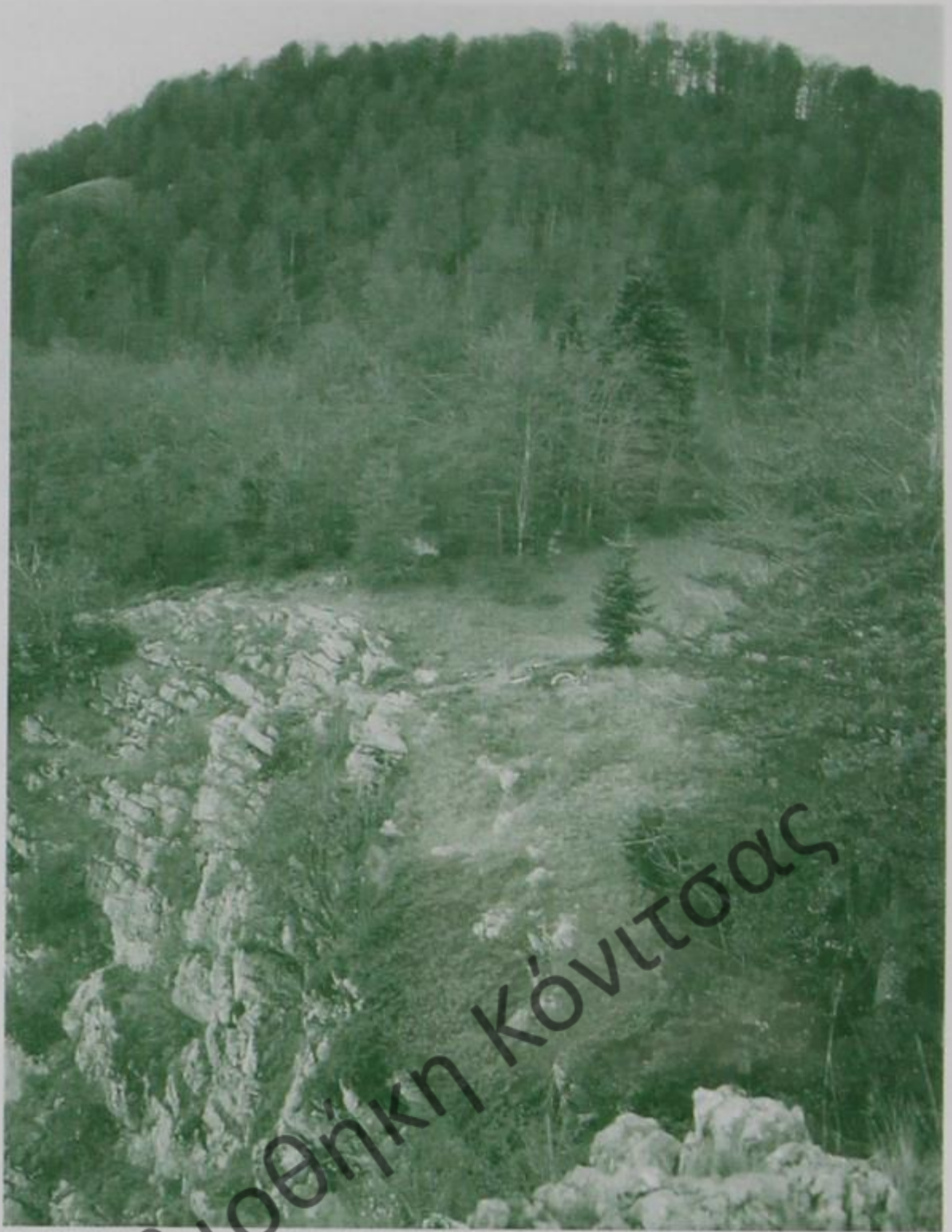
Βλάστηση – τύποι οικοτόπων

Μεγάλες είναι οι εναλλαγές του τοπίου που παρατηρούνται στο Γράμμο. Συνολικά έχουν καταγραφεί στο Γράμμο 31 τύποι οικοτόπων από τους οποίους οι 29 είναι αποκλειστικά φυσικοί. Από αυτούς οι 15 είναι δασικοί, 7 λιβαδικοί και 7 υδροχαρείς.

Εκτεταμένες περιοχές γύρω από τους οικισμούς καλύπτονται από δάση, ο ρόλος των οποίων στη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας και της βιοποικιλότητας είναι σημαντικός. Παράλληλα αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο του τοπίου, στο οποίο ανάλογα με την εποχή δίνουν ένα ιδιαίτερο χρώμα. Γι' αυτό και είναι απαραίτητη η αειφορική τους διαχείριση.

• Δάση δρυός

Στο Γράμμο απαντώνται διάφορα είδη **δρυός** σε υψόμετρο μέχρι τα 800 μ. Ανάμεσα σε αυτά είναι η **ευθύφλοιος δρυς** ή τσέρο (*Quercus cerris*) τα δάση της οποίας έχουν υποστεί την μικρότερη υποβάθμιση, γιατί δεν είναι κατάλληλα ούτε ως τροφή για τα ζώα (βελανίδια, κλαδί) ούτε ως ξυλεία. Επίσης στις υποορεινές περιοχές, σε ασβεστολιθικά πετρώματα με νότιο προσανατολισμό, απαντάται η **χνοώδης δρυς** (*Quercus rubescens*) που δεν έχει πολύ μεγάλη εξάπλωση, γιατί τα αρχικά της οικοσυστήματα υποβαθμίστηκαν από την εντατική υλοτομία. Ιδιαίτερη σημασία έχει η παρουσία της **μακεδονικής δρυός** (*Quercus trojana*) που τα οικοσυστήματά της πρέπει να προστατευθούν επειδή το είδος αυτό παρουσιάζει πολύ μικρή εξάπλωση στη χώρα μας. Επίσης, απαντάται και η **πλατύφυλλη δρυς** ή δένδρο (*Quercus frainetto*), που γενικά παρουσιάζει μεγάλη εξάπλωση στη χώρα μας (το 1/3 των δασών μας). Τα οικοσυστήματά της έχουν

Τοπίο στο Γράμμο με βραχώδεις σχηματισμούς

Βελανιδιά

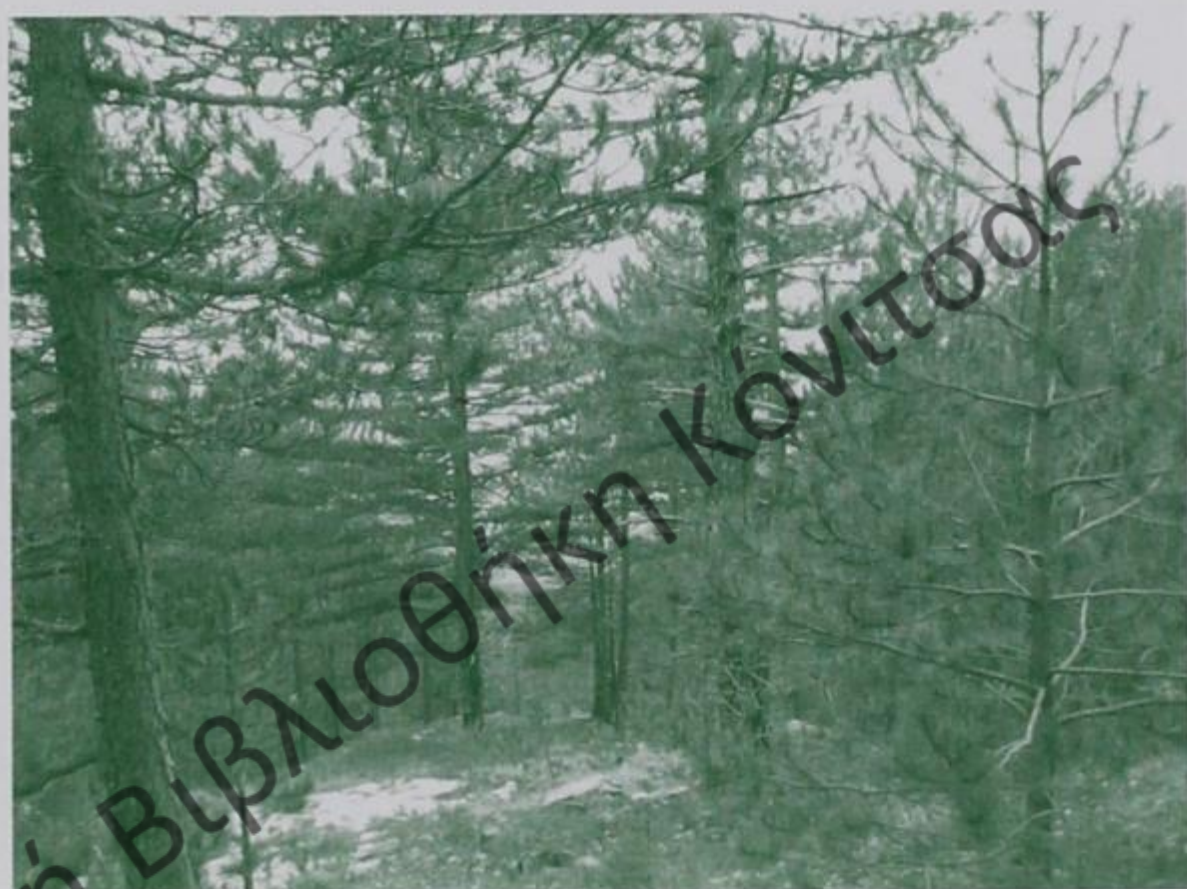
υποστεί τις λιγότερες εκκερνώσεις, γιατί το είδος αυτό μπορεί να φύεται και σε εδάφη ακατάλληλα για γεωργική εκμετάλλευση (βαρειά αργιλώδη και πηλώδη εδάφη). Υπήρξε πάντοτε ιδιαίτερα χρήσιμη για την ξυλεία της αλλά και ως τροφή για τα ζώα (βελανίδια, φύλλωμα κλπ.). Συνήθως εμφανίζεται σε ασβεστολιθικά πετρώματα αλλά και σε πυριτικά και σερπεντινικά πετρώματα. Απαντάται σε υψόμετρο μέχρι τα 800 μ. Πολλά δάση μαύρης πεύκης έχουν καταλάβει την επιφάνεια υποβαθμισμένων οικοσυστημάτων πλατύφυλλης δρυός στα σημεία που τα δύο οικοσυστήματα έρχονται σε επαφή.

Τα δρυοδάση του Γράμμου είναι είτε αμιγή είτε μικτά με πευκοδάση ή άλλα είδη φυλλοβόλων (κουμαριές, κраниές, χρυσόξυλα, οστριές, γαύρους, σορβιές, κράταιγους, σφενδάμια κ.ά).

• Δάση μαύρης πεύκης

Σημαντική οικολογική αξία για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας έχουν και τα οικοσυστήματα **μαύρης πεύκης** (*Pinus nigra*), η οποία σχηματίζει εκτεταμένα δάση (αμιγή ή μικτά με δρυς ή οξιές ανάλογα με το υψόμετρο. Η μαύρη πεύκη συναντάται πάνω από τη ζώνη της δρυός από τα 900 μ. μέχρι τα 1700 μ. Μπορεί και αναπτύσσεται σε όλα τα είδη πετρωμάτων (ασβεστόλιθους, ψαμμίτες, φλύσχη, κροκαλοπαγή, οφιόλιθους). Αναπτύσσεται ακόμη και σε εδάφη ξηρά ή φτωχά σε θρεπτικά στοιχεία και συμβάλλει σημαντικά στη συγκράτηση του εδάφους και στην προστασία από τη διάβρωση, φαινόμενο που παρατηρείται συχνά στην περιοχή. Είναι αναγκαία η σωστή διαχείριση αυτών των περιοχών και η προστασία τους από ανθρώπινες δραστηριότητες όπως η υπερβόσκηση, η εντατική υλοτόμηση και οι πυρκαγιές.

Λίγο ψηλότερα συναντάμε πλαγιές με μικτά δάση κωνοφόρων και φυλλοβόλων με συνδυασμό **μαύρης πεύκης και οξιάς** που δίνουν μια μοναδική ποικιλομορφία.

Μαύρη πεύκη

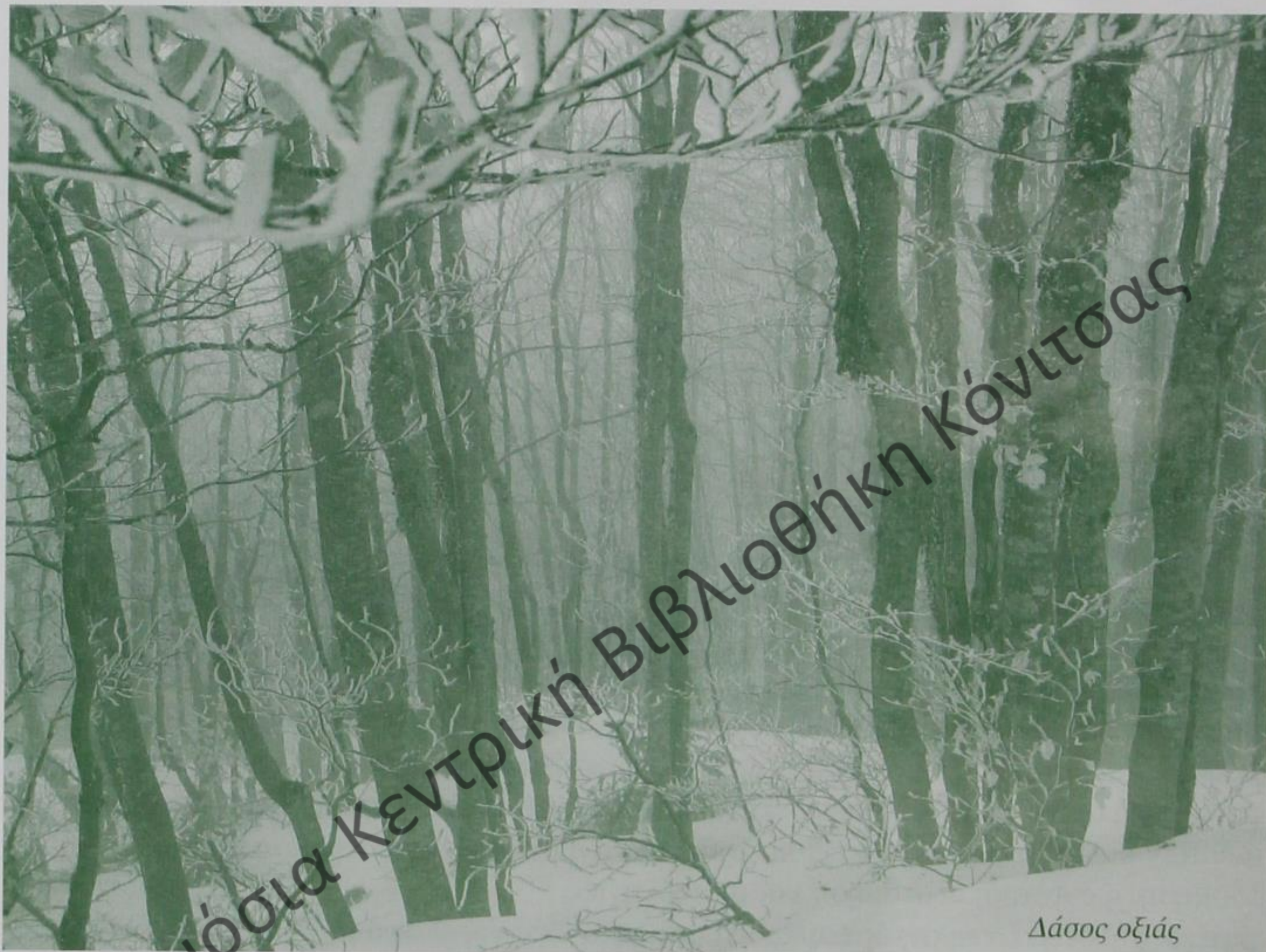

Υπαλτικά λιβάδια στο Γράμμο και δάση οξιάς

• Δάση οξιάς

Η οξιά (*Fagus sylvatica*) εμφανίζεται στα μεγαλύτερα υψόμετρα του Γράμμου από τα 1200 μ. μέχρι τα 1800 μ., κατά κανόνα σε πυριτικά πετρώματα, καθώς και σε σχιστοφυείς ψαμμόλιθους (φλύσχη). Φυτρώνει σε πλαγιές με βόρειο προσανατολισμό, σε περιοχές με δρυμείς χειμώνες, πολλές χιονοπτώσεις και βροχοπτώσεις και όπου τα διαστήματα με ξηρασία είναι περιορισμένα. Είναι είδος που απαιτεί εδάφη υγρά και γόνιμα. Σχηματίζει πυκνά δάση με δένδρα που το ύψος τους ξεπερνά πολλές φορές τα 25-30 μ. Το ξύλο της προσφέρεται για την ανάπτυξη της ξυλογλυπτικής, της μικροτεχνίας και της επιπλοποιίας.

Δάσος οξιάς

Μέσα στα σκιερά δάση της οξιάς βρίσκουν καταφύγιο πολλά είδη φυτών της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, που ο Γράμμος αποτελεί το νοτιότερο σημείο εξάπλωσής τους. Τα ώριμα δάση οξιάς, δηλαδή τα δάση που περιλαμβάνουν δένδρα μεγάλης ηλικίας, είναι σημαντικοί βιότοποι για πολλά είδη πτηνοπανίδας, όπως ο δρυοκολάπτης. Οκτώ από τα 10 είδη δρυοκολαπτών που ζουν στη χώρα μας απαντώνται στο Γράμμο, ιδιαίτερα εκεί που υπάρχουν δάση με πολλά γέρικα και νεκρά δένδρα. Ανάμεσα σ' αυτά και ο **μαύρος δρυοκολάπτης** ή μαυροτσικλητάρα, ο μεγαλύτερος δρυοκολάπτης της Ευρώπης (*Dryocopus martius*). Τρέφεται με έντομα που βρίσκονται μέσα στο φλοιό των δένδρων, προστατεύοντας τα δάση από αυτά και είναι δείκτης υψηλής βιοποικιλότητας.

• Δάση ελάτης

Σε υψόμετρα από 1000 μ. έως 1600 μ. απαντάται και το **έλατο** (*Abies borisii regis*), κυρίως σε πετρώματα μεταμορφωμένα (φλύσχης, ψαμμίτες και κροκαλοπαγή). Σπάνια εμφανίζεται σε εδάφη ασβεστολιθικά γιατί δεν αντέχει στο μαγνήσιο. Πολλές φορές σχηματίζει μικτά δάση με οξιές, μαύρη πεύκη ή δρυ.

Η ελάτη έχει την τάση να επεκτείνεται δυναμικά σε βάρος άλλων γειτονικών οικοσυστη-

μάτων που περιλαμβάνουν τα είδη που προαναφέρθηκαν. Στα διάκενα (ξέφωτα) που δημιουργούνται στα δάση ελάτης, η άφθονη ποώδης βλάστηση (παρεδαφιαία) προσφέρει τη δυνατότητα για βόσκηση σε πληθυσμούς άγριων ή ήμερων ζώων.

Μικτό δάσος φυλλοβόλων και κωνοφόρων

• **Παραποτάμια βλάστηση, λιμναία οικοσυστήματα και τυρφώνες**

Στα **ποτάμια** και στα **ρέματα** του Γράμμου συναντάμε ζώα και φυτά προσαρμοσμένα να ζουν μέσα και κοντά στο νερό. Στις όχθες απαντώνται δασικά οικοσυστήματα με είδη που αγαπούν το νερό, όπως **οκλήθρα**, **λεύκες** και **ιπιές**. Η παρουσία των παρόχθιων αυτών ειδών συντελεί στη σταθεροποίηση των εδαφών και στην προστασία από τις πλημμύρες. Συμβάλλουν επίσης στη διατήρηση της βιοποικιλότητας και έχουν μεγάλη σημασία για τη χλωρίδα και την πανίδα. Πολλά είδη πουλιών είναι συνδεδεμένα με την παρουσία του νερού (σταχτοτσικνιάς, μαυροπελαργός, σουσουράδα, νεροκότουφας, ποταμοσφυριχτής κ.ά.). Υπάρχουν 15 είδη ψαριών (πέστροφα, χέλι, τσιρώνι κ.ά.) καθώς επίσης νερόφιδα και βατράχια.

Τα λιμναία οικοσυστήματα του Γράμμου έχουν ιδιαίτερη σημασία. Εκτός από τις μεγαλύτερες λίμνες που προαναφέρθηκαν υπάρχουν και άλλες μικρότερες. Ορισμένες από αυτές ξεραίνονται το καλοκαίρι, ενώ άλλες τροφοδοτούνται από πηγές και διατηρούνται όλο το χρόνο. Στις όχθες των λιμνών εμφανίζονται πολλά υδροχαρή φυτά, όπως τα ψα-

Δάσος οξιάς στην περιοχή Αρένες

Λιμναίο οικοσύστημα

δη κλωρίδας. Στη λάσπη των τυρφώνων διατηρείται για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα η γύρη από διάφορα φυτά της περιοχής και γι' αυτό οι τυρφώνες είναι σημαντικοί για τη μελέτη της ιστορίας της κλωρίδας ενός τόπου.

• Υπαλπικά λιβάδια

Πολλά είναι τα **υπαλπικά λιβάδια** του Γράμμου σε υψόμετρα από 1500 μ. και κυρίως μετά από τα 1800 μ., τα οποία είναι διάσπαρτα από ποώδη φυτά και αγριολούλουδα. Σημαντική είναι η χασμοφυτική βλάστηση στις ασβεστολιθικές βραχώδεις πλαγιές της υπαλπικής ζώνης.

Τα υπαλπικά λιβάδια εξασφαλίζουν τη διατήρηση συγκεκριμένων ειδών κλωρίδας και πανίδας, την προστασία των εδαφών από τη διάβρωση και τη συγκράτηση υδάτινων αποθεμάτων. Παράλληλα αποτελούν βοσκότοπους για τις ανάγκες της νομαδικής κτηνοτροφίας που αναπτύσσεται στην περιοχή τους καλοκαιρινούς μήνες. Η υπερβόσκηση και τα τεχνικά έργα (διάνοιξη δρόμων, τουριστικές μονάδες) αποτελούν τις κυριότερες απειλές για αυτό το είδος των οικοτόπων.

Το γυμνό από δενδρώδη βλάστηση υπαλπικό τοπίο του Γράμμου είναι ένα από τα μοναδικά της χώρας μας που είναι τόσο εκτεταμένο. Η διάσχιση του βου-

θιά (*Typha* species), τα βούρλα (*Carex* spp. *Juncus* spp.) κ.ά. Συναντώνται επίσης διάφορα αμφίβια όπως τρίτωνες, βάτραχοι (*Rana dalmatica*, *Rana graeca*, *Rana ridibunda*), καθώς και φρύνοι (*Bufo bufo*, *Bufo viridis*).

Σημαντικοί τύποι οικοτόπων του Γράμμου είναι και οι **τυρφώνες**. Πρόκειται για υδατοσυλλογές (λιμνούλες, λούτσες) με μικρό βάθος, οι οποίες απαντώνται τόσο στα υπαλπικά λιβάδια, όσο και στη δασική ζώνη. Είναι χώροι αναπαραγωγής ή βιότοποι για διάφορα είδη αμφιβίων. Στις περιοχές αυτές φύονται σπάνια ενδημικά εί-

Υπαλπικά λιβάδια στο Γράμμο

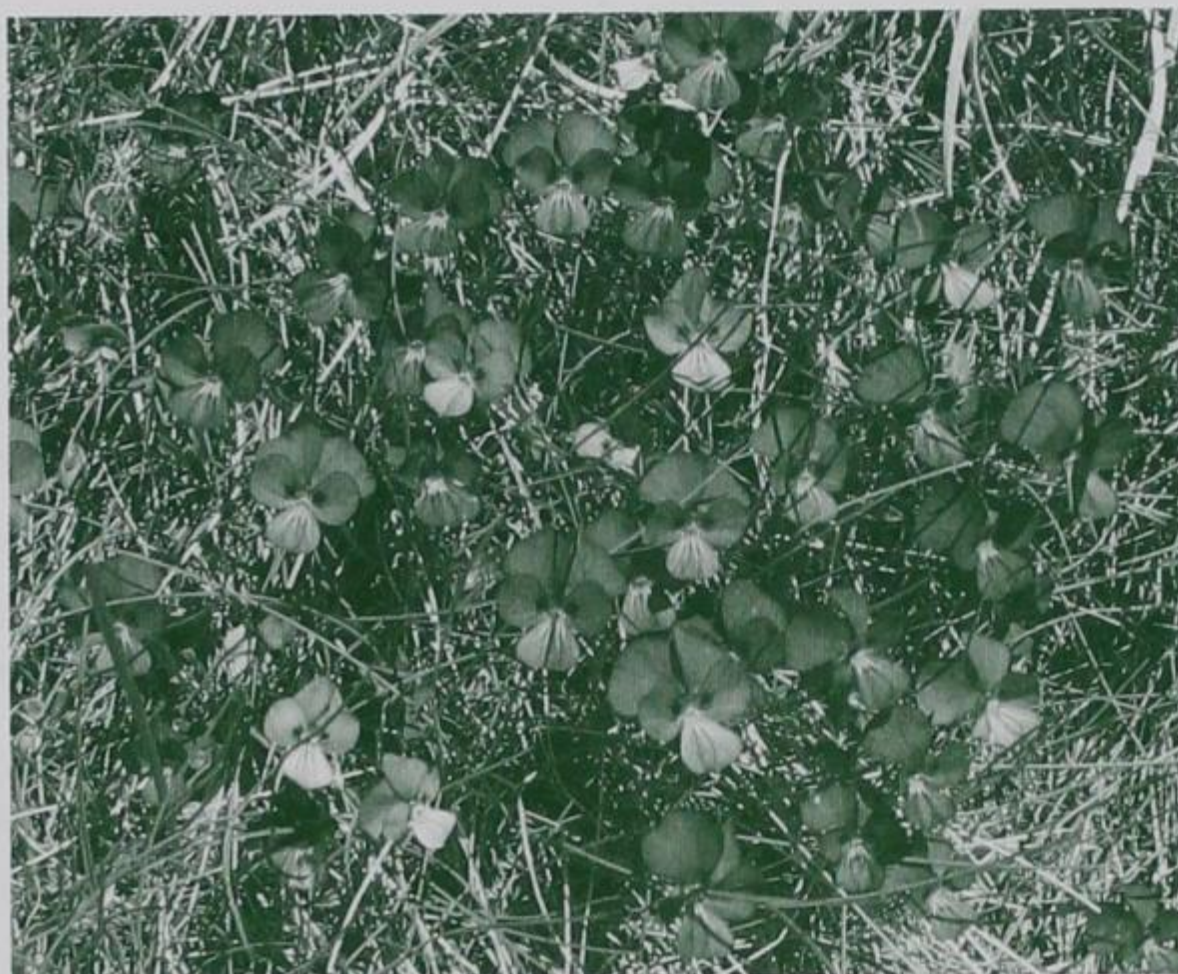
νού από την Αετομηλίτσα ή το Πληκάτι προς τις κορυφές και τις υπαλπικές και ορεινές λίμνες του Γράμμου προσφέρει εντυπωσιακή θέα και είναι από τις πιο ενδιαφέρουσες ορειβατικές διαδρομές. Η περιοχή προσφέρεται γενικότερα για οικοτουριστικές δραστηριότητες όπως η πεζοπορία, η ποδηλασία, η παρατήρηση πουλιών, η γνωριμία με την ιστορία, τον πολιτισμό και το φυσικό περιβάλλον.

Χλωρίδα

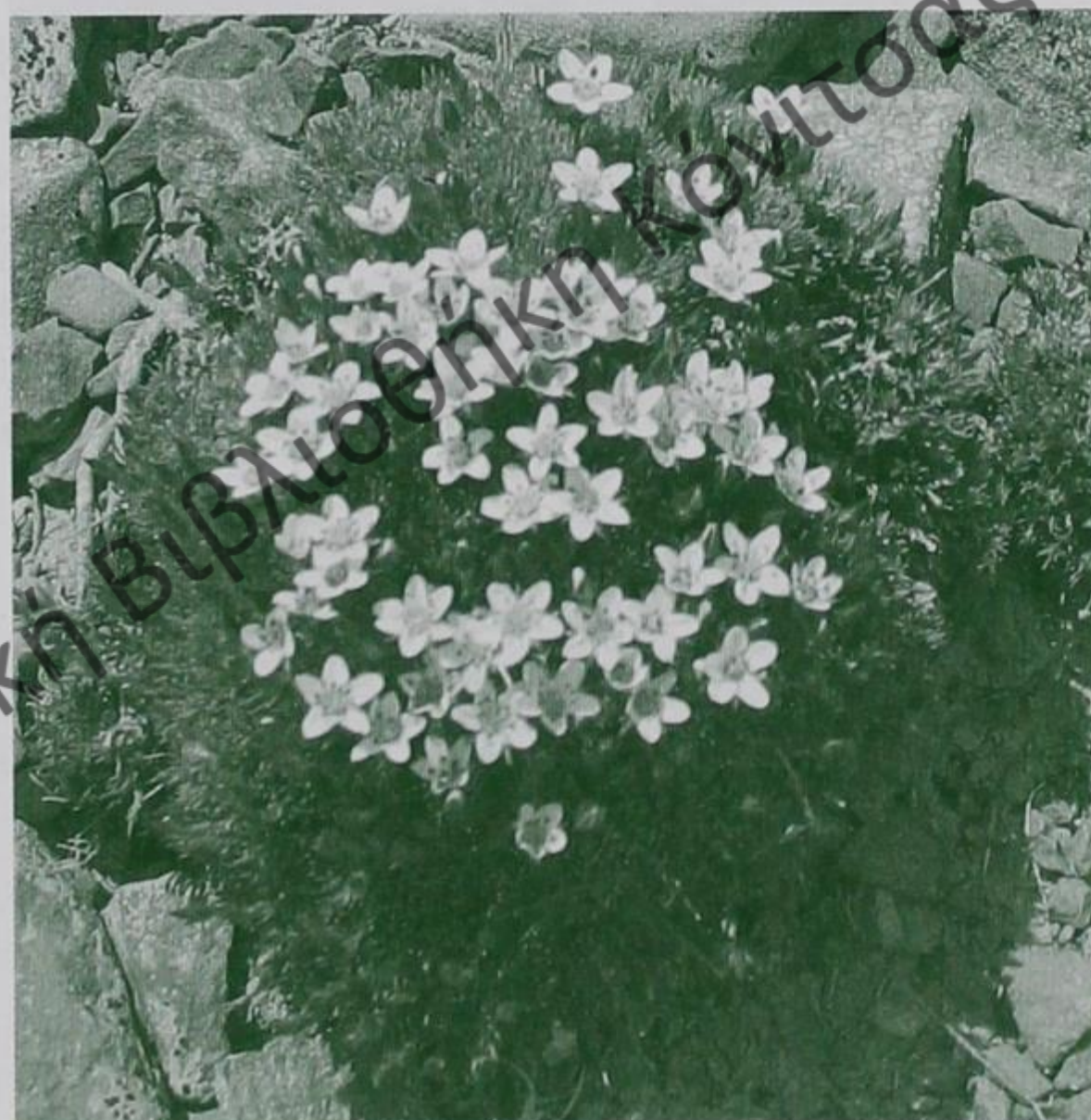
Στο Γράμμο υπολογίζεται ότι υπάρχουν 900 είδη φυτών από τα οποία έχουν καταγραφεί μόνο τα 650 (2/3). Από αυτά 55 είδη προστατεύονται από την Ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία ως σπάνια και σημαντικά για τη βιοποικιλότητα.

Λόγω του ψυχρού κλίματος ο Γράμμος αποτελεί το νοτιότερο σημείο εξάπλωσης φυτικών ειδών της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, όπως το φυτό **Telekia speciosa**.

Άλλα είδη είναι τοπικά ενδημικά και δεν απαντώνται σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου παρά μόνο στο Γράμμο. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν τα φυτά **Thesium vlachorum**, **Ligusticum rhizomatium**, **solenanthus albanicus**, τα οποία συναντάμε σε πετρώδεις θέσεις και λιθώνες της υπαλπικής ζώνης. Επίσης απαντώνται είδη που είναι ενδημικά της Πίνδου (**Dactylorhiza pindica**, απαντάται στο Γράμμο, στο Σμόλικα, στη Βασιλίτσα). Υπάρχουν 18 είδη που είναι ενδημικά της Ελλάδας μεταξύ των οποίων το **Sedum tymphaeum** και το **Trifolium parnassii**. Στην περιοχή του Γράμμου φύονται επίσης 163 είδη ενδημικά των Βαλκανίων (**Achillea abrotanoides**, **Salvia amplexicaulis**, **Astragalus creticus ssp. Rumelicus** κ.ά.)

Αγριομενεξέδες

Ανδρόσακος

Αγριομενεξέδες και νεραγκούλες

Αρκούδα, Φωτ. "Αρκτούρος".

Μικρός πληθυσμός αγριόγιδου επιβιώνει στο Γράμμο

Λύκος, Φωτ. "Αρκτούρος".

Πανίδα

Ο Γράμμος αποτελεί ιδανικό καταφύγιο για πολλά είδη **άγριας πανίδας**. Έχουν καταγραφεί 25 είδη θηλαστικών, 143 είδη πουλιών από τα οποία 118 αναπαράγονται στην περιοχή, 19 είδη ερπετών και 11 είδη αμφιβίων.

Ειδικότερα, ο Γράμμος αποτελεί μια από τις σημαντικότερες περιοχές για την **αρκούδα** (*Ursus arctos*). Υπολογίζεται ότι στην ευρύτερη περιοχή του Γράμμου ζουν τουλάχιστον 20 αρκούδες δηλαδή το 1/8 του συνολικού πληθυσμού τους (έρευνα LIFE για την αρκούδα 2002). Η αρκούδα αποτελεί το μεγαλύτερο κερσαίο θηλαστικό της Ευρώπης. Οι έντονες ανθρώπινες δραστηριότητες στα δάση και το λαθραίο κυνήγι περιόρισαν τους πληθυσμούς της, ώστε να απειλείται με εξαφάνιση. Ο Γράμμος ως βιότοπος της αρκούδας έχει και μια ακόμη ιδιαίτερη σημασία, γιατί αποτελεί ζώνη σύνδεσης των πληθυσμών της Πίνδου με την υπόλοιπη βαλκανική.

Σημαντικά για την εξασφάλιση τροφής είναι για την αρκούδα τα ώριμα δάση δρυός, τα δάση οξιάς και οι περιοχές με άγρια οπωροφόρα δέντρα. Η καλή κατάσταση και λειτουργία των δασών είναι απαραίτητη για την επιβίωσή της.

Στις βραχώδεις πλαγιές του Γράμμου επιβιώνει, επίσης, το **αγριόγιδο** (*Rupicapra rupicapra balcanica*), ζώο

που απειλείται με εξαφάνιση. Ο πληθυσμός του αγριόγιδου στη χώρα μας υπολογίζεται σε 500 περίπου άτομα που ζουν απομονωμένα σε μικρούς πληθυσμούς στις οροσειρές της Πίνδου και της Ροδόπης, στον Όλυμπο και σε λίγα ακόμη βουνά της Κεντρικής Ελλάδας. Υπολογίζεται ότι στο Γράμμο υπάρχουν 40-50 αγριόγιδα (δηλ. 10% του συνολικού πληθυσμού τους), τα οποία κινδυνεύουν από το παράνομο κυνήγι.

Άλλα είδη άγριας πανίδας που απαντώνται είναι το **ζαρκάδι**, το **αγριογούρουνο**, η **βίδρα**.

Το ζαρκάδι είναι είδος δασόβιο. Είναι ζώο ευκίνητο χάρη στα μακριά και λεπτά του πόδια. Αν και στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη υπάρχουν μεγάλοι πληθυσμοί του, στη χώρα μας οι πληθυσμοί του είναι πολύ μικροί εξαιτίας του παράνομου κυνηγιού.

Το αγριογούρουνο ζει σε δασωμένες περιοχές σε ολόκληρη την Ευρώπη και στο μεγαλύτερο μέρος της Ασίας. Βιότοπός του είναι τα δάση φυλλοβόλων (βελανιδιάς, οξιάς, καστανιάς). Το είδος απαντάται στα εκτεταμένα δάση του Γράμμου όπου συγκεντρώνονται ομάδες κυνηγών από όλη την Ελλάδα. Γι' αυτό και είναι απαραίτητο να ελέγχεται το παράνομο κυνήγι του.

Η βίδα είναι υδρόβιο θηλαστικό που ζει σε γλυκά νερά ποταμών και λιμνών. Θεωρείται ως ένα από τα σπανιότερα και πιο απειλούμενα θηλαστικά της Ευρώπης. Έχει εξαφανιστεί από πολλές περιοχές εξαιτίας της ρύπανσης και της υποβάθμισης των ποταμών και των λιμνών. Στην περιοχή του Γράμμου ο ποταμός Σαραντάπορος αποτελεί για τη βίδα ιδανικό βιότοπο.

Στο Γράμμο απαντάται επίσης και ο **λύκος**. Αν και κάποτε ήταν το σαρκοφάγο με τη μεγαλύτερη εξάπλωση στη χώρα μας, σήμερα έχει εξαφανιστεί από μεγάλο μέρος των περιοχών που κάποτε ζούσε. Ο λύκος εξαφανίστηκε από το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης εξαιτίας του ανελέητου κυνηγιού του. Στη χώρα μας ο πληθυσμός του ανέρχεται σε 500-700 άτομα που επιβιώνουν στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα (Πρόγραμμα LIFE για το λύκο 1998). Στο Γράμμο η παρουσία του λύκου είναι μόνιμη. Η αρνητική αντίληψη του ανθρώπου για το λύκο και η μείωση της φυσικής του λείας, λόγω της μείωσης των πληθυσμών διαφόρων ειδών άγριας πανίδας, καθιστούν το είδος τρωτό με κίνδυνο για την ίδια του την επιβίωση.

Μεγάλη είναι και η ποικιλία των ειδών **ορνιθοπανίδας** που συναντάμε στο Γράμμο. Ανάμεσα σε αυτά υπάρχουν διάφορα είδη αρπακτικών, όπως ο **χρυσαιτός** (*Aquila chrysaetos*), ο **πετρίτης** (*Falco peregrinus*), ο **ασπροπάρης** (*Neophron percnopterus*) κ.ά. Ο Γράμμος ανήκει στο δίκτυο για τις Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά.

Όσον αφορά τα ερπετά και τα αμφίβια ο Γράμμος αποτελεί το νοτιότερο σημείο εξάπλωσης στην Ευρώπη της **αλπικής οχιάς** (*Vipera berus*) και της **αμμόσαυρας** (*Lacerta agilis*) που απαντώνται σε υψόμετρα μέχρι τα 2100 μ. και τα 2400 μ. αντίστοιχα. Ο Γράμμος φιλοξενεί, επίσης, τρία είδη τριτώνων, μεταξύ των οποίων και ο **αλπικός τρίτωνας** (*triturus alpestris*).

Οικολογική αξία

Ο Γράμμος ανήκει στις σημαντικότερες περιοχές για τη φύση της χώρας μας. Ιδιαίτερα, οι περιοχές που ανήκουν στα μεγάλα υψόμετρα και στην υπαλπική ζώνη διαθέτουν σπάνια, απειλούμενα ή ενδημικά είδη χλωρίδας και προστατευόμενους τύπους οικοτόπων. Η περιοχή ευνοεί τη διατήρηση συγκεκριμένων ειδών χλωρίδας και πανίδας που είναι σημαντικά, γι' αυτό και έχει ενταχθεί στο δίκτυο NATURA 2000. Λόγω της μεγάλης φυσικής, αισθητικής και οικολογικής του αξίας ένα μεγάλο τμήμα του Γράμμου πρόκειται να υπαχθεί στο Εθνικό Πάρκο Γράμμου-Βοΐου.

Δάσος οχιάς

Β. Ο ΣΜΟΛΙΚΑΣ

Το ανάγλυφο

Ο Σμόλικας είναι ένα μεγάλο ορεινό συγκρότημα στην καρδιά της Βόρειας Πίνδου. Βρίσκεται ΒΑ της Κόνιτσας στα σύνορα του Ν. Ιωαννίνων με το Ν. Γρεβενών. Είναι το ψηλότερο βουνό της Πίνδου και το δεύτερο σε ύψος βουνό της Ελλάδας (2637 μ.). Ομαλό στο μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από πυκνά δάση. Χαρακτηριστικές είναι και οι απρόσιτες δασωμένες χαράδρες, όπως της Βάλια Κίρνα και του Βαθύλακκου, με τον κλιμακωτό καταρράκτη του ύψους 300 μ. Η κορυφή του Σμόλικα σε σχήμα κώνου με μεγάλη κλίση, σχηματίζει στη βόρεια και ανατολική της όψη απότομες ορθοπλαγιές. Προσφέρει ένα πανόραμα προς την εντυπωσιακή βόρεια πλευρά της οροσειράς της Τύμφης και τη χαράδρα του Αώου, καθώς και προς τη Νεμέρτσικα, το Γραμμο και το Βόιο. Όταν η ατμόσφαιρα είναι καθαρή η θέα μπορεί να φθάσει μέχρι τον Όλυμπο.

Πολλές είναι οι κορυφές του Σμόλικα με υψόμετρο πάνω από τα 2000 μ. (Μόσια 2560 μ., Ανώνυμη 2610 μ., Μπογδάνι 2239 μ., Μισοράχη 2217 μ. κ.ά.). Κάποιες από τις κορυφές του Σμόλικα είναι γνωστές από τα πολεμικά γεγονότα και τις συγκρούσεις που διαδραματίστηκαν στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού και του εμφυλίου πολέμου (Γύφτισσα 1752 μ., Ταμπούρι 1878 μ., Κλέφτης 1846 μ. κ.λ.π.). Στο Σμόλικα τραυματίστηκε και ο συνταγματάρχης Δαβάκης κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον των ιταλικών στρατευμάτων στην περιοχή της Φούρκας (2-11-1940).

Η ψηλότερη κορυφή του Σμόλικα (2637 μ.)

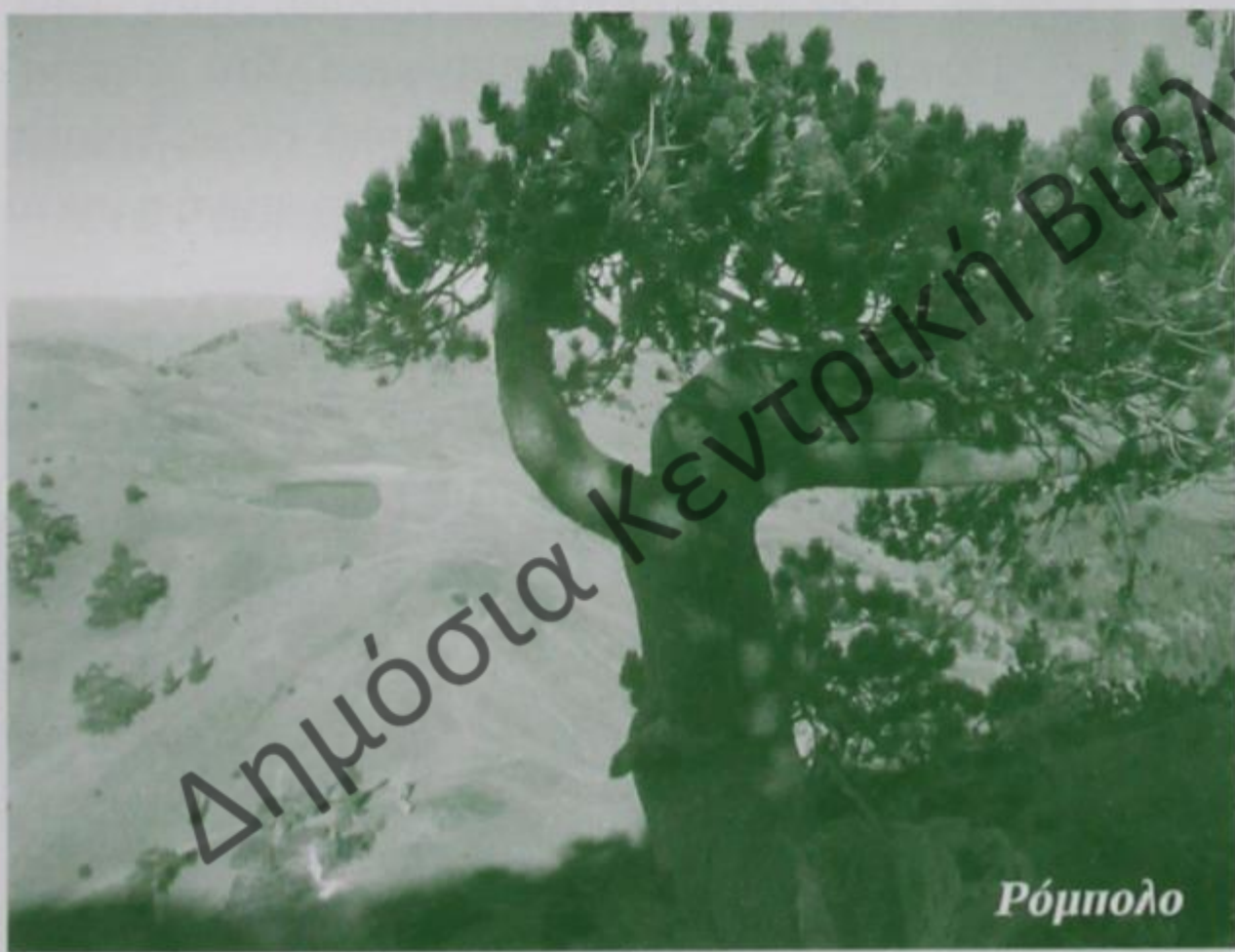
Υδρογραφία

Στα νότια του Σμόλικα ο **Αώος ποταμός** τον χωρίζει από την οροσειρά της Τύμφης. Στα Βόρεια ο **ποταμός Σαραντάπορος** τον χωρίζει από το Γράμμο. Ο Σμόλικας χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη πηγών, ρεμάτων και παραποτάμων, πολλοί από τους οποίους καταλήγουν στον Σαραντάπορο, όπως ο Κερασοβίτικος. Χαρακτηριστικές είναι και οι λίμνες, όπως η Δρακόλιμνη, η λίμνη της Μόσιας και άλλες μικρότερες.

Η **Δρακόλιμνη** βρίσκεται σε υψόμετρο 2150 μ. στα ριζά της ψηλότερης κορυφής του Σμόλικα που καθρεφτίζεται στα νερά της. Χαρακτηριστικό της αμφίβιο ο αλπικός τρίτωνας. Μαζί με τη Δρακόλιμνη της Τύμφης τροφοδότησε από πολύ παλιά θρύλους για τη δημιουργία της. Σχηματίστηκε μετά το τέλος της τελευταίας παγετώδους περιόδου η οποία ολοκληρώθηκε πριν 10.000 χρόνια. Στη χώρα μας, παγετώνες υπήρχαν τότε, μόνο στα ψηλότερα βουνά της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας. Με τη μεταβολή του κλί-

Η Δρακόλιμνη του Σμόλικα

Ρόμπολο

ματος και την άνοδο της θερμοκρασίας οι παγετώνες έλιωσαν και στη θέση τους δημιουργήθηκαν υπαλπικές λίμνες, όπως η Δρακόλιμνη.

Γεωλογία

Τα πετρώματα του Σμόλικα είναι κυρίως οφιόλιθοι και φλύσχης, ενώ υπάρχει και ασβεστόλιθος που είναι περιορισμένος τοπικά. Τα σκουρόχρωμα οφιολιθικά πετρώματα αποτελούν κύριο χαρακτηριστικό της Β.

Πίνδου και σημείο διαχωρισμού της από τη Ν. Πίνδο. Ξεκινούν από την περιοχή του Μετσόβου και κατευθύνονται προς τα ΒΔ. Απαντώνται σε ένα υψόμετρο λίγο πάνω από τα 2000 μ. Στο βόρειο άκρο του Ζαγορίου οι οφιολιθικές κορυφογραμμές χαμηλώνουν μέχρι τα 1600 μ. Στην περιοχή αυτή (μεταξύ Βωβούσας και Περιβολίου) ανάμεσα στα εκρηξιγενή και σκουρόχρωμα πετρώματα εμφανίζεται μια ανοιχτόχρωμη λωρίδα φλύσχη. Στη

Η ανατολική όψη της κορυφής του Σμόλικα

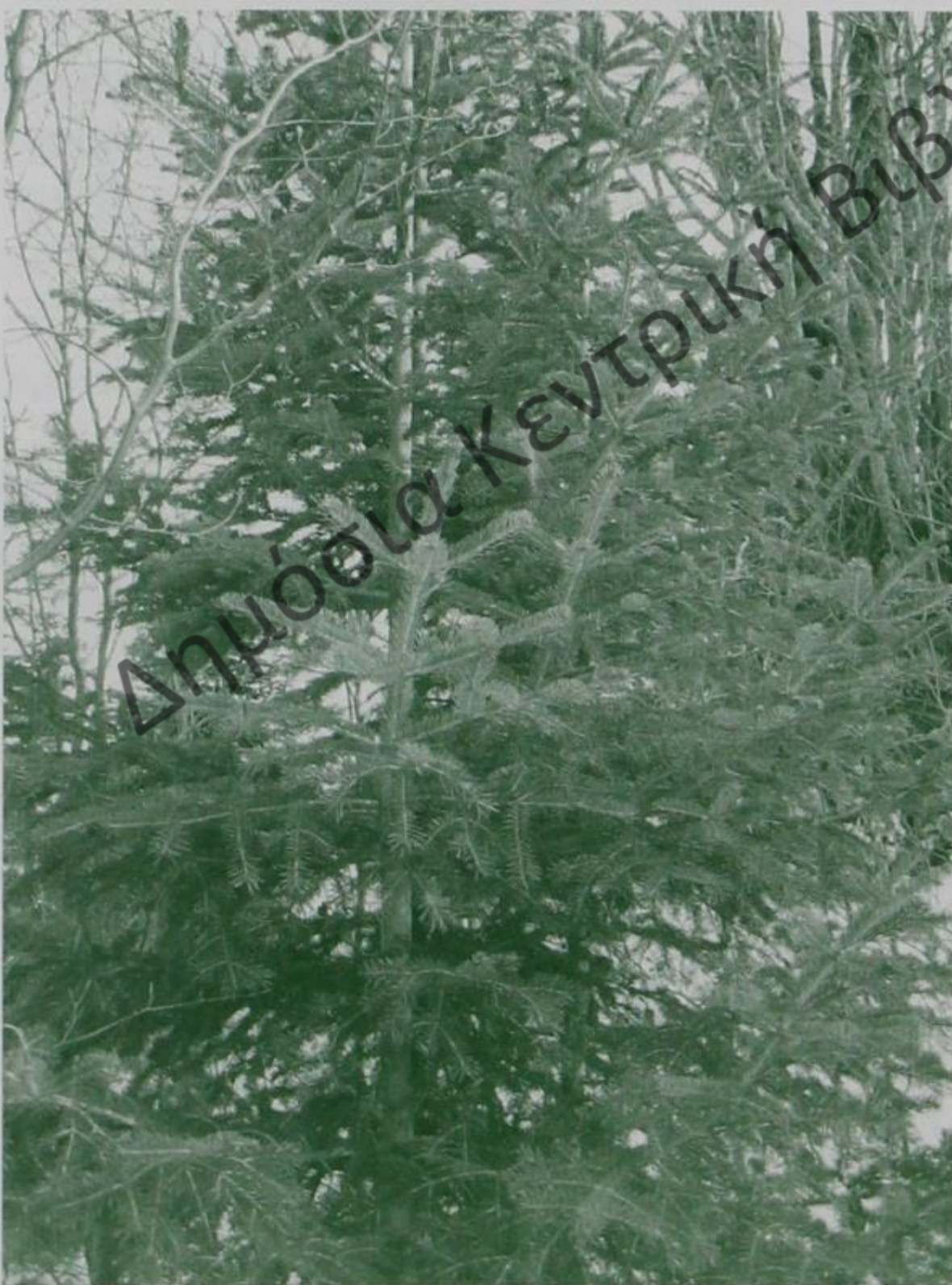
Δάση ρόμπολου στη Μεσοράχη του Σμόλικα

ση βραχοσχηματισμών και γκρεμών. Στο υψίπεδα της υπαλπικής ζώνης σχηματίζονται εκτεταμένα λιβάδια και βοσκότοποι με μεγάλη βιοποικιλότητα, όπου κατά τους καλοκαιρινούς μήνες τα κοπάδια των κτηνοτρόφων βόσκουν μέχρι πάνω από τα 2000 μ. φτάνοντας στις ψηλότερες κορυφές.

Βλάστηση – τύποι οικοτόπων

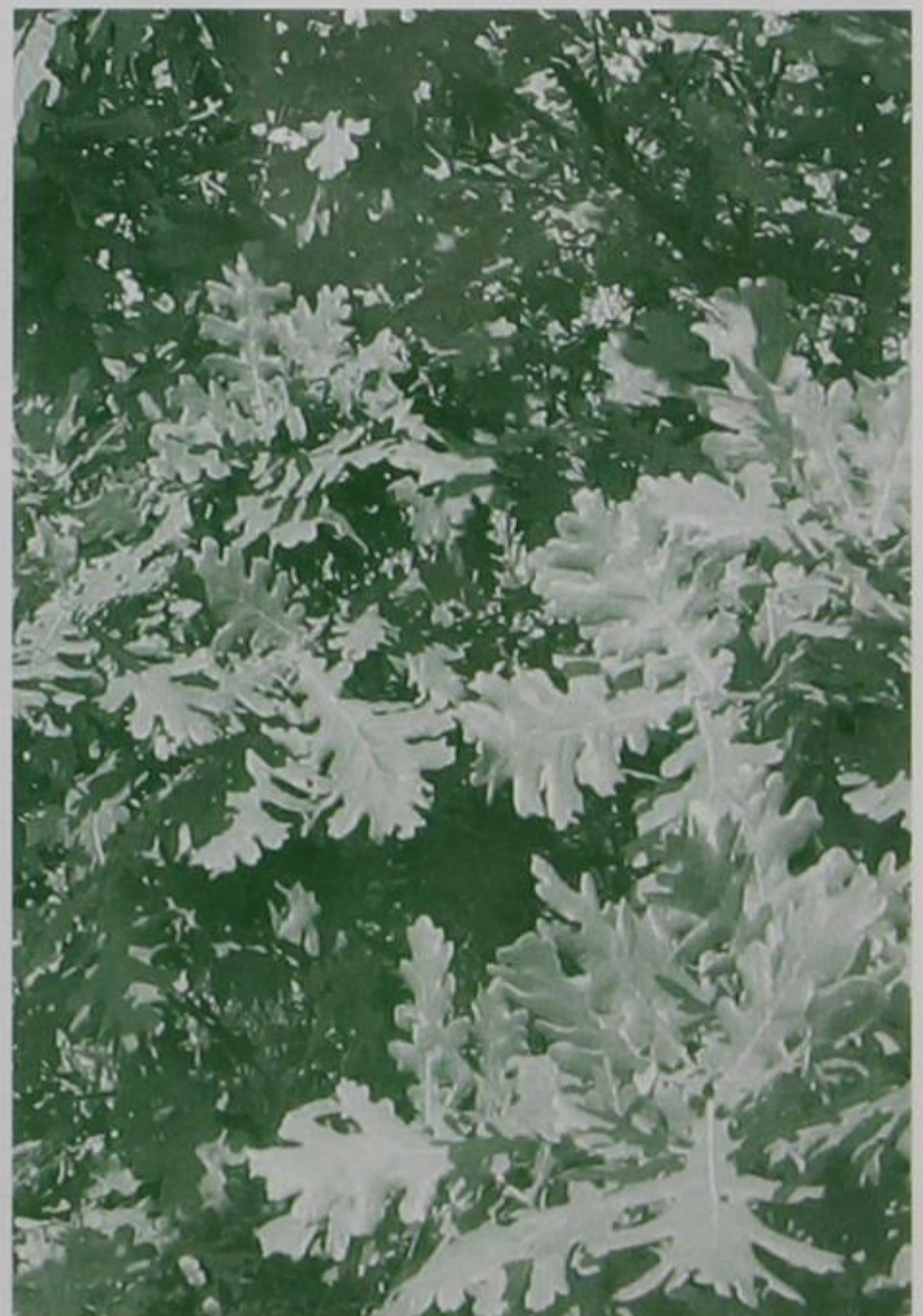
Ο Σμόλικας χαρακτηρίζεται από τα πολλά δάση του και τη μεγάλη ποικιλία οικοτόπων που παρουσιάζει, πολλοί από τους οποίους είναι σημαντικοί. Στα χαμηλότερα υψόμετρα κυρίαρχο είδος είναι η δρυς που σχηματίζει δάση αμιγή ή μικτά με μαύρη πεύκη.

Στα δρυοδάση απαντώνται η **πλατύφυλλη δρυς** (*Quercus frainetto*) αλλά

Έλατο

και η **μακεδονική δρυς** (*Quercus trojana*) είδος σημαντικό για την περιοχή με την παρουσία και διαφόρων άλλων ειδών φυλλοβόλων (γράβοι, κраниές, χρυσόξυλα, κουτσουπιές, σφενδάμι).

Βελανιδιά

Ρόμπολο

δάση που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του βουνού. Φθάνει σε υψόμετρα μέχρι 1750 μ., όπου αναμειγνύεται με τα ρόμπολα. Πάνω από τα 1000 μ. απαντάται και η ελάτη. Τα δάση ρόμπολου, που είναι χαρακτηριστικό ψυχρόβιο είδος, εξαπλώνονται από τα 1800 μ. έως τα 2300 μ. φθάνοντας στα ΝΔ λίγο χαμηλότερα από την κορυφή του Σμόλικα.

Στις ασβεστολιθικές βραχώδεις πλαγιές απαντώνται επίσης πυξάρια (*Buxus sempervirens*), ενώ στις ασβεστούχες εκτάσεις κέδρα (*Juniperus communis*). Στα μεγάλα υψόμετρα πάνω από τα 1300 μέτρα απαντάται με μικρή σχετικά εξάπλωση η οξιιά (*Fagus sylvatica*) που σχηματίζει αμνη δάση ή μικτά με την ελάτη ή την μαύρη πεύκη. Απαντάται σε όλους τους σταθμικούς τύπους δασών της από τον καλύτερο όπου αναπτύσσονται δάση οξιιάς με καλή ποιότητα ξυλείας (φυτοκοινωνίες *Luzulo-Fagetum* και *Asperulo-Fagetum*) μέχρι τα πιο υποβαθμισμένα οικοσυστήματα, λόγω υπερβολικής υλοτόμησης, όπου σταδιακά εγκαθίσταται η μαύρη πεύκη και η ελάτη (φυτοκοινωνίες *Fagetum nudum*). Στα δάση οξιιάς συναντάμε και άλλους τύπους φυλλοβόλων (σφένδαμος, φτελιά, γράβος).

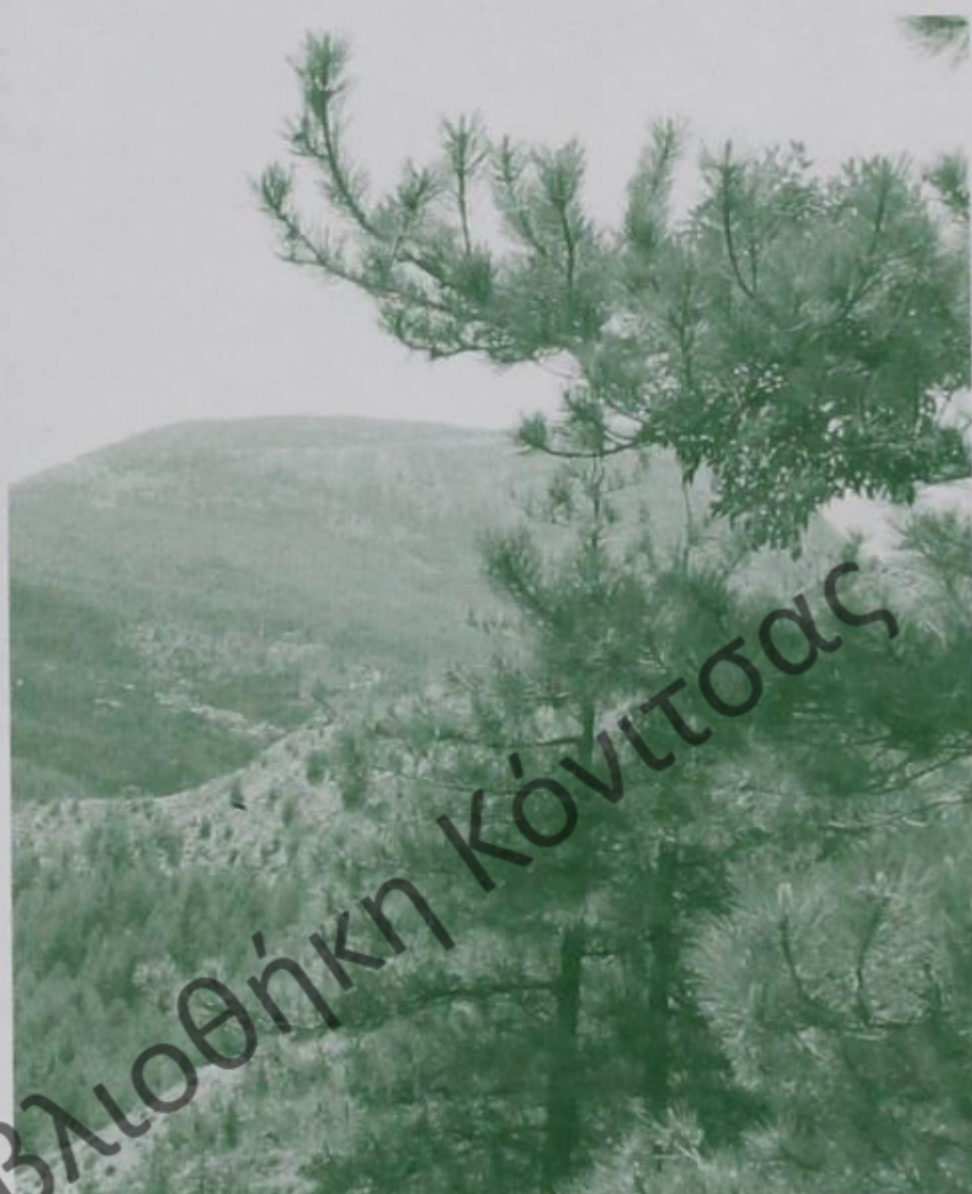
Το ξύλο της οξιιάς είναι κατάλληλο για την επιπλοποιία καθώς και για αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Σε ορισμένες περιπτώσεις λόγω των μεγάλων αναγκών η οξιιά υλοτομείται και για την προμήθεια καυσό-

Ορεινή λίμνη στο Σμόλικα

Στα μεγαλύτερα υψόμετρα χαρακτηριστικά είναι τα δάση κωνοφόρων, όπως η μαύρη πεύκη (*Pinus nigra*), η ελάτη (*Abies borisii-regis*) και το ρόμπολο (*Pinus heldreichii*).

Η μαύρη πεύκη σχηματίζει πυκνά

Μαύρη πεύκη

Τα πυκνά δάση του Σμόλικα καταστράφηκαν στη διάρκεια πυρκαγιών που εκδηλώθηκαν το 1989, 1997 και 2000 στις περιοχές της Μόλιστας, της Βάλια Κίρνα, της Πουρνιάς κ.ά.

Χλωρίδα

Στις πλαγιές του Σμόλικα συναντάμε πολλά είδη αγριολούλουδων, όπως πανσέδες, ορχιδέες, πρίμουλες, αγριογαρίφαλα, βιόλες, κρόκους κ.ά. Κάποια από τα φυτά είναι

Πρίμουλα

επίσης αρκετά από τα 750 ενδημικά φυτά της χώρας μας με χαρακτηριστικότερα γένη τις Κενταύριες (*Centaurea*), τις Σιληνές (*Silene*), τους Διάνθους (*Dianthus*), τους Φλόμους (*Verbascum*) και τις Καμπανούλες (*Campanula*).

Μεταξύ των ενδημικών μπορούμε να αναφέρουμε την *Aubrieta glabrescens* πολυετής φυτό της οικογένειας Cruciferae που ζει σε ανοιχτές βράχων της ορεινής και υπαλπικής ζώνης και την *Crepis merxmuelleri*.

Σερπεντινοδίαιτα είδη χλωρίδας του Σμόλικα

Καρλίνα, επηρεάζεται από τις μεταβολές του καιρού

φαρμακευτικά (τσάι του βουνού, σαλέπι, ρίγανη). Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σερπεντινοδίαιτα είδη που απαντώνται στο σχετικά σπάνιο γεωλογικό υπόστρωμα του σερπεντίνη.

Στο Σμόλικα έχουν καταγραφεί πάνω από 169 σημαντικά είδη φυτών, ορισμένα από τα οποία είναι σπάνια. Ανάμεσα σε αυτά συγκαταλέγονται 134 προστατευόμενα είδη, 1 που προστατεύεται από διεθνείς συμβάσεις και 34 ενδημικά. Ο Σμόλικας αποτελεί ακραίο όριο στην ευρωπαϊκή εξάπλωση ορισμένων ειδών. Φιλοξενεί

Σπάνια είδη είναι, επίσης, το *Botrychium simplex* που ανήκει στην οικογένεια των Πτεριδόφυτων και η *Veronica bornmuelleri* που είναι ένα σπάνιο ασιατικό φυτικό είδος για το οποίο ο Σμόλικας αποτελεί το μοναδικό σημείο εξάπλωσης στην Ευρώπη.

Άλλα προστατευόμενα είδη χλωρίδας είναι: το *Alyssum montanum* L. ssp. *Scardicum*, ενδημικό της Βαλκανικής Χερσονήσου που στη χώρα μας απαντάται μόνο στην Τύμφη, το Σμόλικα και τον Όλυμπο, το *Taraxacum nudum* (είδος άγριου ραδικιού), που είναι ενδημικό του Σμόλικα και απαντάται σε πετρώδεις και ελώδεις ανοιχτές θέσεις, σε δάση με ρόμπολο και πυξό ή πάνω από τα όρια των δασών σε υψόμετρο από 1500 έως 2600 μ. Μπορούμε επίσης να αναφέρουμε την *Centaurea ptarmicifolia*, που είναι ποώδες φυτό, σπάνιο ενδημικό του Σμόλικα, που απαντάται σε βράχους και λι-

θώνες σε υψόμετρα από 2200-2700 μ., την **Artemissia eriantha** που είναι ποώδες φυτό των αλπικών περιοχών της Ευρώπης που απαντάται σε υψόμετρα από 2100-2800 μ. Στην χώρα μας το συναντάμε μόνο στον Όλυμπο, στη Β. Πίνδο, την Τύμφη, το Σμόλικα και το Γράμμο. Χαρακτηριστικό φυτό ενδημικό της Β. Πίνδου με κύρια περιοχή εξάπλωσης από το Σμόλικα μέχρι την Κατάρρα είναι και η **Silene melzhimeri** που φυτρώνει σε πετρώδεις ή βραχώδεις πλαγιές ή σε ανοιχτά δάση σε υψόμετρα από 1000-2000 μ.

Πανίδα

Σημαντική είναι και η **άγρια πανίδα** του Σμόλικα πολλά από τα είδη της οποίας προστατεύονται από την ελληνική και τη διεθνή νομοθεσία. Τα εκτεταμένα δάση του, που

Ταπή αρκούδας

αποτελούν συνέχεια εκείνων της Τύμφης, της Βασιλίτσας και του Εθνικού Δρυμού Πίνδου και οι δυσπρόσιτες χαράδρες του, όπως η Βάλια Κίρνα (κοιλάδα των δαιμόνων) και ο Βαθύλακκος προσφέρουν καταφύγιο σε διάφορα είδη θηλαστικών. Ανάμεσα σε αυτά η **αρκούδα**, ο **λύκος**, η **αγριόγατα** και το **αγριόγιδο** ο μικρός πληθυσμός του οποίου (περίπου 40 άτομα) βρίσκει καταφύγιο στις βραχώδεις χαράδρες, τις άγριες κοιλάδες και τα υπαλπικά λιβάδια του Σμόλικα. Απαντώνται επίσης αλεπούδες, λαγοί, σκίουροι και άλλα μικρά θηλαστικά και σε ορισμένα ρέματα βίδρες. Ο Σμόλικας και κάποιες ακόμη θέσεις της Β. Πίνδου είναι από τις μοναδικές περιοχές στην Ελλάδα όπου έχει βρεθεί το ευρωπαϊκό είδος **Mustela putorius** (είδος μεγαλόσωμης νυφίτσας). Στους βραχοσχηματισμούς και τα δάση, αλλά και στα υπαλπικά οικοσυστήματα του Σμόλικα φωλιάζουν ορισμένα σπάνια αρπακτικά και άλλα είδη πουλιών. Ανάμεσα σε αυτά μπορούμε να αναφέρουμε τον **χρυσαιτό** (*Aquila chrysaetus*) και τον **σταυραετό** (*Hierraetus pennatus*) είδη που θεωρούνται τρωτά και προστατεύονται. Άλλα σημαντικά είδη είναι τα *Turdus torquatus*, *Ficedula parva*, *Montifringilla nivalis*, *Pyrhocorax pyrrhocorax* κ.ά. Στα ρέοντα ύδατα της περιοχής υπάρχουν πληθυσμοί άγριας πέστροφας (*Salmo macrostigma*).

Χαρακτηριστικό είδος είναι και ο **αλπικός τρίτωνας** (*Triturus alpestris*), που απαντάται στη Δρακόλιμνη.

Αλπικοί τρίτωνες

Η Βάλια Κίρνα (κοιλιάδα των δαιμόνων) και η λίμνη της Μόσιας

Οικολογική αξία

Για τη διατήρηση των ειδών που θεωρούνται σπάνια και προστατεύονται από την ελληνική και διεθνή νομοθεσία είναι απαραίτητη η διατήρηση των βιοτόπων τους και η προστασία τους από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις (διάνοιξη δρόμων, παράνομο κυνήγι, ρύπανση, πυρκαγιές, υπερβόσκηση, ανεξέλεγκτη υλοτομία κ.λπ.)

Το μεγαλύτερο τμήμα του Σμόλικα, εκτός από μέρος των βόρειων πλαγιών του, αποτελεί περιοχή ενταγμένη στο Δίκτυο Natura 2000 λόγω της οικολογικής του αξίας και περιλαμβάνεται στο Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου. Οι απαράμιλλες φυσικές ομορφιές του, η ύπαρξη μοναστηριών και δύο ορειβατικών καταφυγίων (τοποθεσία Νάνε, υψόμελ. 1600 μ.) προσφέρουν μεγάλες δυνατότητες για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού.

Τα ορειβατικά καταφύγια του Σμόλικα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Dafis Sp., Greek oak woodlands: Their ecological, economical, social and cultural role, 13th International Workshop, European Vegetation Survey, Ioannina, 15-20 April 2004
- R. Peterson, G. Mountfort & P. Hollom, Τα πουλιά της Ελλάδας και της Ευρώπης, Εκδ. Χρυσός Τύπος, 1981
- Απαλοδήμου Ντίνου, Περιγραφικό Λεξικό των Πουλιών της Ελλάδος, Εκδ. Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, 1993
- Γράμμος, ανακαλύπτοντας την κρυμμένη γοητεία, Περιοδικό "Αζιμούθιο", τευχ. 27, Ιούν-Μάρτιος 2002.
- Γράμμος, Περιοδικό "Ανεβαίνοντας", τευχ. 28, Οκτ.-Νοέμβριος 2004.
- Γράμμος, Περιοδικό "Μικρή Άρκτος" τευχ. 24, Απρ.-Ιούνιος 2000, Εκδ. Αρκτούρος
- Ζωολογία, Εκπ. Ελλ. Εγκυκλοπαίδεια, Εκδοτική Αθηνών, 1983
- Η Γεωγραφία του Γράμμου, Ο δικός μου Γράμμος, Εκδ. Αρκτούρος, Θεσ/κη, 2002
- Η άγρια ζωή απειλείται, Εκδ. Αρκτούρος.
- Κατσαδωράκης Γ., Η φυσική κληρονομιά της Ελλάδας, WWF, Αθήνα, 1999
- Λύκος μια πρόκληση για τη γνώση, εκδόσεις Αρκτούρος
- Μπάουμαν Έλμουτ, Η Ελληνική Χλωρίδα, Εκδ. Ελλ. Εταιρείας Προστασίας της Φύσης, Αθήνα 1993
- Ντάφης Σπ., Ο ρόλος του δάσους στην προστασία του περιβάλλοντος και του ανθρώπου, Επιλεγμένα θέματα Διαχείρισης Περιβάλλοντος, Έκδ. Μουσείο Φυσ. Ιστορίας Γουλανδρή, Αθήνα 1995.
- Οδηγία 92/43/ΕΟΚ, Το έργο οικοτόπων στην Ελλάδα: Δίκτυο Φύση 2000, Ελλ. Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων, Θεσ/κη
- Οδηγός χλωρίδας-πανίδας Επαρχίας Κόνιτσας, Εκδ. Δήμος Κόνιτσας, Αθήνα 2001
- Παπαϊωάννου Χαρ., Αγριόγιδο στα όρια της επιβίωσης, Εκδ. Πίνδος Περιβαλλοντική, Ιωάννινα 2003.
- Παπαϊωάννου Χαρ., Προστατευόμενη Περιοχή Β. Πίνδου, Ήπειρος Α.Ε., 2001
- Σμόλικας, Περιοδικό «Κορφές», τευχ. 155, Μάιος-Ιουν. 2002
- Σμόλικας, Περιοδικό «Ανεβαίνοντας», τευχ. 21, Φεβρ.-Απριλ. 2003
- Σμόλικας, Περιοδικό "Ελληνικό Πανόραμα", τευχ. 7, Δεκέμβριος 1998
- Σημαντικές Περιοχές για τα πουλιά της Ελλάδας, Εκδ. Ελλ. Ορνιθολογική Εταιρεία, 1994
- Σφήκας Γ., Αγριολούλουδα της Ελλάδας, Αθήνα 1992
- Σφήκας Γ., Τα Ενδημικά Φυτά της Ελλάδας, Εκδ. Ανθοφόρος, Αθήνα 1997
- Τα ελληνικά δάση, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, 1989.
- Τα Βουνά της Ελλάδας, Εκδ. Explorer 2003, Αθήνα
- Το Κόκκινο Βιβλίο των σπονδυλόζων της Ελλάδας, Εκδ. Ελλ. Ζωολογικής Εταιρείας & Ελλ. Ορνιθολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1992
- Τσίππρας Κ., Στα Ελληνικά Βουνά, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 1992
- Τσίππρας Κ., Στα Ελληνικά Βουνά, Β' μέρος, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 1993
- ΥΠΕΧΩΔΕ Ε.Π.Μ. Περιοχής Γράμμου-Β.Δ. Βοΐου, Πρόγραμμα Άρκτος, Τόμος Α', μέρη Α & Β, Θεσ/κη, 1999
- ΥΠΕΧΩΔΕ, Μελέτη Οικολογική – Χωροταξική χαρακτηριστικών οικοσυστημάτων ορεινών όγκων Β. Πίνδου, Σύνοψη Ανάλυσης, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα, 1992
- Φυτολογία, Εκπ. Ελλ. Εγκυκλοπαίδεια, Εκδ. Αθηνών, 1990
- Χανδρινός Γ., Α. Δημητρόπουλος, Αρπακτικά πουλιά της Ελλάδας, Αθήνα 1995

Ξέφωτο στο Σρόλικα

Ζαγόρι

Προσέγγιση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος

ΚΕΙΜΕΝΟ: Μαρτίνα Νάστου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοιτώνος

Το "Ριζάριο Εκθεσιακό Κέντρο" στο Μονοδένδρι Ζαγορίου

Φωτ. Γ. Πλεύρης

Ζαγόρι

Προσέγγιση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος

ΚΕΙΜΕΝΟ: Μαριάννα Νάστου

1. Γεωγραφική τοποθέτηση

Ζαγόρι ονομάζεται η γεωγραφική ενότητα, η οποία βρίσκεται στην οροσειρά της Πίνδου και πιο συγκεκριμένα στα ορεινά συγκροτήματα της Τύμφης, του Μιτσικελίου και του Λύγκου, και σε υψόμετρο που κυμαίνεται από 420-2.456 μ¹.

Ετυμολογικά η λέξη Ζαγόρι σημαίνει τον τόπο που βρίσκεται πίσω, πέρα ή πάνω από το βουνό (Μιτσικέλι). Κατά την άποψη αυτή, που είναι και η επικρατέστερη, πρόκειται για λέξη σλαβικής προέλευσης από τα συνθετικά **za** (πίσω, πέρα, πάνω) και **gora** (όρος, βουνό). Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η ονομασία δόθηκε τον 6ο

Ζαγόρι, σκίτσο Μ. Νάστου

Οι οικισμοί του Ζαγορίου είναι απόλυτα ενταγμένοι στο φυσικό τοπίο

Φωτ. Μ. Νάστου

1. Το ψηλότερο χωριό του Ζαγορίου είναι το Βραδέτο σε υψόμετρο 1350 μ. ενώ αντίθετα στο χαμηλότερο υψόμετρο 630 μ. είναι χτισμένο το χωριό Καρυές.

π.Χ. αι. στα χρόνια του Ιουστινιανού.²

Μια δεύτερη εκδοχή που αναφέρεται από τον Κρυστάλη θέλει τη λέξη να προέρχεται από τα συνθετικά **za** και **ori** και να σημαίνει πολλά βουνά όπως η λέξη ζάπλουτος που σημαίνει πολύ πλούσιος.

Τέλος μια τρίτη εκδοχή θεωρεί τη λέξη ελληνικής προέλευσης, προερχόμενη από τα συνθετικά **ζυγός** (διάβαση) και **όρος** (βουνό) αποδίδοντάς της έτσι τη σημασία «ορεινή διάβαση».

Η περιοχή του Ζαγορίου εκτείνεται βόρεια του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων.

Τα φυσικά όριά της αποτελούν από τα βόρεια ο ποταμός Αώος και η κοιλάδα του, από τα νότια το βουνό Μιτσικέλι, δυτικά ο ορεινός όγκος της Τύμφης και ανατολικά οι δυτικές παρυφές του Μαυροβουνίου και η κοιλάδα του ποταμού Βάρδα.

Οι οικισμοί που εντάσσονται στο γεωγραφικό χώρο του Ζαγορίου αποτελούν μία από τις πλέον αξιόλογες παραδοσιακές ενότητες οικισμών του ελλαδικού χώρου και διακρίνονται

Χάρτης περιοχής Ζαγορίου

2. Ι. Λαμπρίδης, Ηπειρωτικά Μελετήματα-Ζαγοριακά, Μέρος Ι 33,34.

σε τρία επιμέρους τμήματα: στο Κεντρικό, στο Ανατολικό και στο Δυτικό Ζαγόρι.

Η διάκριση αυτή δεν προέκυψε τυχαία ή με βάση μόνο τα γεωγραφικά όρια.

Λόγοι κοινωνικοί - πληθυσμιακοί και οικονομικοί οδήγησαν στο χωρισμό των οικισμών κατ' αυτόν τον τρόπο.

Οι κυρίαρχοι οικονομικοί πόροι των κατοίκων κάθε ενότητας ήταν κατά το παρελθόν διακριτοί και διαφορετικοί. Έτσι οι βασικοί οικονομικοί πόροι στο Ανατολικό Ζαγόρι ήταν τα δάση και η υλοτομία, στο Κεντρικό η γεωργική γη και στο Δυτικό η κτηνοτροφία.

Ακόμη και η αισθητική του φυσικού και δομημένου τοπίου χωρίζεται σε ανατολικού και δυτικού-κεντρικού τύπου, καθώς στο ανατολικό τμήμα κυριαρχεί ο φλύσχος (μαύρη πέτρα), ενώ στο κεντρικό και δυτικό ο ασβεστόλιθος (άσπρη πέτρα).

Βοϊδομάτης, ο ονομαζόμενος και γαλάζιος ποταμός,

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Σύμφωνα με τον Ι. Λαμπρίδη στα μέσα του 19^{ου} αι. στο Ζαγόρι υπάγονταν 46 οικισμοί. Παλιότερες πηγές αναφέρουν πως στον ίδιο χώρο, το 1678, υπάγονταν 60 οικισμοί.

Μετά το σχέδιο Καποδίστριας του 1998, το Ζαγόρι έχει χωριστεί σε τρεις Δήμους και δύο Κοινότητες.³

Αναλυτικά στο γεωγραφικό χώρο του Ζαγορίου υπάγονται οι ακόλουθοι οικισμοί: Άγιος Μηνάς, Ανθρακίτης, Άνω Πεδινά, Αρίστη, Ασπράγγελοι, Βίκος, Βίτσα, Βραδέτο, Βρυσσώρι, Βωβούσα, Γρεβενίτι, Δεμάτι, Δίκορφο, Δίλοφο, Διπόταμο, Δόλιανη, Ελάτη, Ελατοχώρι, Ελαφότοπος, Ηλιοχώρι, Ιτέα, Καβαλλάρι, Καλουτά, Καπέσοβο, Καρυές, Καστανώνας, Κάτω Πεδινά, Κήποι, Κουκούλι, Κρυόβρυση, Λάιστα, Λεποκαρυά, Λιγκιάδες, Μακρίνο, Μανασσή, Μεσοβούνι, Μηλιωτάδες, Μονοδένδρι, Νεγάδες, Πάπιγκο (Μικρό και Μεγάλο), Πέτρα, Σκαμνέλι, Τρίστενο, Τσεπέλοβο, Φλαμπουράρι και Φραγγάδες.

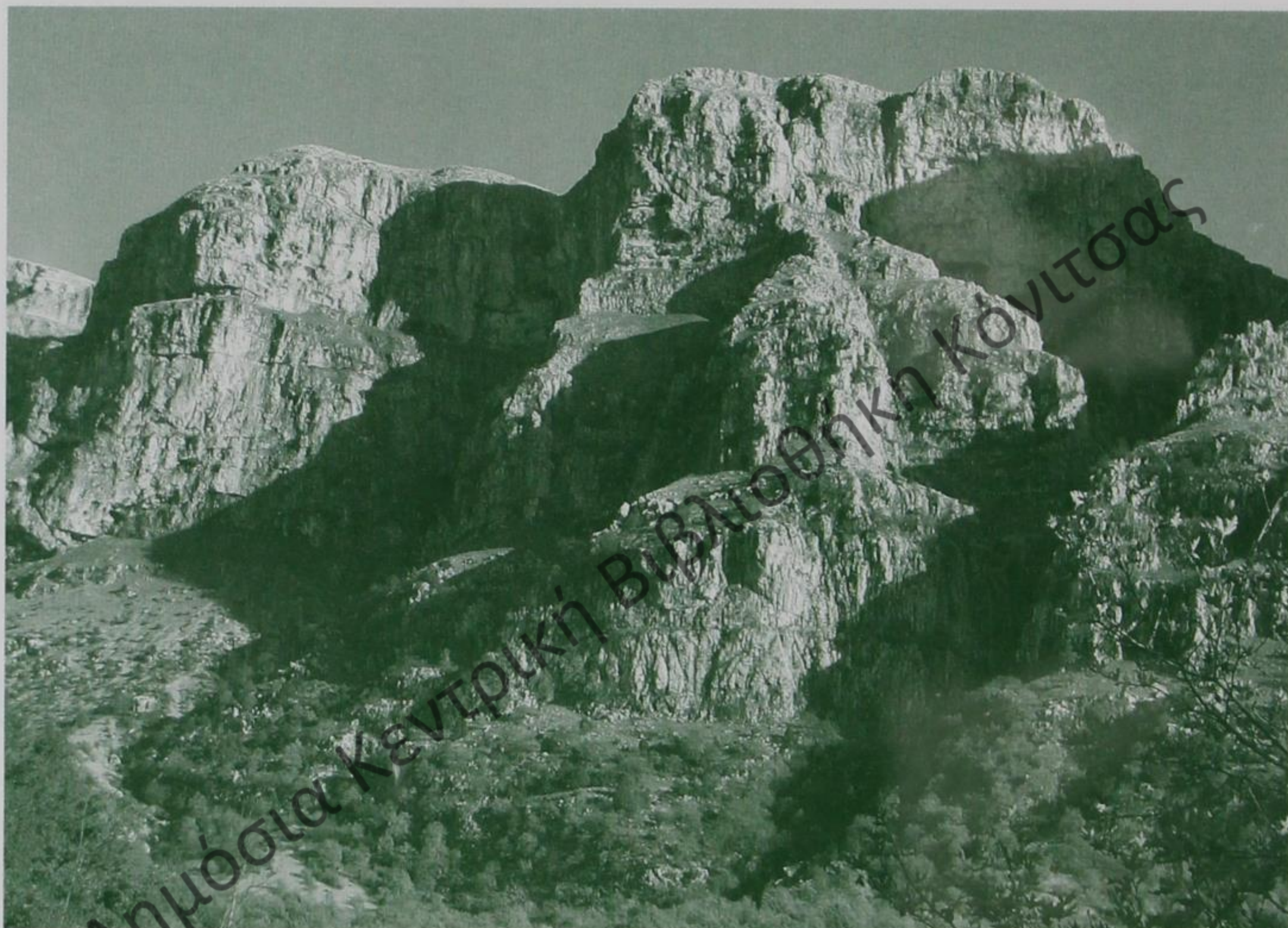
3. Πρόκειται για τους **Δήμους**: Κεντρικού Ζαγορίου, Ανατολικού Ζαγορίου και Τύμφης, και τις **Κοινότητες**: Βοβούσας και Πάπιγκου.

2. Φυσικό περιβάλλον

Το φυσικό περιβάλλον του Ζαγορίου χαρακτηρίζεται από ψηλά **βουνά** (είτε βραχώδη με κατακόρυφες ορθοπλαγιές, είτε κατάφυτα με πυκνά δασικά φυτά) καθώς και από πολυάριθμους **χείμαρρους** και ορμητικά **ποτάμια**.

Ο γεωγραφικός αυτός χώρος περιλαμβάνει πολλά βουνά με μεγάλο υψόμετρο όπως η **Τύμφη** (με σημαντικότερες κορυφές της τη **Γκαμήλα** 2497 υψ. και την **Αστράκα** 2436 υψ.), η **Τσούκα Ρόσσα** (1987 υψ.), το **Φλάμπουρο (Σαλατούρα)** (1906 υψ.), οι **Κλέφτες** (1890 υψ.), η **Τσούκα Τζήνα** (1833 υψ.), το **Μιτσικέλι** (1810 υψ.), ο **Κουκουρούτζος** (1785 υψ.), η **Κούστα** (1731 υψ.), η **Γράβα (Κουκουρούτζος)** (1636 υψ.), και ο **Στούρος** (1620 υψ.)

Πύργοι Παπίγκου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του φυσικού περιβάλλοντος είναι το σύνθετο **υδρογραφικό δίκτυο** της περιοχής. Φαράγγια, ποτάμια, ρέματα, ορεινές λίμνες και ορμητικοί χείμαρροι συναποτελούν το δίκτυο αυτό, το οποίο είναι αποτέλεσμα της σύστασης του εδάφους (ασβεστολιθικά, πορώδη, υδατοπερατά πετρώματα και αδιαπέραστος φλύσσης) και του υψηλού δείκτη των βροχοπτώσεων και χιονοπτώσεων.

Τα σημαντικότερα ποτάμια της περιοχής είναι: ο **Ζαγορίτικος** (νοτιοανατολικά) και ο **Βάρδας** (ανατολικά) που ονομάζονται και Διπόταμος, ο **Βίκος** (δυτικά), παραπόταμος του ονομαζόμενου και «γαλάζιου» ποταμού του **Βοϊδομάτη**, που ενωμένος μαζί του καταλήγει στον Αώο στην πεδιάδα της Κόνιτσας.

Οι χείμαρροι και τα ρέματα, που αφθονούν στο Ζαγόρι, παίρνουν τα ονόματά τους συνήθως από τα χωριά στον οποίων την έκταση βρίσκονται (π.χ. Σκαμνελιώτικο, Μπαγιώτικο).

Οι ορεινές λίμνες που έχουν σχηματιστεί πάνω στον φλύσση της Τύμφης είναι η **Δρακόλιμνη**, η **Ξερόλουτσα**, η **Ριζίνα** κι αρκετές άλλες μικρότερες.

Στις ορεινές λίμνες απαντώνται τα ακόλουθα αμφίβια: ο **αλπικός τρίτωνας**, η **βομβί-**

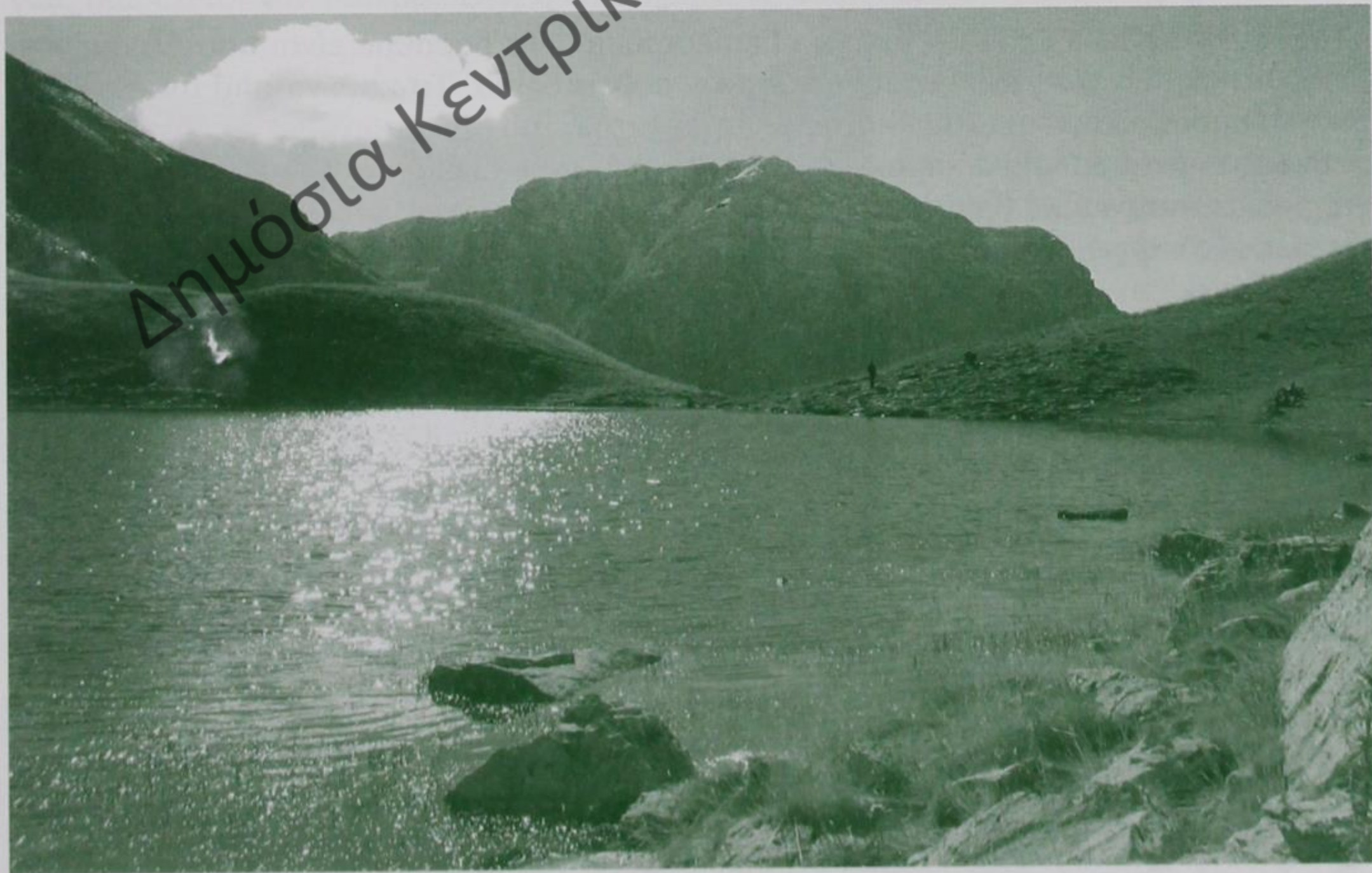
Χαράδρα Βοϊδομάτη Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

νη, ο πρασινόφρυνος, ο χωματόφρυνος και η σαλαμάνδρα⁴. Το μόνο ερπετό που μπορεί κανείς να συναντήσει εδώ είναι το **νερόφιδο**, το οποίο τρέφεται με τους αλπικούς τρίτωνες.

Σε υψόμετρο 2200 μ. συναντάμε στην Τύμφη μια μεγάλη αποικία σπιτοχελίδων, τα οποία μεταναστεύουν από την Αφρική και βρίσκουν τροφή, κυρίως, στα έντομα που αφθονούν στις ορεινές λίμνες (Χ. Παπαϊωάννου).⁵

Άλλα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος αποτελούν τα πολλά οροπέδια, περιορισμένης έκτασης -τα οποία χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την κτηνοτροφία- και κάποιες λίγες διάσπαρτες πεδινές επιφάνειες.

Στην Τύμφη συναντούμε πάνω από 300 κατακόρυφα **σπήλαια** (βάραθρα). Το βαθύτερο σπηλαιοβάραθρο της περιοχής είναι η «Τρύπα του Όρνιου» (βάθος 530μ.) στην Αστράκα. Η ανακάλυ-

Δρακόλιμνη Τύμφης Φωτ. Αγγ. Χατζηθαλασίου

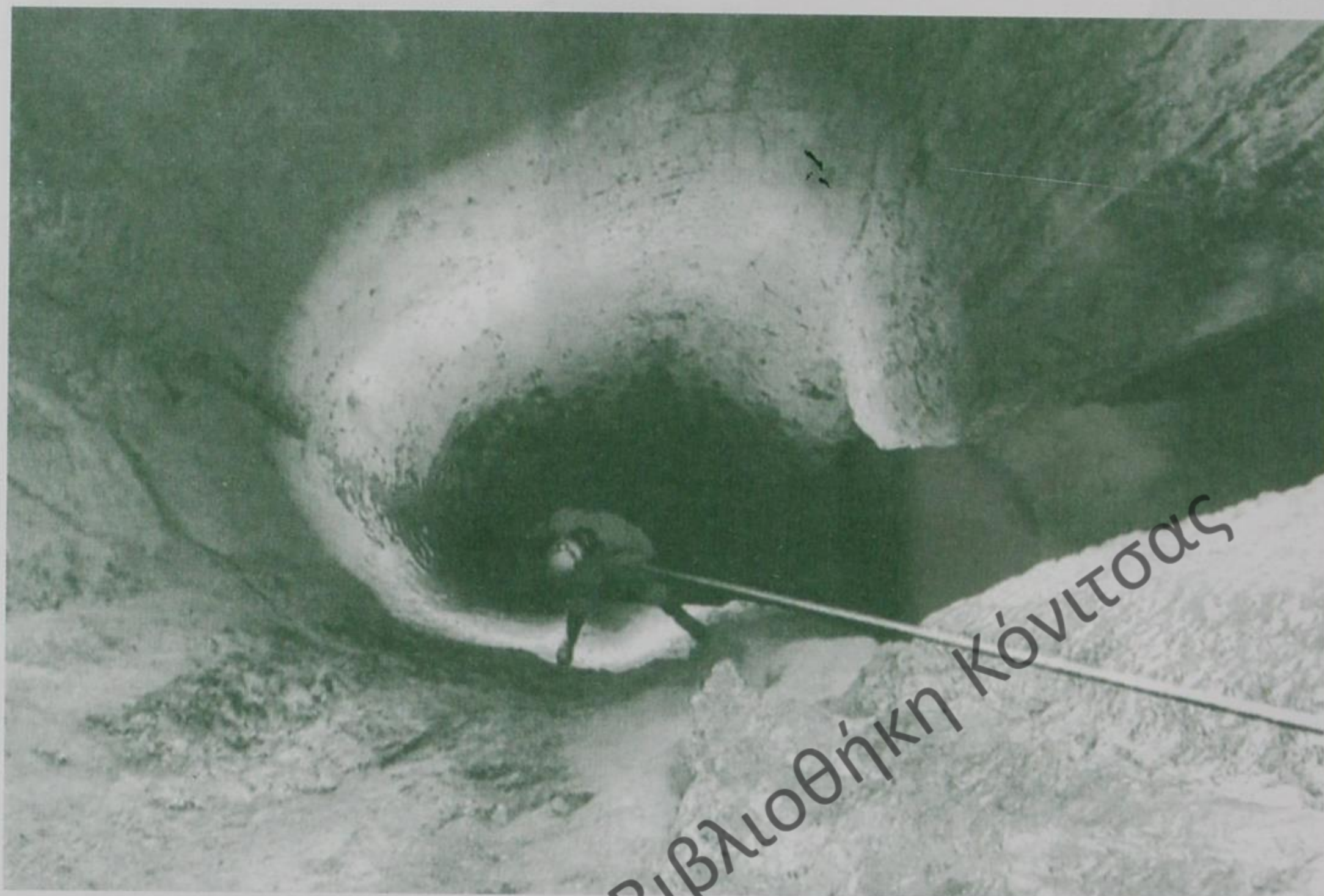
4. Ο χωματόφρυνος και η σαλαμάνδρα απαντώνται σε υψόμετρο κάτω από 1500 μ.

5. Χ. Παπαϊωάννου, εισήγηση σε σεμινάριο του ΚΠΕ Κόνιτσας με θέμα «ορεινές λίμνες», Μάιος 2004.

πή του έγινε το 2003 και πρόκειται για το τέταρτο σε βάθος βάραθρο στην Ελλάδα.

Δεύτερο σε βάθος βάραθρο, στο Ζαγόρι, είναι το «Χάσμα του Έπους» (451 μ.). Ακολουθούν: το βάραθρο «Προβατίνα» (βάθος 407μ.), η «Τρύπα της Νύφης» (340 μ.), η

Το βαθύτερο σπηλαιοβάραθρο του Ζαγορίου η Τρύπα του Όρνιου στην Αστράκα Εφημ.ΕΘΝΟΣ

«Τρύπα της λυγερής» (330 μ.) και η «Γκαϊλότρυπα». Τα βάραθρα είναι αποτέλεσμα της διαβρωτικής δύναμης του νερού πάνω στον ασβεστόλιθο. Το καθένα από αυτά έχει τη δική του μορφολογία και τον ιδιαίτερο σταλαγμιτικό του διάκοσμο.

Εκτός από τα βάραθρα χαρακτηριστικό της περιοχής είναι και οι **δολίνες**. Πρόκειται για κοίλα επιφανειακά βυθίσματα του εδάφους, που σχηματίστηκαν από την κατάπτωση της οροφής υπόγειων σπηλαίων.

Οι ιδιαίτεροι γεωλογικοί σχηματισμοί του Ζαγορίου (βάραθρα, δολίνες, χαράδρες, φαράγγια κ.α.) οφείλονται στην ύπαρξη και εναλλαγή στο χώρο του **ασβεστόλιθου** και του **φλύσχη**. Πρόκειται για τους δύο κύριους τύπους ιζηματικών πετρωμάτων της περιοχής. Ο ασβεστόλιθος χαρακτηρίζεται από υψηλή υδατοπερατότητα, ενώ ο φλύσχη είναι πέτρωμα σχετικά χαμηλής υδατοπερατότητας, που χαρακτηρίζεται όμως από υψηλά επίπεδα διάβρωσης.

Φαράγγι του Βίκου-Βικογιατροί.

Στο φυσικό περιβάλλον του Ζαγορίου ξεχωριστή θέση κατέχει **το φαράγγι του Βίκου**, με κάθετο ανάπτυγμα 1300 μ., το οποίο διατρέχεται και είναι αποτέλεσμα της ροής του ποταμού Βίκου.

Το φαράγγι του Βίκου είναι το νότιο όριο του Εθνικού Δρυμού Βίκου-Αώου ο οποίος έχει έκταση 130.000 στρ.

Ο Βίκος υπήρξε ο τόπος όπου έβρισκαν καταφύγιο οι Ζαγορίσιοι από ληστρικές επιδρομές κατά την Τουρκοκρατία, ο τόπος που προμήθευε την πέτρα αλλά και τον «λούτο»,⁶ τα

6. Ο λούτος ήταν ασπρόχωμα, από το φαράγγι του Βίκου, σε λασπερή μορφή το οποίο όταν ανακατευόταν με νερό γινόταν σαν ασβέστης. (Λαζαρίδης)

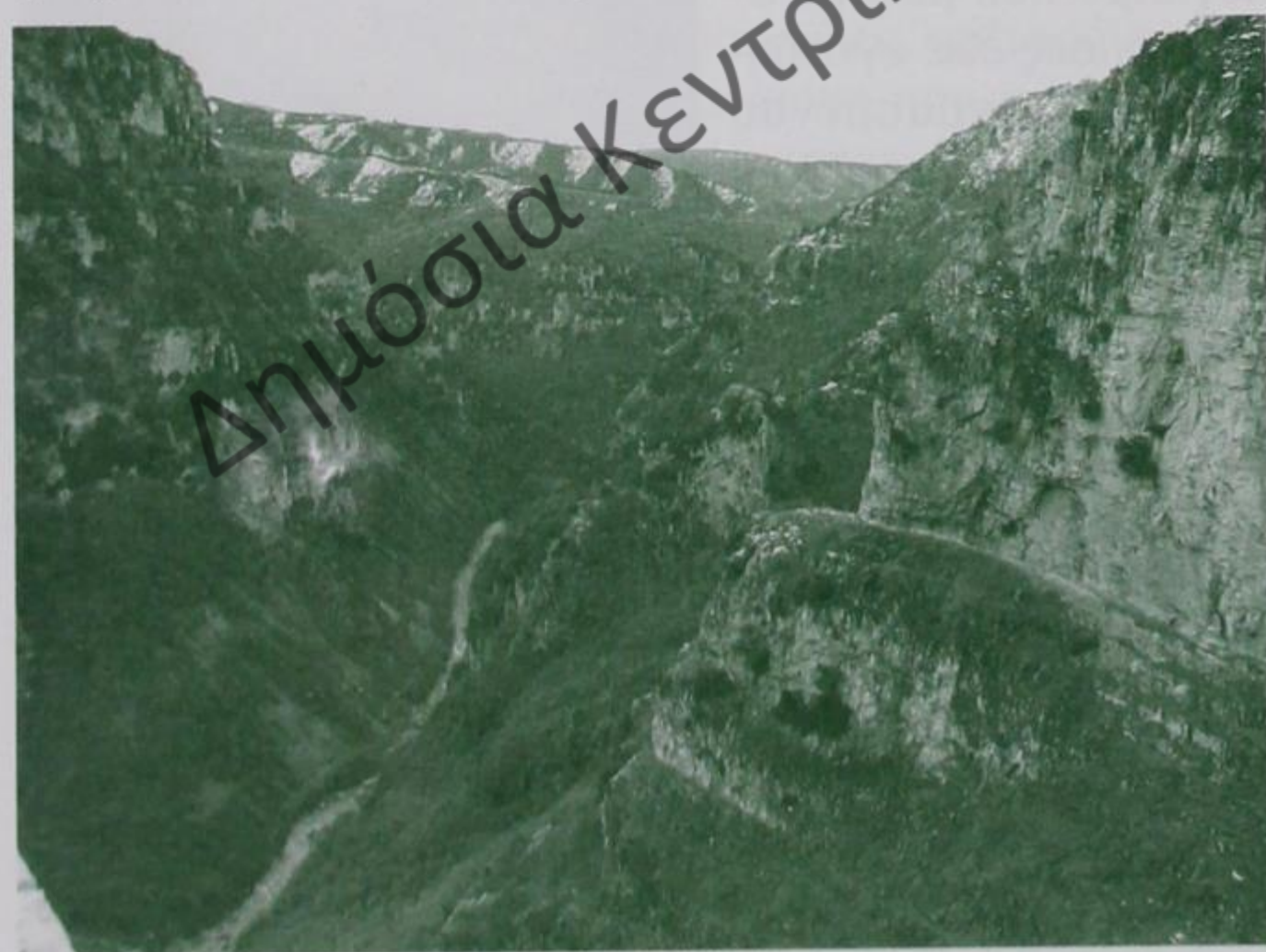

Αγία Παρασκευή Μονοδενδρίου, ένα μπαλκόνι στο φαράγγι του Βίκου Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

δομικά υλικά δηλαδή για την κατασκευή των οικισμών. Υπήρξε τέλος ο τόπος που γέννησε τους Βικογιατρούς.

Οι Βικογιατροί (κομμάτι της ιστορίας του Ζαγορίου) ήταν πρακτικοί αυτοδίδακτοι θεραπευτές και κατά μια παράδοση ασκούσαν το έργο τους από το 1670 (Σάρρος).

Ο Albert Dumont γράφει πως οι «καλοί γιατροί» είναι άξιοι ιδιαίτερης μνείας. Όλοι τους ανήκουν στο διαμέρισμα του Ζαγορίου και αποτελούν ένα είδος αδελφότητας, στην οποία ο γιος διαδέχεται τον πατέρα. Όλη η επιστήμη τους διαβιβάζεται «δια ζώσης φωνής». (Α. Dumont, Οι Βούλγαροι)

Φαράγγι του Βίκου, ένα από τα εντυπωσιακότερα τοπία της Ελλάδας, Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

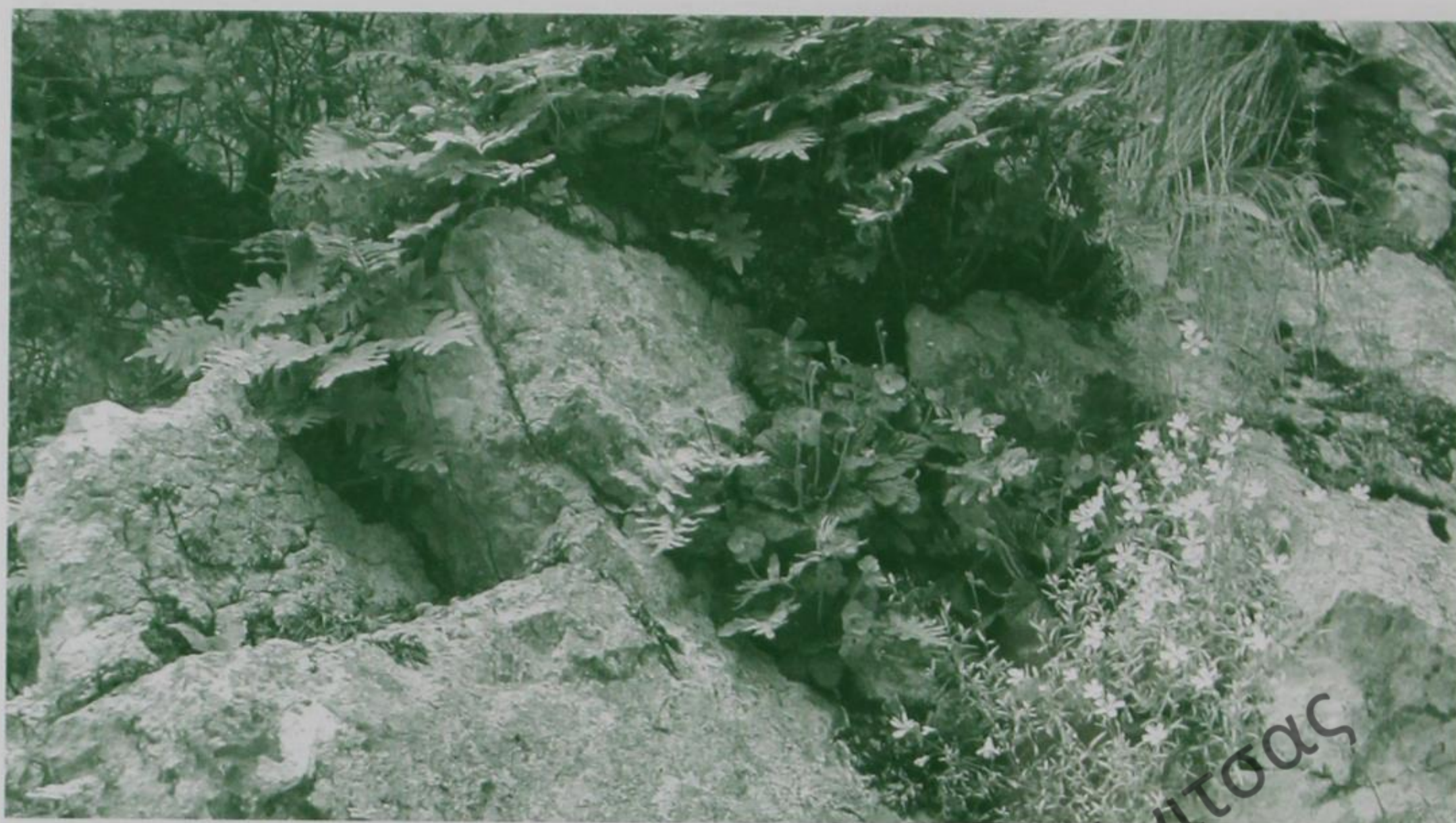
Γυρνούσαν όλη την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, αλλά και την Μ. Ασία και τις βαλκανικές χώρες και θέραπευαν τους ανθρώπους με γιατροσόφια που έφτιαχναν με τη βοήθεια των φαρμακευτικών φυτών (βοτάνων) του φαραγγιού του Βίκου, καθώς οι σπουδασμένοι γιατροί σπάνιζαν εκείνη την εποχή και χημικά φάρμακα δεν υπήρχαν.

Τα βότανα, που χρησιμοποιούσαν, φύτρωναν στις κατακόρυφες πλαγιές του φαραγγιού του Βίκου και στα ζωνάρια τους δηλαδή στα οριζόντια διαζώματα.

Υπήρχαν δύο τάξεις Βικογιατρών: οι «εξοχότατοι» και οι «παρακατιανοί». Οι «εξοχότατοι» κατείχαν τη γνώση, ποτέ δεν αμφέβαλλαν για κάποια ασθένεια και παρείχαν πάντα στον ασθενή το ειδικό και ασφαλές βότανο.⁷ Οι «παρακατιανοί» θέραπευαν με α-

7. Για μεγαλύτερη σοβαρότητα άνοιγαν και κάποιο γιατροσόφι που κρατούσαν στα χέρια για να βρουν και να μελετήσουν το κατάλληλο για την περίπτωση φάρμακο.

Αξιοσημείωτος είναι ο κλωριδικός πλούτος της περιοχής του Ζαγορίου Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

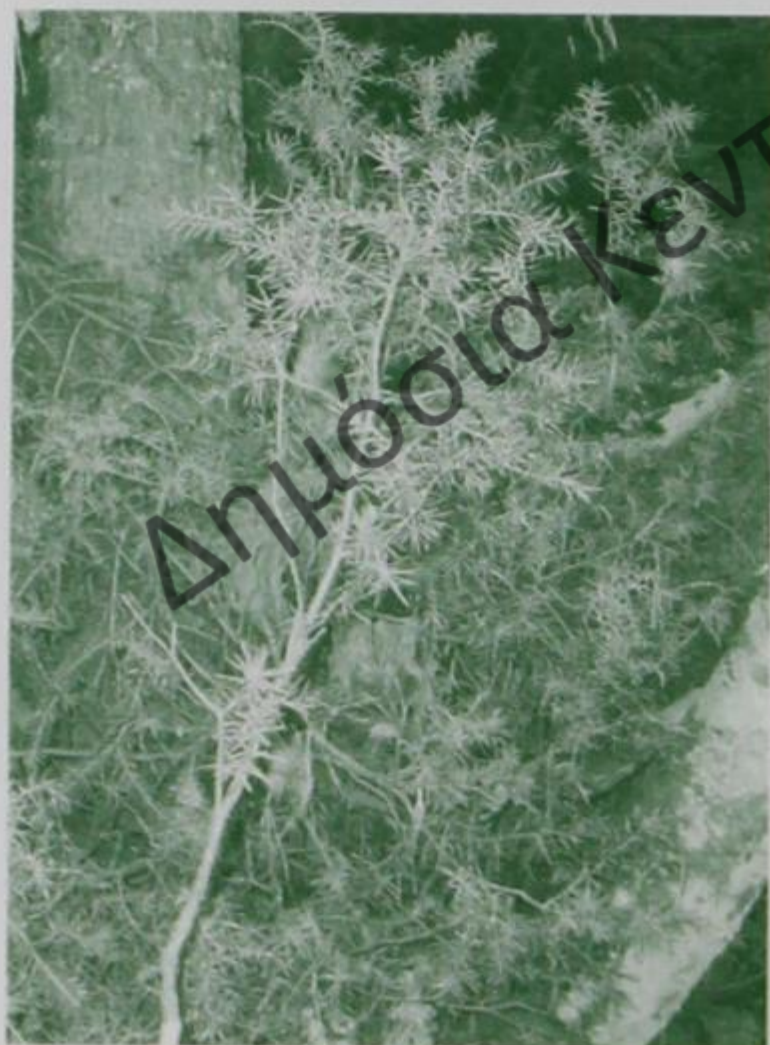
γιασμένα άνθη (Επιταφίου, Αγίων Τόπων κ.λ.π.) κι έκαναν εσορκισμούς για βασκανία.

Η αμοιβή τους οριζόταν μετά από συμφωνία και η μισή τιμή πληρωνόταν τοις μετρητοίς πριν τη θεραπεία του ασθενούς.

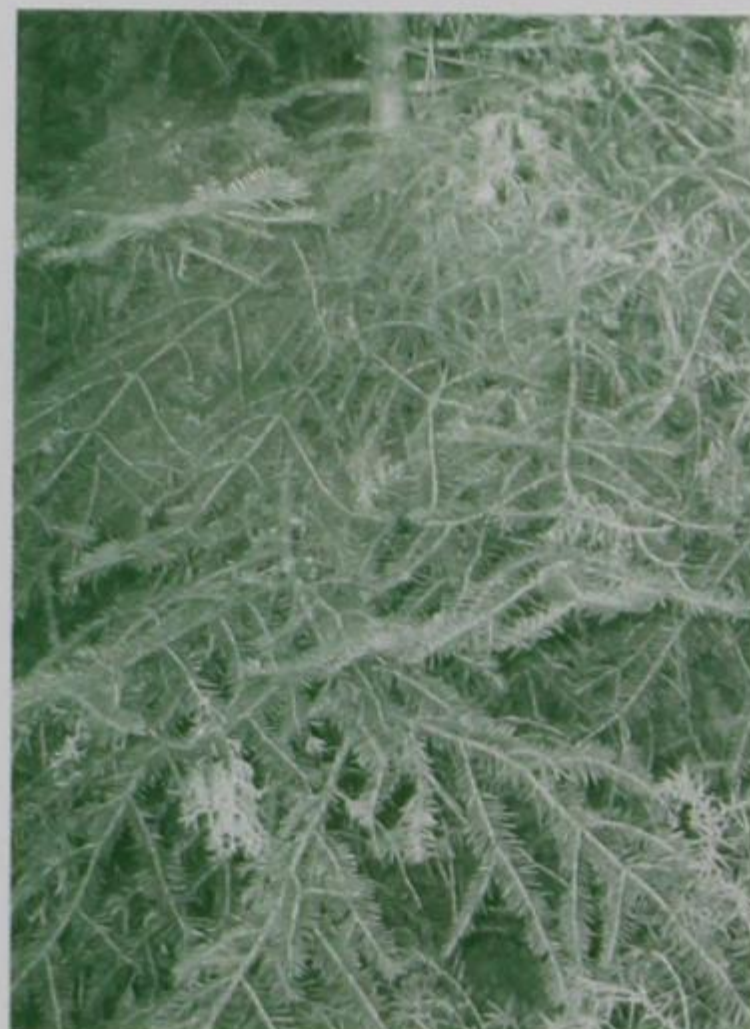
Οι Βικογιατροί γυρνούσαν από χωριό σε χωριό πάνω σε άλογο ή κρατώντας ένα ραβδί για να προστατεύονται από ληστρικές επιθέσεις ή σκυλιά και ειδικεύονταν στην εγχείρηση της κοίλης. Ο κοιλικός σάκος που αφαιρούνταν από τον ασθενή, κατά την εγχείρηση της κοίλης, έμε-

νε σαν λάφυρο στον Βικογιατρό που μαζί με όλους όσους είχε εγχειρήσει ήταν κρεμασμένος στην άκρη ενός ραβδιού προς επίδειξη των ικανοτήτων του.

Για να μπορούν να συνεννοούνται μεταξύ τους χωρίς να γίνονται αντιληπτοί απ' τον υπόλοιπο κόσμο, κατασκεύασαν μια δική τους, συνθηματική, μυστική γλώσσα.

Κέδρος (*Juniperus oxycedrus*)

Έλατο (*Abies borisii regis*)

Χλωρίδα-Πανίδα.

Εκτός από τα σπάνια θεραπευτικά φυτά του Βίκου, η κλωρίδα του Ζαγορίου αποτελείται από ζώνες με αείφυλλους σκληρόφυλλους θαμνώνες σε υψομετρικές εκτάσεις από 500-700 μ. Τα είδη αυτής της ζώνης είναι η **αριά** (*Quercus ilex*), το **πουρνάρι** (*Quercus coccifera*), ο **κέδρος** (*Juniperus oxycedrus*), η **κουμαριά** (*Arbutus unedo*), η **αγριοκουμαριά** (*Arbutus adrachne*), ο **φράξος** (*Fraxinus ornus*), το **φυλίκι** (*Phillyrea latifolia*), ο **σχίνος** (*Pistacia terebinthus*) και ο **γάβρος** (*Carpinus orientalis*) και (*Carpinus betulus*). Σε υψόμετρα από 700-1100μ. απαντώνται δρυοδάση με διάφορα είδη **δρυός** (*Quercus frainetto*, *Quercus*

Οξιές, *Fagus sylvatica*

Φωτ. Αγγ. Χατζηθανασίου

pubescens, *Quercus dalechampii*, *Quercus cerris*, *Quercus trojana* και *Quercus pedunculiflora*).

Πάνω από τα 1000 μ. απαντώνται μεικτά δάση με δρυς, **πεύκα** (*Pinus nigra*), **έλατα** (*Abies*) και **οξιές** (*Fagus sylvatica*). Η ζώνη αυτή ονομάζεται ορεινή και φτάνει ως τα 1800 μ.

Ανάμεσα στα δάση συναντάμε συχνά γυμνά λιβάδια και ξέφωτα, τα οποία πολλές φορές είναι αποτελέσματα της ανθρώπινης παρέμβασης και δημιουργήθηκαν είτε από πυρκαγιές είτε από υπερβόσκηση.

Πάνω από τα 1600 μ. συναντάμε τη ζώνη των ψυχρόβιων κωνοφόρων κι εδώ φύεται το **ρόμπολο** (*Pinus heldreichii*) το οποίο είναι ένα είδος ορεινού πεύκου.

Από τα 1800 μ. και πάνω απαντώνται τα υποαλπικά και τα αλπικά λιβάδια. Στην υποαλπική ζώνη συναντάμε συχνά μικρά δάση από **ρόμπολο** αλλά και **βουνοκυπάρισσο** (*Juniperus foetidissima*), πρόκειται για δύο σπάνια είδη δέντρων τα ο-

ποία επιβιώνουν εδώ και εκατοντάδες χρόνια.

Η ποώδης χλωρίδα της υποαλπικής ζώνης αποτελείται από κρόκους, γεντιανές, νάνες αγριοτριανταφυλλιές, καμπανούλες, σαξιφράγκες, γκλομπουλάριες και σεμπέρβιβα.

Η πανίδα της περιοχής του Ζαγορίου, που ακόμα και στο πρόσφατο παρελθόν ήταν πλούσιότερη, σήμερα έχει περιοριστεί σημαντικά εξ αιτίας των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Μικτό δάσος φυλλοβόλων και κωνοφόρων

Φωτ. Αγγ. Χατζηθανασίου

Χρυσαιτός, *Aquila chrysaetus*, το άνοιγμα των φτερών του φτάνει τα 2-2,5 μ.

νολαίμης, κοτούφι, διάφορα είδη δρυοκολαπτών, δεινόδροβάτες, παπαδίτσες, σουσουράδες καθώς και ο νεροκότουφας (πρόκειται για ένα είδος απόλυτα προσαρμοσμένο στο περιβάλλον των ορεινών ποταμών, η παρουσία του οποίου είναι δείγμα καλής ποιότητας του νερού των ποταμών).

Πολλά είδη ερπετών και αμφιβίων μπορεί κανείς να συναντήσει είτε στους αείφυλλους θαμνώνες είτε στις ορεινές λιμνες (όπως προαναφέρθηκε) και τις βραχώδεις βουνακορφές. Ερπετά όπως η σαίτα, το σπιτόφιδο, το ασινόφιδο, η κερκυραϊκή σαύρα, η βρασπεδωτή χελώνα και αμφίβια όπως ο αλπικός τρίτωνας, η βομβίνη ή ο πρασινόφρυνος.

Στα ποτάμια της περιοχής απαντώνται μεταξύ άλλων τα ακόλουθα είδη της ιχθυοπανίδας: η πέστροφα, ο κέφαλος των γλυκών νερών, το συρτάρι, ο μουστακαλής ή μπράνος, ψάρια δηλαδή που προτιμούν τα καθαρά και ψυχρά νερά.

3. Ανθρωπογενές περιβάλλον

Στο Ζαγόρι το ανθρωπογενές περιβάλλον μιμήθηκε την πέτρα και δημιουργήθηκε με τη χρήση της πέτρας.

Βαθιές χαράδρες «γεφυρωμένες» με πέτρινες σκάλες, ορμητικά ποτάμια και απότομα ρέματα τιθασευμένα από τοξωτά γεφύρια και συντροφευμένα από πέτρινους νερόμυλους ή χάνια, μοναστήρια, ξωκλήσια, αλώνια και βρύσες αποτελούν υπενθύμιση της ανθρώπινης παρουσίας και δραστηριότητας. Όλα τα ανθρώπινα δημιουργήματα στο Ζαγό-

Τα θηλαστικά που απαντώνται είναι: η αρκούδα (*Ursus arctos*), το αγριογούρουνο (*sus scrofa*), το ζαρκάδι (*Capreolus capreolus*), το αγριόγιδο (*Rupicapra rupicapra*), η βίδα (*Lutra lutra*), ο αγριόγατος (*Felis sylvestris*), η αλεπού (*Vulpes vulpes*), ο ασβός (*Meles meles*), ο σκίουρος (*Sciurus vulgaris*) διάφορα είδη νυχτερίδων (*Chiroptera*), μυωξών (*Chiridae*) και μυγαλών (*Soricidae*). Παλιότερα υπήρχε στην περιοχή και ο λύγκας (*Lynx lynx*), σήμερα το είδος αυτό πιστεύεται πως έχει εξαφανιστεί.

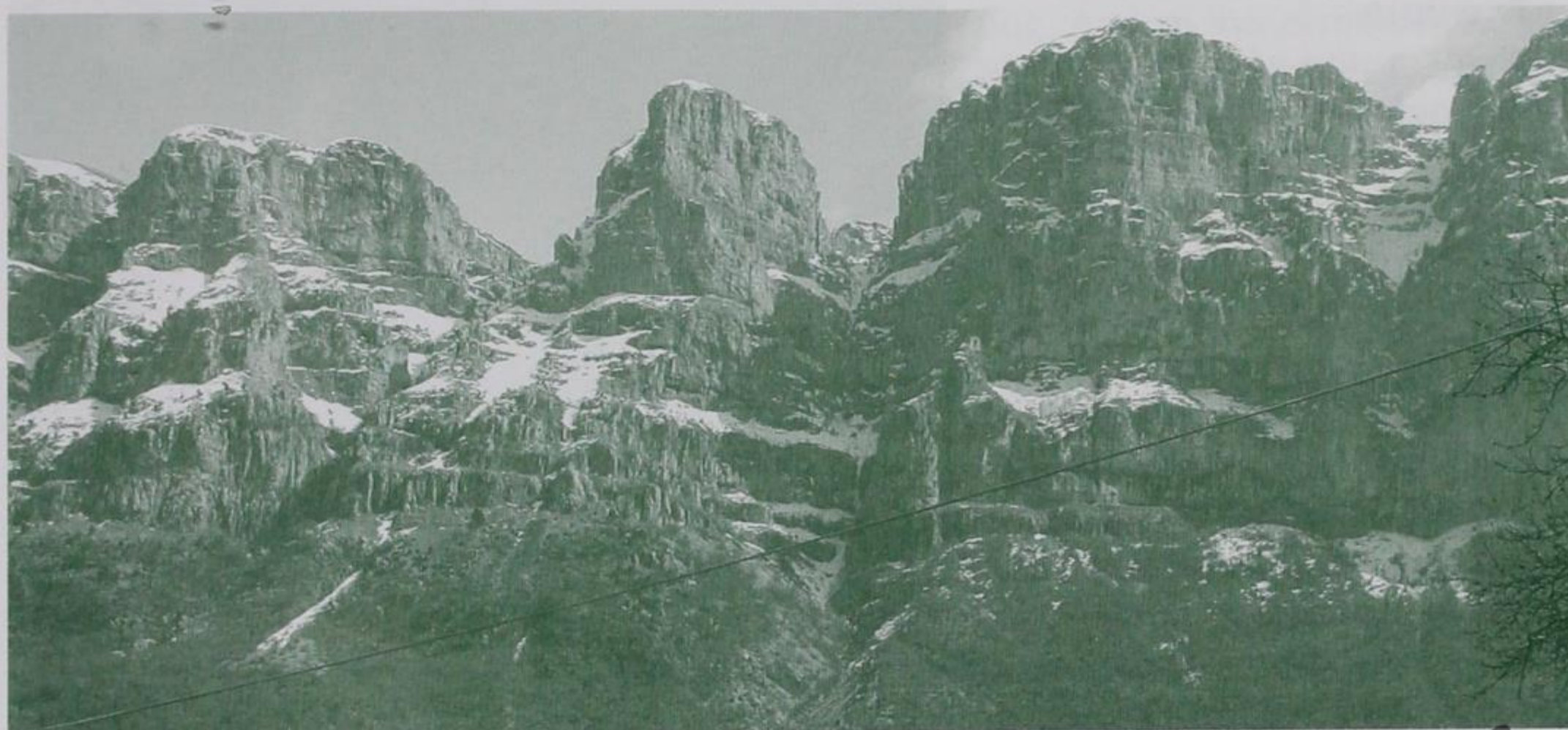
Πλούσια είναι και η орνηθοπανίδα στις βραχώδεις ορθοπλαγιές των φαραγγιών και στις δασωμένες πλαγιές των βουνών.

Τα φαράγγια και οι ορθοπλαγιές αποτελούν βιότοπους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Μάλιστα καθώς είναι χώροι δυσπρόσιτοι κινδυνεύουν λιγότερο από την ανθρώπινη παρουσία. Σ' αυτούς τους βιότοπους απαντώνται διάφορα είδη αετών (χρυσαιτός, βασιλαιτός, σταυραιτός κ.α.), είδη γερακιών και όρνεων (σφηκιάρης, γύπας ή όρνιο, σαίτι, πετρίτης, χρυσογέρακας, ασπροπάρης), είδη πουλιών όπως κούκος, κοκκι-

Βιότοπος της αλεπούς (*Vulpes vulpes*) είναι τα δάση αλλά συχνά φτάνει ως τις κατοικημένες περιοχές. Ζει 10-15 χρόνια.

Οι εντυπωσιακές ορθοπλαγιές του Παπίγκου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

ρι υφίστανται ως συμπλήρωμα του έργου της φύσης. Βράχοι προστάτες των ανθρώπων σε δύσκολες στιγμές, βράχοι γεννήτορες των πέτρινων οικισμών. Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον σε απόλυτη αρμονία.

Ο άνθρωπος στην προσπάθειά του να ξεπεράσει τα βουγά και τα ορμητικά ποτάμια που του έκλειναν το δρόμο για να φτάσει στα διπλανά χωριά, να ταξιδέψει σε άλλους τόπους, να ελευθερωθεί από τον αποκλεισμό των ορεινών όγκων, δημιούργησε ένα δίκτυο από λιθόκτιστα **μονοπάτια, σκάλες και γεφύρια**.

Αυτό το σμιλεμένο στο βράχο οδικό δίκτυο, ξεχασμένο πα σήμερα ακόμα κι απ' τους κατοίκους των γύρω οικισμών⁸, χάνεται κάτω απ' τους θάμνους και τα μικρά δέντρα, που έρχονται να πάρουν τη φυσική τους θέση και να «ξαναγεννήσουν» το δάσος.

Σκάλες

Οι **σκάλες**, σμιλεμένα στο βράχο έργα τέχνης, δημιουργήθηκαν ως συνέχεια και συμπλήρωμα των μονοπατιών μέσα στις απότομες χαράδρες.

Η περίφημη **σκάλα του Βραδέτου**, η **σκάλα της Βίτσας**, του **Κουκουλίου** και του **Τσεπελόβου** ήταν μέχρι πρόσφατα οι μοναδικές διαβάσεις που συνέδεαν κάποια χωριά του Ζαγορίου με τον υπόλοιπο κόσμο.

Η σκάλα του Βραδέτου, λαξευμένη στο φαράγγι της Μεσαριάς Φωτ. Β. Συκάς

8. Το δίκτυο των μονοπατιών του Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου έχει σηματοδοτηθεί στα πλαίσια του προγράμματος LIFE 1996.

Γεφύρια

Ανάγκη που γέννησε ο τόπος στους ανθρώπους ήταν εκτός από τις σκάλες και τα **γεφύρια**.

Από πολύ νωρίς οι άνθρωποι αναγκάστηκαν να δαμάσουν τα ορμητικά νερά των ποταμών. Το αρχαιότερο μέσο διάβασης υπήρξε το «**μονόξυλο**»⁹. Εξέλιξή του ήταν η «**περαταριά**»¹⁰. Ως απάντηση στην ανάγκη για ύπαρξη πιο σταθερού περάσματος εμφανίστηκε το **ξυλογέφυρο** το οποίο γρήγορα αντικαταστάθηκε από το **πετρογέφυρο** εξ αιτίας του φθαρτού κατασκευαστικού του υλικού.

Τα πετρογέφυρα εμφανίζονται τον 18^ο – 19^ο αι. και ανάλογα με το πλάτος των ποταμών είναι μονότοξα, δίτοξα, τρίτοξα κ.τ.λ.

Η κατασκευή τους είχε μεγάλο οικονομικό κόστος¹¹ και χρειαζόταν ιδιαίτερη επιδεξιότητα, την οποία διέθεταν οι γεφυράδες μάστοροι της πέτρας, οι **κιοπρουλήδες**¹² οι οποίοι καταγόταν κυρίως από τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας.

Σήμερα στο Ζαγόρι συναντά κανείς πολλά γεφύρια (περίπου 60 σε καλή κατάσταση)

Περαταριά Φωτ. Boissonas

Το γεφύρι του Μύλου στους Κήπους

Φωτ. Σ. Μαντά

9. Το μονόξυλο ήταν μακρόστενη, χαμηλή, ξύλινη βάρκα σαν πιρόγα.

10. Η περαταριά ήταν ξύλινη πλατφόρμα με την οποία μετακινούνταν οι άνθρωποι από τη μια όχθη του ποταμού στην άλλη με τη βοήθεια πάντα του «περατάρου». Χρησιμοποιούνταν σε «δύσκολα» νερά.

11. Τα έξοδα κατασκευής αναλάμβανε συνήθως κάποιος επώνυμος πλούσιος ή άρχοντας ή αγάς.

12. Από την τούρκικη λέξη κιοπρού που σημαίνει γέφυρα.

ίσως περισσότερα από οποιαδήποτε περιοχή της Ελλάδας. Από τα πιο εντυπωσιακά είναι το γεφύρι του **Νούτσου** ή **Κόκκορη** (1750) ανάμεσα στα χωριά Κήποι, Δίλοφο και Κουκούλι κοντά στο φαράγγι του Βίκου. Το **Καλογερικό** ή γεφύρι του **Πλακίδα** (1814), τρίτοξο, στο Μπαγιώτικο ρέμα. Το γεφύρι του **Μύλου** (1748) έξω από τους Κήπους, στο Μπαγιώτικο. Και το γεφύρι του **Μίσιου** (1748) στο φαράγγι του Βίκου, ανάμεσα στο Κουκούλι και τη Βίτσα. Τα δύο τελευταία είναι και τα παλιότερα γεφύρια στο Ζαγόρι, από όσων γνωρίζουμε την ημερομηνία κατασκευής.

Μοναστήρια

Τα 21 μοναστήρια που υπάρχουν στο Ζαγόρι έχουν διαδραματίσει κοινωνικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό, οικονομικό και φυσικά θρησκευτικό ρόλο. Συνήθως ήταν χτισμένα έξω από τους οικισμούς σε κάποιες δυσκολοπλησίαστες περιοχές και θέσεις απaráμιλλης θέας. Για παράδειγμα το μοναστήρι του **Αγίου Ιωάννη του Ρογκοβού** (1749), κοντά στο Τσεπέλοβο, το οποίο είναι χτισμένο στην άκρη της χαράδρας του Βικάκη-παραπόταμου του Βίκου. Το μοναστήρι της **Αγίας-Παρασκευής** (1412), στο Μονοδένδρι, που είναι χτισμένο στο χείλος του φαραγγιού του Βίκου. Πάνω σε έναν τεράστιο βράχο στην

Η Εκκλησία του Αγίου Χαράλαμπος (1819) στο Βρυσοχώρι Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

όχθη του ποταμού Βοΐδομάτη βρίσκεται η **Μονή Παναγίας Σπηλιώτισσας** της Αρίστης, η οποία χτίστηκε το 1665. Στο Βάρδα ποταμό βρίσκεται η **Μονή κοίμησης της Θεοτόκου Βοτσάς** η οποία σύμφωνα με την παράδοση χτίστηκε το 672 από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Κων/νο Πωγωνάτο. Τέλος η **Μονή Αγ. Αναργύρων**, που είναι χτισμένη αμφιθεατρικά στη δεξιά όχθη του Βοΐδομάτη και ιδρύθηκε το 1658.

4. Ιστορία

Το Ζαγόρι κατά την Παλαιολιθική εποχή ως το Βυζάντιο*

Κατά την Παλαιολιθική και Νεολιθική εποχή, ο γεωγραφικός χώρος που σήμερα ονομάζουμε Ζαγόρι, αλλά και ολόκληρη η Ήπειρος, καλυπτόταν από δάση και οι κυνηγοί πήγαιναν εκεί για το άφθονο κυνήγι. Αναφερόμαστε σε μια εποχή που οι άνθρωποι δεν είχαν ακόμη μόνιμες κατοικίες. Επίσης σ' αυτή την περιοχή ζούσαν ζώα που αργότερα εξαφανίστηκαν, όπως ρινόκεροι και διάφορα είδη ελεφάντων.

Ο παλιότερος γνωστός οικισμός της Ηπείρου, έξω από το χωριό Βίτσα, στη θέση Γενίτσαρη Φωτ. Β. Συκάς

Την εποχή του Χαλκού, γίνεται στην Ήπειρο εγκατάσταση ελληνικών φύλων, μάλλον ειρηνικά. Αργότερα, η περιοχή του Ζαγορίου κατοικήθηκε από το ελληνικό, ηπειρώτικο φύλο των Μολοσσών, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα ευρήματα των ανασκαφών στη Βίτσα, όπου σε υψόμετρο 1030 μέτρα, βρέθηκε οικισμός και νεκροταφείο από τον 8^ο αι. π.Χ. έως τον 4^ο αι. π.Χ. Μάλλον οι κάτοικοι αρχικά ήταν νομάδες κι αργότερα έμειναν εκεί μόνιμα.

Επίσης ευρήματα από τους Μολοσσούς βρέθηκαν στο Σκαμνέλι, στον Ελαφότοπο και στο Καστράκι, όπου ανακαλύφθηκαν ελληνιστικά τείχη. Πρόκειται για τείχη της εποχής του βασιλιά Πύρρου, εποχή κατά την οποία η Ήπειρος βγήκε από την απομόνωση και προσπάθησε να διαδραματίσει πανελλήνιο, κι όχι μόνο, ρόλο.

Φαίνεται γενικά ότι ο πρωτογονισμός και η συντηρητικότητα χαρακτηρίζουν τον ντόπιο ηπειρώτικο πληθυσμό του οποίου μεγάλο ποσοστό ήταν νομάδες ή ημινομάδες και ζούσαν σε αχυρόπλεκτες καλύβες.

Κατά την Ρωμαϊκή περίοδο, η περιοχή του Ζαγορίου, ακολούθησε τις τύχες της υπόλοιπης Ηπείρου. Χαρακτηριστικό της εποχής υπήρξε η μεγάλη ελάττωση του πληθυσμού.

Στα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας η περιοχή, ως τμήμα της λεγόμενης Παλαιάς Ηπείρου, δεν φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο.

* Το υποκεφάλαιο με τον τίτλο "Το Ζαγόρι κατά την Παλαιολιθική εποχή ως το Βυζάντιο", έγραψε ο εκπαιδευτικός του Κ.Π.Ε. Κόνιτσας Μιχάλης Στράτος.

Πρώτοι οικισμοί.

Οι πρώτοι συγκροτημένοι οικισμοί στο Ζαγόρι αναφέρονται σε Χρυσόβουλο του 1352 μ.Χ. και είναι το Πάπιγκο και τα Άνω και Κάτω Πεδινά.

Από γραπτές μαρτυρίες φαίνεται ότι την περίοδο μεταξύ του 12^{ου} και 15^{ου} αι. οι υπάρχουσες οικογένειες, καθώς αυξάνονταν τα μέλη τους και χρειαζόταν περισσότερο χώρο για να εγκαταστήσουν τις κατοικίες και τις καλλιέργειές τους, σχημάτισαν σταδιακά τους πρώτους οικισμούς.

Δίλοφο, ένας από τους γραφικότερους οικισμούς του Ζαγορίου Φωτ. Μ. Νάστου

Πριν το 1380 αναφέρονται 8 οικισμοί στο Δυτικό Ζαγόρι και 3 στο Ανατολικό. Από το 1380-1431 όλη η Ήπειρος υποφέρει από σφοδρές επιδρομές Τούρκων και Αλβανών. Επειδή όμως το Ζαγόρι αποτελεί φυσικό οχυρό, οι επιδρομές αποκρούονται και ποτέ δεν εγκαθίστανται εδώ Οθωμανοί.

Οι συνεχείς αυτές επιδρομές οδήγησαν στην παρακμή του Δυτικού Ζαγορίου και στην ανάπτυξη του Κεντρικού και Ανατολικού. Την εποχή αυτή δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν τα περισσότερα από τα σημερινά χωριά.

Κατά τον 15^ο αι. πρωτοεμφανίστηκαν και τα περισσότερα από τα σημερινά χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου.

Ήδη από τον 16^ο αι. είχαν συγκροτηθεί ολοκληρωμένοι οικισμοί των οποίων η χωροταξική διάταξη είναι περίπου αυτή που συναντάμε και σήμερα.

Το Ζαγόρι κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.

Το 1431, όταν οι Τούρκοι ήρθαν στην Ήπειρο, το Κεντρικό Ζαγόρι υποτάχθηκε στο Σουλτάνο μαζί με την πόλη των Ιωαννίνων. Ως αντάλλαγμα πήραν κάποια δικαιώματα-προνόμια τα οποία περιλαμβάνονταν στον «ορισμό» του Σινάν πασά.

Ο ορισμός αυτός αποτέλεσε τον καταστατικό χάρτη της ελευθερίας για τους Έλληνες των Ιωαννίνων που βρισκόταν υπό την οθωμανική κυριαρχία. Περιλάμβανε τις ακόλουθες υποσχέσεις: κανένα παιδί δεν επρόκειτο να απαχθεί, κανένας πολίτης δε θα έχανε

Τσαπέλοβο, ξύλινος εξώστης Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Κοινό των Ζαγορίων, μια μορφή ομοσπονδίας, όπου μετείχαν 47 χωριά και διατηρήθηκε ως το 1868. Οι γενικές αρχές του ήταν: καθεστώς αυτοδιοίκησης, ελευθερία θρησκευματος, υποχρέωση των αρχών των Ιωαννίνων να σέβονται και να προστατεύουν το καθεστώς του Ζαγορίου, διοίκηση του Κοινοῦ από καθεστώς προυχόντων απαγόρευση εισόδου οθωμανών υπαλλήλων στο Ζαγόρι.

Γύρω στα 1681 η υποχρεωτική στράτευση των ανδρών αντικαταστάθηκε από χαμηλό κεφαλικό φόρο. Την εποχή αυτή συμπεριλήφθηκαν στα προνόμια και τα χωριά του Δυτικού Ζαγορίου.

Έτσι ολόκληρο το Ζαγόρι περιήλθε στην προστασία της βασιλομήτορος.

Ιδιαίτερα προνόμια υπήρχαν και κατά την περίοδο του Αλή πασά των Ιωαννίνων, τα οποία μετά τον θάνατό του κλονίστηκαν και καταργήθηκαν εντελώς

την ελευθερία του, οι εκκλησίες δεν θα καταστρέφονταν ούτε θα μετατρέπονταν σε τζαμιά, περιουσίες και προσωπικές κτήσεις ήταν εγγυημένες, ο μητροπολίτης θα κρατούσε τη νόμιμη εξουσία του, οι ευγενείς θα διατηρούσαν τη γαιοκτησία τους.

Τα χωριά που συνθηκολόγησαν υποσχέθηκαν να στέλνουν κάθε χρόνο, ανάλογα με τον πληθυσμό τους, κάποιον αριθμό ανδρών για να υπηρετήσουν ως ιπποκόμοι, για κάποιους μήνες, (περίπου 2) στα ιπποστάσια του Σουλτάνου.¹³

Η συνθήκη αυτή ονομάστηκε **Βοϊνίκο** (από τη λέξη βοϊνάκ που σημαίνει ιπποκόμος).

Τα προνόμια του 1431 διατηρήθηκαν στην πράξη από τους Οθωμανούς για μεγάλο χρονικό διάστημα, και κατέληξαν να καταργηθούν το 1611 με αφορμή την επανάσταση του Διονυσίου του Φιλοσόφου (Σκυλοσόφου).

Γύρω στο 1480 περιήλθαν στην προστασία της βαλιδέ σουλτάνας και τα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου, αποκτώντας καθεστώς αυτοδιοίκησης, με μόνη υποχρέωση να καταβάλουν τρία είδη φόρων.

Στα 1670 συστάθηκε το αυτοδιοικούμενο

Αυλόπορτα σκεπασμένη με σχιστόπλακα Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

13. Ι. Λαμπρίδης, Ζαγοριακά σ. 141.

το 1868. Από την εποχή αυτή και μετά αρχίζει περίοδος συνεχών και επίμονων ληστειών, που οδηγεί στην παρακμή του Ζαγορίου.

Εκτός από τα προνόμια μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη του Ζαγορίου έπαιξε και η μετανάστευση.

Η **μετανάστευση** ξεκίνησε τον 12^ο αι. παίρνοντας μεγάλες διαστάσεις από τα μέσα του 18^{ου} αι. Ξενιτεύονταν μόνο οι άντρες Ζαγορίσιοι, με κύριο προορισμό την Αίγυπτο, Κ. Ευρώπη, Κων/πολη, Μ. Ασία, Μολδοβλαχία, όπου γινόταν έμποροι, γιατροί, υπάλληλοι κ.α.

Οι γυναίκες έμεναν στα χωριά τους και φρόντιζαν το σπίτι, τα παιδιά, την προστασία της περιουσίας και την καλλιέργεια των χωραφιών. Οι ξενιτεμένοι δεν έστελναν ποτέ χρήματα όσο ήταν στην ξενιτιά αλλά όταν κάποια στιγμή επέστρεφαν τα έφερναν μαζί τους ή άφηναν κληροδοτήματα. Τότε μεγάλωναν τα σπίτια τους ή έχτιζαν καινούρια κατά τα πρότυπα των αστικών σπιτιών της Ευρώπης.

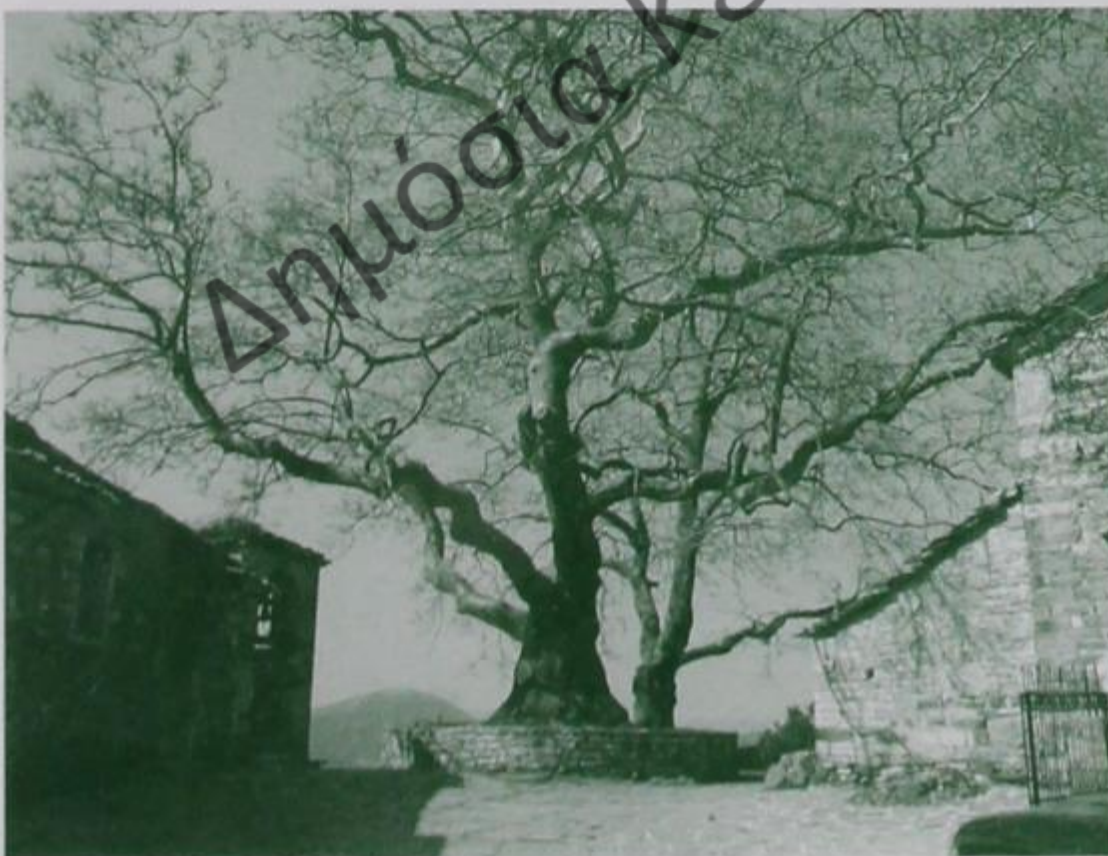
Την κατασκευή των σπιτιών αναλάμβαναν συνεργεία από Κονιτσιώτες χτιστάδες, Τουρνοβίτες¹⁴ ξυλουργούς και Χιονιαδίτες ζωγράφους.

5. Οικισμοί και πληθυσμιακές ομάδες.

Κριτήρια επιλογής θέσης των οικισμών

Οι ζαγορίσιοι οικισμοί είναι χτισμένοι πάντα σε πλαγιά, καθώς οι λίγες επίπεδες επιφάνειες χρησιμοποιούνταν για τις καλλιέργειες.

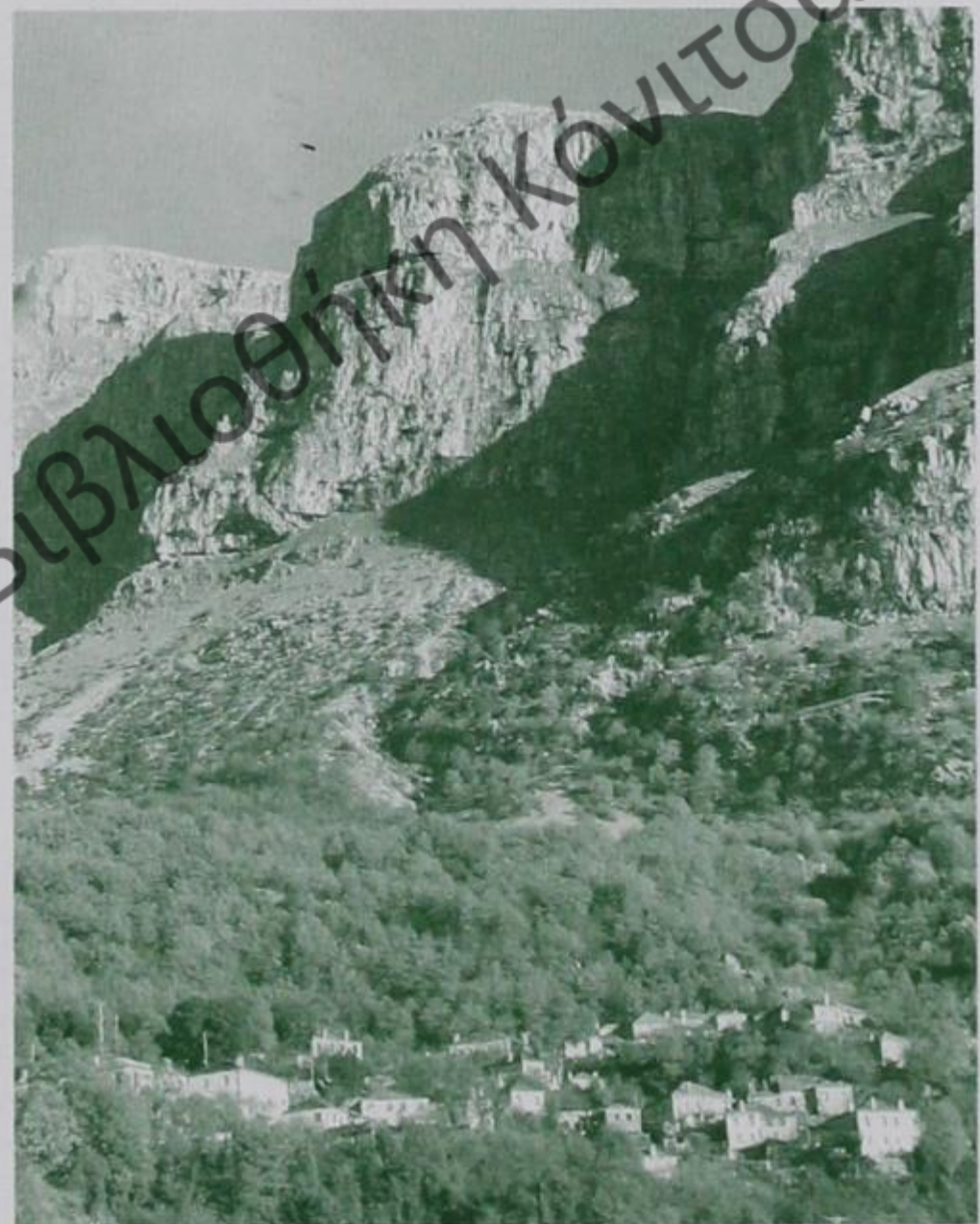
Σημαντικό κριτήριο για την επιλογή της θέσης ενός οικισμού αποτελούσε η δυνατότητα οπτικής επικοινωνίας με άλλους οικισμούς. Δεν υπάρχει οικισμός στο Ζαγόρι που να μη συνδέεται οπτικά με τουλάχιστον άλλον ένα, έτσι επιτυχανόταν η γρήγορη μετάδοση μηνυμάτων από τον ένα οικισμό στον άλλο (με φωτιά, καπνό ή καθρέφτη). Οι οικι-

Μικρό Πάτγκο, πλατάνος στο κέντρο του χωριού, την πλατεία Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Οργάνωση του Ζαγορίσιου οικισμού

Πρόκειται για οικισμούς με ένα κέντρο (μονοκεντρικούς), την πλατεία ή αλλιώς μεσοχώρι. Εδώ υπάρχει ο πλατάνος, η βρύση, το καφενείο, το σχολείο και η εκκλησία, όλες δηλαδή οι κοινοτικές δραστηριότητες διαδραματίζονται σ' αυτό το χώρο.

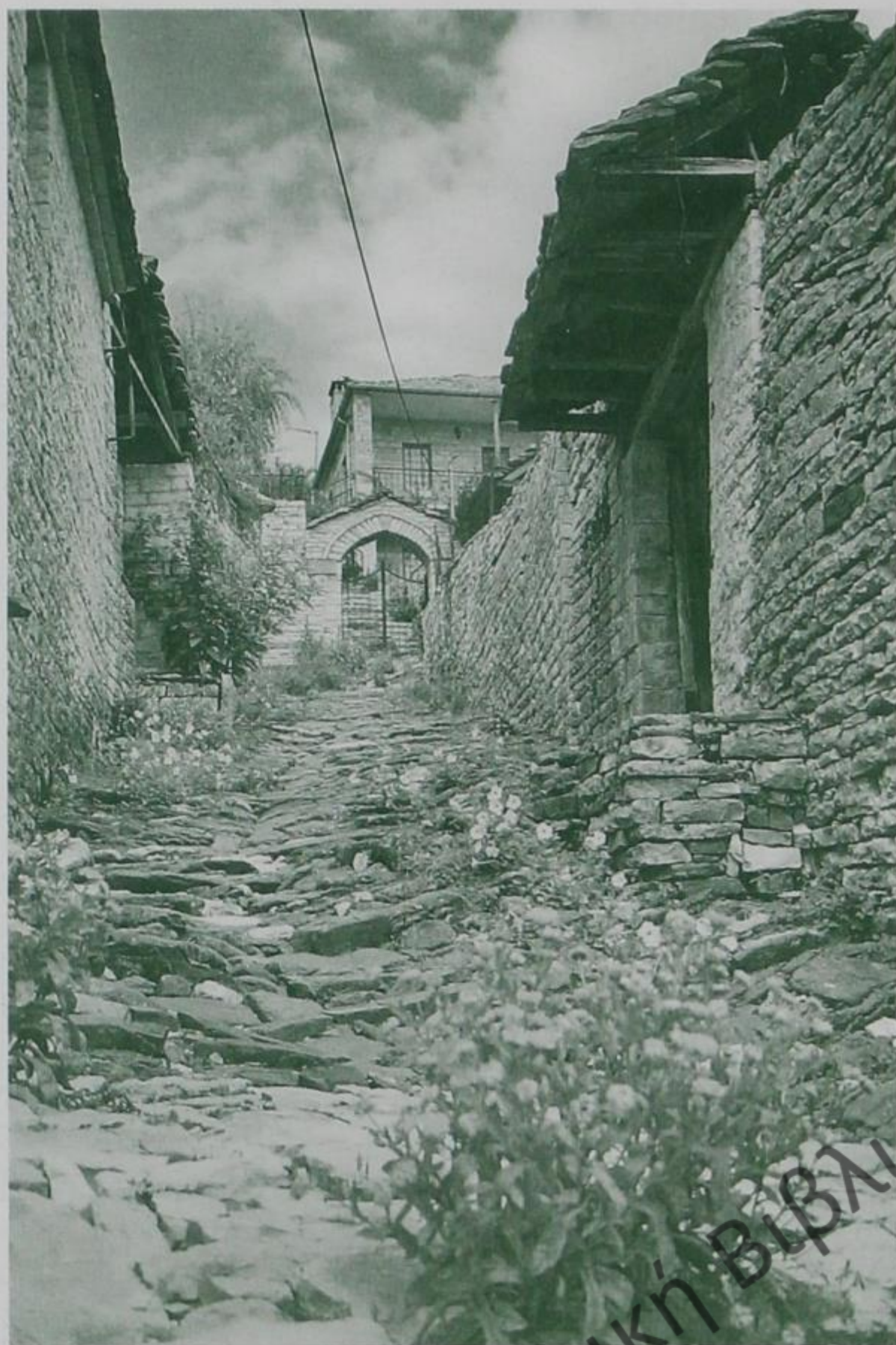

Μικρό Πάτγκο, οι Ζαγορίσιοι οικισμοί είναι χτισμένοι σε πλαγιά Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

οι οικισμοί ήταν στραμμένοι προς τη θέα, σε προσήλιες πλαγιές, προφυλαγμένες από δυσμενείς ανέμους και συνήθως κοντά σε τόπους βοσκής, καλλιέργειας και νερό. Ήταν «κρυμμένοι», προφυλαγμένοι, μακριά από τους δρόμους των ληστών ή των Τούρκων.

14. Το Τούρνοβο είναι ο σημερινός Γοργοπόταμος.

Κουκούλι, λιθόστρωτο καλντερίμι. Φωτ. Μ. Νάστου

Γύρω από το μεσοχώρι αναπτύσσονται οι μαχαλάδες (γειτονιές) οι οποίοι διατρέχονται από ένα δίκτυο λιθόστρωτων, στενών δρόμων, τα καλντερίμια.

Οι κατοικίες βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση σχέση (με τη μεσολάβηση δηλ. του αυλόγυρου, του μαντρότοιχου και της αυλόπορτας) με τα καλντερίμια.

Οι αυλόπορτες, παραταγμένες σε σειρά, σκεπαστές με δίριχτη στέγη και με πεζούλια απ' τη μια και την άλλη άκρη του καλντεριμιού αποτελούν πραγματικά στολίδια.

Το Ζαγορίσιο σπίτι

Το Ζαγορίσιο σπίτι, είναι ένα κτίσμα με καθαρά αμυντική μορφή, το οποίο είναι χτισμένο έτσι ώστε να προσφέρει προστασία από καιρικές συνθήκες αλλά και ληστρικές επιδρομές. Είναι ένα συμπαγές κυβικό κτίσμα με απλές γραμμές χωρίς διακόσμηση στις εξωτερικές του επιφάνειες.

Βασικό κατασκευαστικό του υλικό είναι αυτό που αφθονεί στο Ζαγόρι, η **πέτρα**. Για τις στέγες προτιμάται συνήθως η μαυρόπλακα που είναι ε-

λαφρότερη και με μεγαλύτερη αντοχή στις θερμοκρασιακές διακυμάνσεις. Οι τοίχοι όλων των κτισμάτων είναι από πέτρα (λευκή ή μαύρη), ανεπίχριστη, σε κανονικές σειρές,

Τσαπέλοβο. Ένα δίκτυο λιθόστρωτων καλντεριμιών διατρέχει τους μαχαλάδες - γειτονιές και καταλήγει στην πλατεία

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

ορθογωνισμένη, με λίγο ή καθόλου συνδετικό κονίαμα.

Η στέγη είναι τετράριχτη, με κλίση 30-40%. Ο προσανατολισμός του σπιτιού ήταν σχεδόν πάντα προς το δρόμο και τη θέα.

Τα σπίτια είναι συνήθως διώροφα ή τριώροφα ανάλογα με την κλίση του εδάφους. Περνώντας την αυλόπορτα συναντάει κανείς τη λιθόστρωτη αυλή, μικρό κηπάριο, τα βοηθητικά κτίρια (παράσπιτο-μαγειρείο, τουαλέτα και στέρνα) και την κύρια κατοικία.

Η κύρια κατοικία αποτελούνταν: από το ισόγειο¹⁵, από τον όροφο -όπου βρισκόταν η κρεβάτα, ο οντάς (δωμάτιο υποδοχής), το μαντζάτο (δωμάτιο ύπνου με τζάκι και μπάσια) και το μαγειρείο (όταν βρίσκεται μέσα στο σπίτι).

Εσωτερικό Ζαγορίσιας κατοικίας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Τα περισσότερα από τα σπίτια που βλέπει κανείς σήμερα στο Ζαγόρι ανάγονται, όπως φαίνεται και από τις λιθανάγλυφες επιγραφές τους, στις αρχές του 19^{ου} αι. μετά το 1870 -1880.

Πληθυσμιακές ομάδες

Πληθυσμιακές ομάδες που κατοίκησαν τους οικισμούς του Ζαγορίου ήταν: οι **Ζαγορίσιοι** (ντόπιοι) και οι **Μέτοικοι** (κάτοικοι άλλων περιοχών της Ηπείρου που εγκαταστάθηκαν εδώ και αφομοιώθηκαν με το χρόνο).

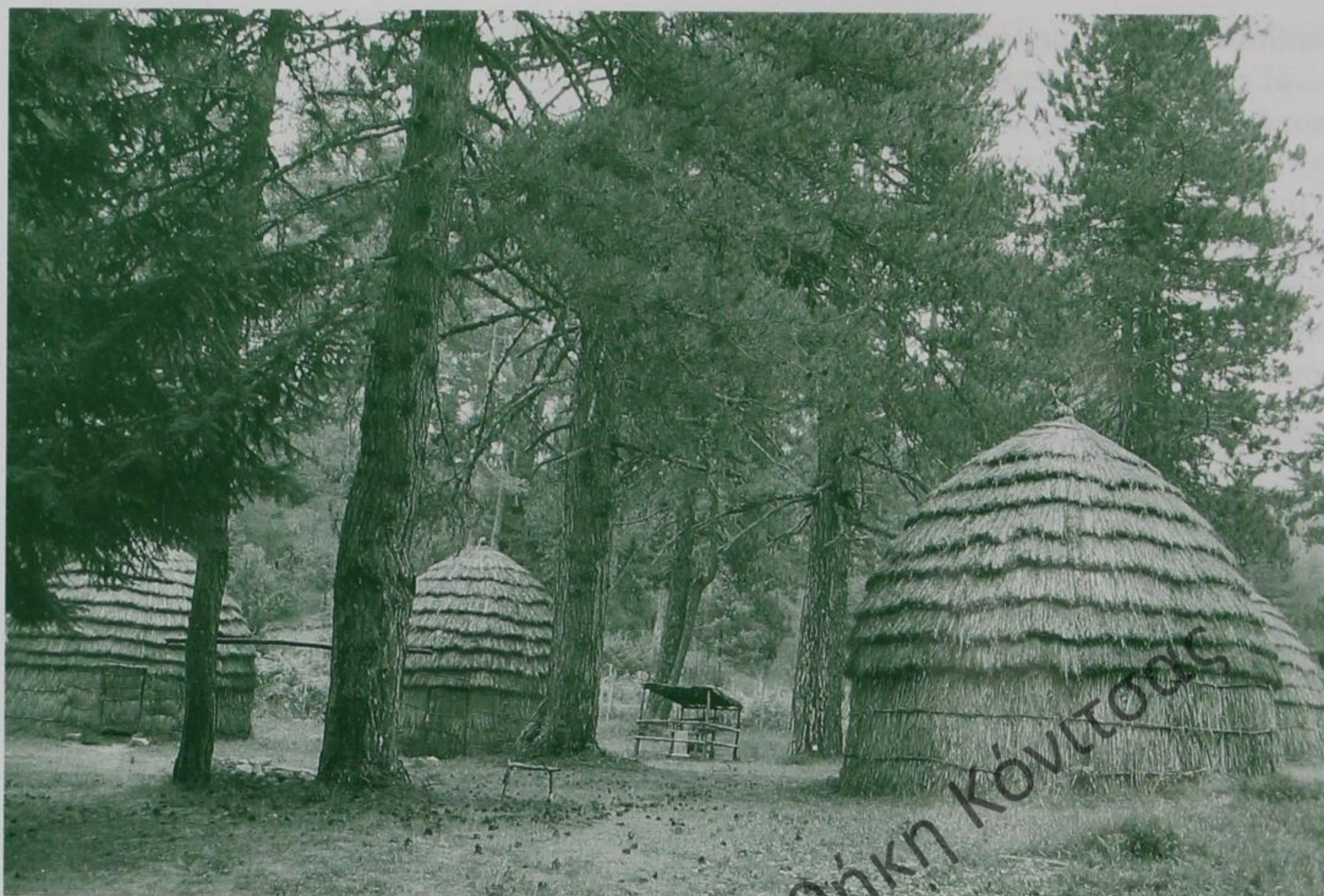
Μέτοικοι στο Ζαγόρι ήταν οι Αρβανίτες και οι Σουλιώτες, οι οποίοι δεν είχαν δικαίωμα ψήφου ή δικής τους γης.

Οι Ζαγορίσιοι είχαν ατομική ιδιοκτησία, εξελίσσονταν κοινωνικά και οικονομικά και ήταν έμποροι, δάσκαλοι, επιστήμονες, παπάδες, πρόκριτοι ή δημ. υπάλληλοι.

Εξωριστή κοινωνική ομάδα αποτέλεσαν οι **Σαρακατοσαναίοι**, οι οποίοι έμεναν στο Ζα-

15. Στο ισόγειο βρισκόταν το χαγιάτι, τα κελλάρια και η μπίμσα-σε επίπεδο χαμηλότερο του ισόγειου συνήθως- παλιά υπήρχαν και αχούρια για τα ζώα.

Γυφτόκαμπος, Σαρακατσάνικη στάνη

Φωτ. Αγγ. Χατζηθανασίου

γόρι τη θερινή περίοδο. Ζούσαν έξω από τα πλαίσια του οικισμού, στην «αλπική ζώνη» των βοσκότοπων και ήταν σκηνίτες. Πρόκειται για μια κλειστή και ομοιογενή ομάδα με αρχαϊκά ήθη και έθιμα και ποιμενικό πολιτισμό. Οι Σαρακατσαναίοι εντάχθηκαν στην τοπική κοινωνία τη δεκαετία του 1930 αποκτώντας από την εποχή αυτή ατομική ιδιοκτησία.

Άλλο πληθυσμιακό στοιχείο του Ζαγορίου είναι οι **Βλάχοι**, οι οποίοι τους προηγούμενους αιώνες αποτέλεσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των βορειοανατολικών Ζαγορίσιων οικισμών. Η ονομασία Βλάχοι ανάγεται γλωσσικά, κατά τον Γ. Μπαμπινιώτη, «στο όνομα γαλατικού φύλου Volcae (εκλατινισμένου από τις επιδρομές σε ρωμαιοκρατούμενες περιοχές), που οι Γερμανοί ονόμασαν Valah, χαρακτηρίζοντας με αυτό όλους τους λατινόφωνους υπηκόους του ρωμαϊκού κράτους.»¹⁶ Οι Έλληνες στην καταγωγή και την συνείδηση Βλάχοι, ποιμένες και κτηνοτρόφοι, μιλούν μια λατινογενή διάλεκτο με έντονη την επίδραση και της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Τέλος ξεχωριστό πληθυσμιακό στοιχείο αποτέλεσαν οι **Γύφτοι**, οι οποίοι ήταν κυρίως σιδεράδες, οργανοπαίχτες ή καλαθοπλέχτες και ζούσαν στην περιφέρεια του οικισμού χωρίς να έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας και ψήφου.

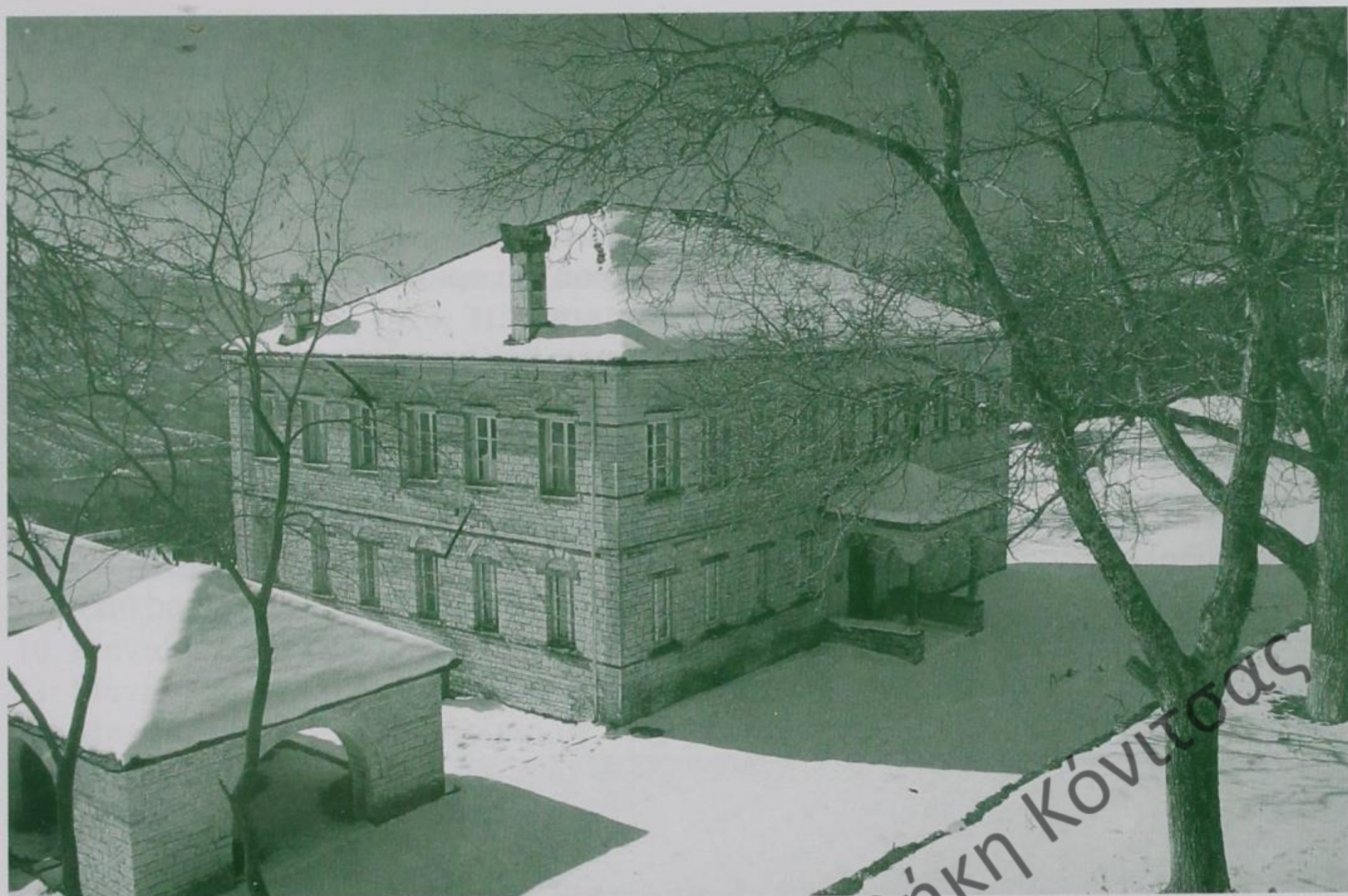
Πολιτισμός-Οικονομία

Η πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη του Ζαγορίου αντικατοπτρίζεται ως σήμερα σε ολόκληρο το δομημένο χώρο του. Η ανάπτυξη αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στην εκμετάλλευση των **παραγωγικών πόρων** της περιοχής αλλά κυρίως στα **προνόμια** που, όπως προαναφέρθηκε, απέσπασαν οι Ζαγορίσιοι από τους Τούρκους και στο φαινόμενο της **αποδημίας**.

Γεφύρια, δρόμοι, σκάλες, βρύσες οικοδομήθηκαν από δωρεές εύπορων ξενιτεμένων που επιδίδονταν στο εμπόριο αλλά και στα γράμματα.

16. Από το γερμανικό Valah προήλθαν οι εθνικές ονομασίες Ουαλοί (Βρετανία), Βαλλόνοι (Βέλγιο), Γκωλουά (Γαλλία), και Valah > βλάχος (Βυζάντιο).

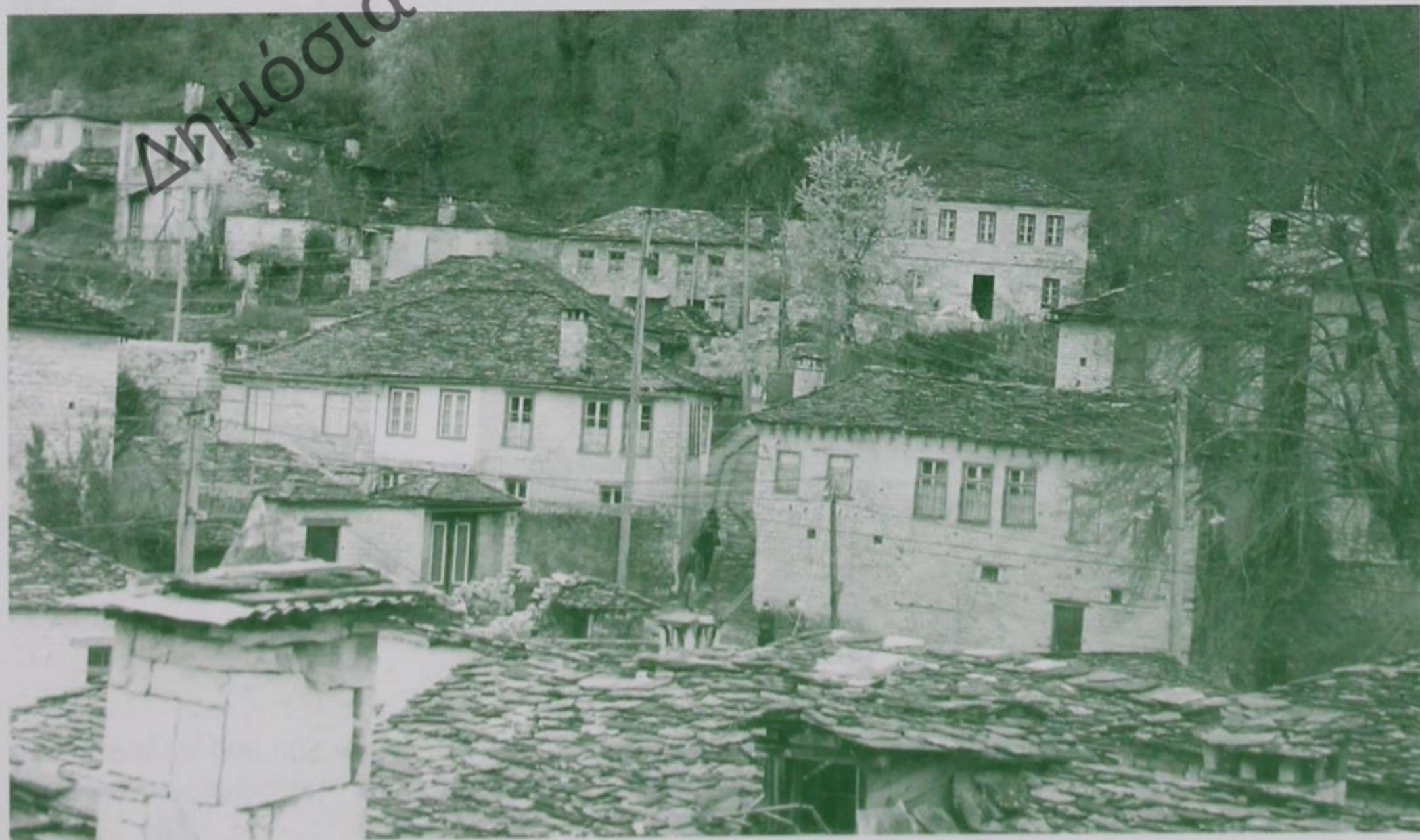

Πασχάλειος Σχολή, το μεγαλύτερο σχολείο του Ζαγορίου

Φωτ. Β. Συκάς

Εκπαιδευτικά ιδρύματα (παρθεναγωγεία, σχολεία, σχολές), συντηρούνταν από κληροδοτήματα. Ακόμα και σήμερα πολλοί οικισμοί δικαιούνται μερίσματα από κληροδοτήματα όπως το Καπέσοβο από την Τράπεζα της Βιέννης, το Μονοδένδρι από το κληροδοτήμα των αδερφών Ριζάρη, η Βίτσα από το κληροδοτήμα του Παπάζογλου.

Ο πλούτος του Ζαγορίου οφείλεται στα ταξίδια αλλά η οικονομική βάση της περιοχής στηρίχτηκε σε μια αυτοκαταναλωτική κοινωνία με σημαντική γεωργική, δασική και κτηνοτροφική παραγωγή.

Δίλοφο

Φωτ. Μ. Νάστου

Η κτηνοτροφία ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη¹⁷. Παρατηρήθηκε ακόμη εξειδίκευση στην υφαντουργία και οι ζαγορίσιες κάπες στέλνονταν στην Ιταλία, όπου ήταν περιζήτητες από ναυτικούς και ποιμένες.

Πληροφοριακό υλικό για τη γεωργική παραγωγή και την κτηνοτροφία αντλούμε έμμεσα από τελωνειακά και εμπορικά κατάστιχα των απόδημων στην Ιταλία και στις παραδουνάβιες περιοχές.¹⁸

Τα περισσότερα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου και ορισμένα του Κεντρικού καταστράφηκαν ολοσχερώς από τους Γερμανούς κατακτητές.

Μετά το τέλος του Β΄ παγκόσμιου πόλεμου και με τον εμφύλιο το Ζαγόρι ακολούθησε τη μοίρα των υπόλοιπων περιοχών της Ηπείρου (αστυφιλία και μετανάστευση).

Σήμερα το Ζαγόρι, όπως προαναφέρθηκε, δεν αποτελεί ξεχωριστή διοικητική οντότητα του ελληνικού κράτους. Οι κάτοικοί του ασχολούνται περισσότερο με τον τουρισμό και λιγότερο με παραδοσιακές δραστηριότητες, όπως η κτηνοτροφία, η υλοτομία και η γεωργία. Πολλές παραδοσιακές κατοικίες έχουν μετατραπεί σε ξενώνες ή εστιατόρια. Γενικότερα η περιοχή προσφέρεται για εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως πεζοπορία, ορειβασία, αναρρίχηση καθώς και για περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Ομάδα μαθητών σε εκπαιδευτική επίσκεψη με το Κ.Π.Ε. Κόνιτσας, στο αλώνι της Αγ. Παρασκευής στο Μονοδέντρι, πάνω απ' το φαράγγι του Βίκου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

17. Κατά τον Rouqueville στις αρχές του 19ου αι. στην Ήπειρο υπήρχαν 500.000 πρόβατα και 1.200.000 γίδια τα οποία μαζί με τα κοπάδια της οικογένειας του Αλή πασά, των μπέηδων και των αγάδων έφταναν στα 1.500.000 πρόβατα και 2.200.000 γίδια.

18. Επίσης πληροφορίες μας δίνει η αλληλογραφία με τους αντιπροσώπους τους στις άλλες πόλεις της Ηπείρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γκανιάτσας Κ., 1980, Η χαράδρα του Βίκου, τα βότανα και οι Βικογιατροί-Κομπογιαννίτες, Ανάτυπο από Ήπειρος, τχ.1, έτος Γ', Θεσσαλονίκη.
2. Εθνικοί Δρυμοί, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων.
3. Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική – ΖΑΓΟΡΙ, Μέλισσα 1999.
4. Ζαγοροχώρια, 1992, Έκδοση Ριζαρείου Ιδρύματος, Αθήνα.
5. Hammond N. G. L., 1974, Ήπειρος, εκδ. «Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη», Αθήνα.
6. ΗΠΕΙΡΟΣ, 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997.
7. Καμαρούλιας Δ., 1996, Τα μοναστήρια της Ηπείρου, εκδόσεις Μπάστας-Πλέσσας, Αθήνα.
8. Λαζαρίδης Κ. Π. 1982, Συμβολή στην ιστορία του Ζαγορίου, Γιάννενα.
9. Λαμπρίδης Ι., 1971, Ηπειρωτικά Μελετήματα- Ζαγοριακά, (1889), επανέκδοση Ε.Η.Μ. Γιάννενα.
10. Μαντάς Σ., 1984, Τα Ηπειρώτικα Γεφύρια, Τεχνικές Εκδόσεις Α.Ε., Αθήνα.
11. Μαντάς Σ., 1987, Το Γεφύρι και ο Ηπειρώτης, Τεχνικές Εκδόσεις Α.Ε., Αθήνα.
12. Μπαμπινιώτης Γ., 2002, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα.
13. Μπάουμαν Έλμουτ, 1993, Η ελληνική κλωρίδα, Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης, Αθήνα.
14. Νομός Ιωαννίνων- Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998.
15. Παπαιωάννου Χ., 2001, Προστατευόμενη περιοχή Β. Πίνδου, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
16. Παπαιωάννου Χ., «Ζαγόρι, Ιστορία αιώνων γραμμένη στην πέτρα», Γαϊόραμα, Μαΐος- Ιούνιος 2003, ετ.10^ο, τευχ. 55^ο.
17. Ριτζαλέου Μ., «Σπηλαιολόγοι απ' όλο τον κόσμο οργώνουν τα 300 σπηλαιοβάθρα», Έθνος, 14 Σεπτέμβρη 2004.
18. Σάρρος Δ., 1923, Περί των συνθηματικών γλωσσών, Λαογραφία, τ. Ζ'.
19. Σφήκας Γ., 1995, Δένδρα και θάμνοι της Ελλάδας, Ελληνική φύση.
20. Σφήκας Γ., 1997, Η Φύση μας χτες και σήμερα, Πατάκης.
21. Συκάς Β., 2005, Ζαγοροχώρια, Ο θησαυρός πίσω απ το βουνό, Συκάς, Αθήνα
22. Χανδρινός Γ.-Δημητρόπουλος Α., 1995, Αρπακτικά πουλιά της Ελλάδας, Ελληνική Φύση, Αθήνα.

Καλντερίμι στο Μονοδένδρι Ζαγορίου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Πρακτικές διαχείρισης των φυσικών πόρων στους παραδοσιακούς οικισμούς

ΚΕΙΜΕΝΟ: Γιάννης Καριοφύλης
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η Δούλη Υφαντικής που λειτουργεί στο Μονοδένδρι

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πρακτικές διαχείρισης των φυσικών πόρων στους παραδοσιακούς οικισμούς

ΚΕΙΜΕΝΟ: Γιάννης Καριοφύλης
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Παρατηρώντας κανείς έναν παραδοσιακό οικισμό, με την πρώτη ματιά καταλαβαίνει το πόσο εναρμονισμένος είναι με το γύρω φυσικό περιβάλλον. Ο οικισμός είναι φτιαγμένος στο μέτρο των πραγματικών αναγκών του ανθρώπου με τα έργα του να είναι προέκταση της φύσης. Οι άνθρωποι στηρίχτηκαν στη φύση, την εκμεταλλεύτηκαν, προκάλεσαν ενδεχομένως καταστροφές, τις οποίες όμως η φύση είχε τη δυνατότητα να επουλώσει.

Οι παραδοσιακές κοινωνίες κατά βάση αγροκτηνοτροφικές, στηρίχθηκαν στην αυτοσυντήρηση, στη μικρή κατανάλωση, στην επαναχρησιμοποίηση των υλικών και τη χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκαν τους φυσικούς πόρους (όπως το νερό, τα δάση, το έδαφος, τα δομικά υλικά, τον ήλιο, ακόμη και το χρόνο) και τις παραδοσιακές πρακτικές που χρησιμοποίησαν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε, ξεκινώντας πρώτα από τις **πρώτες ύλες** που χρησιμοποιούσαν για το χτίσιμο του οικισμού.

Κύριο δομικό υλικό για το χτίσιμο ενός σπιτιού ή για την κατασκευή ενός άλλου οικοδομήματος (εκκλησίας, γέφυρας, νερόμυλου κλπ.) ήταν η πέτρα. Το 30% με 40% της απαιτούμενης πέτρας το έπαιρναν από τα θεμέλια του σπιτιού και το υπόλοιπο από τη

Νεροτριβή, αξιοποίηση ενός φυσικού πόρου, όπως είναι το νερό

Οι κάτοικοι των χωριών προμηθεύονταν δομικά υλικά από τη γύρω περιοχή

λουκιού, φτιάχνοντας τις προσόψεις, τα αγκωνάρια, τα τόξα, τα λιθανάγλυφα ενώ από τη μέσα μεριά δούλευαν οι κλειδοσάδες, οι δευτερότεροι μαστόροι γεμίζοντας ταυτόχρονα το εσωτερικό του τοίχου με πέτρες από γκρεμισμένα παλιά κτίρια της περιοχής ή με πέτρες που ήταν καμένες όπως τις έλεγαν».

Η ίδια διαχείριση γινόταν και στην οικοδομήσιμη **ξυλεία**, όπως και στα ξύλα που χρησιμοποιούσαν για θέρμανση. Προστάτευαν πάντα το δάσος που βρισκόταν πάνω από τον οικισμό τους, το οποίο το είχαν αφιερωμένο στην εκκλησία (γνωστό και ως βακούφικο, το οποίο από τη μια συγκρατούσε το έδαφος και το νερό και από την άλλη υπηρετούσε την υγεία και την αισθητική της παραδοσιακής κοινωνίας) και έκοβαν από πολλά σημεία και συγκεκριμένα δένδρα.

Όπου οι συνθήκες το επέτρεπαν, φρόντιζαν τόσο ο οικισμός όσο και τα σπίτια να έχουν νότιο προσανατολισμό και ελάχιστα έως καθόλου ανοίγματα προς το βορρά για να εκμεταλλεύονται την ηλιακή θερμότητα το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας. Αυτό ήταν και ένα από τα κριτήρια επιλογής της θέσης του οικισμού.

Το νερό, ένας πολύτιμος φυσικός πόρος, που έπαιζε σημαντικό ρόλο στην επιλογή της θέσης του οικισμού, αντιμετώπι-

γύρω περιοχή (μικρά νταμάρια που εξυπηρετούσαν έναν ή δύο οικισμούς) καθώς επίσης από τα ποτάμια και τα ρέματα της περιοχής. Παρατηρώντας σήμερα το τοπίο της περιοχής της Κόνιτσας και του Ζαγορίου διαπιστώνουμε ότι δεν φέρνει ίχνη από την εξόρυξη της πέτρας και της σχιστόπλακας. Σ' αυτό βοήθησε το γεγονός ότι η λήψη των δομικών υλικών γινόταν από πολλά και διάφορα σημεία. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε και κάποιες προσωπικές μαρτυρίες παλιών μαστόρων (Ι. Περώνη και Γ. Γρηγορίου από την Πυρρογιαννη) για την επαναχρησιμοποίηση των δομικών υλικών «από την εξωτερική μεριά του τοίχου δούλευαν οι καλύτεροι χτιστάδες του μπου-

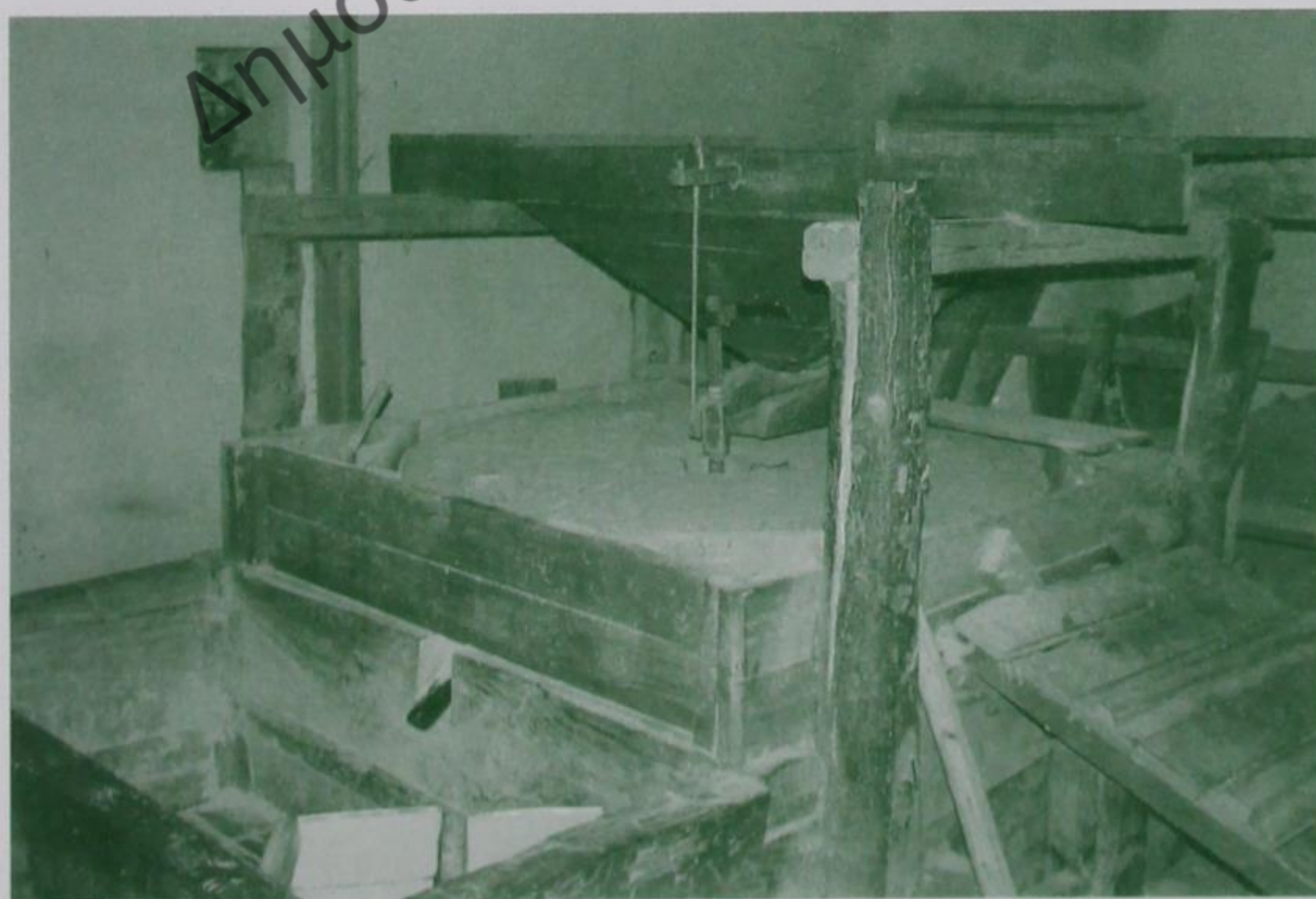
Ανακατασκευασμένο μαντάνι στο χώρο υδροκίνησης Αηδονοχωρίου Κόνιτσας

Ερείπια νερόμυλου στην Πυρσόγιαννη

ζόταν σαν πολύτιμο - ιερό αγαθό - στους παραδοσιακούς οικισμούς και χρησιμοποιούνταν με σύνεση. Το πρόβλημα της λειψυδρίας κατά τους θερινούς μήνες αντιμετωπιζόταν με τη διάνοιξη πηγαδιών και την κατασκευή δεξαμενών νερού (στερνών). Οι δεξαμενές ήταν ή ιδιωτικές ενσωματωμένες στην κατοικία ή κοινοτικές. Στις κοινοτικές δεξαμενές κατά τους θερινούς μήνες, το μοίρασμα των διαθέσιμων νερών έκανε ο αυλακάρης (Μόλιστα). Το νερό χρησιμοποιείτο επίσης και ως κινητήρια δύναμη. Σε πολλά σημεία των ποταμών αλλά

Εσωτερικό παραδοσιακού νερόμυλου

και των ρεμάτων υπήρχαν υδρόμυλοι για το άλεσμα των σιτηρών, νεροτριβές και ματάνια για το πλύσιμο των μαλλιών και των άλλων οικιακών κλινοσκεπασμάτων. Ακόμη, χρησιμοποιούσαν υδροπρίονα για το κόψιμο σανίδων από τους κορμούς των δένδρων. Ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι ανανεώσιμες πη-

γές ενέργειας (ηλιακή, υδατική, αιολική, γεωθερμία, βιομάζα) ήταν ενσωματωμένες στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και συνέβαλαν στην αρμονική συμβίωση του ανθρώπου με το περιβάλλον.

Το έδαφος

Στους παραδοσιακούς οικισμούς μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '60 η γεωργία ήταν μια από τις βασικές ενασχολήσεις των κατοίκων.

Οι μεγάλες κλίσεις των εδαφών προϋπέθεταν, φυσικά, τη σταθεροποίησή τους και τις καλλιέργειες σ' αναβαθμίδες, τις γνωστές ξερολιθιές, οι οποίες από τη μια μεριά ε-

Κηπάρια σε ορεινό οικισμό της Κόνιτσας

ξασφαλίζουν καλλιεργήσιμο έδαφος και από την άλλη φιλοξενούν ερπετά, έντομα, πουλιά και μικρά θηλαστικά, ένα σημαντικό μέρος από τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.

Οι καλλιέργειες σ' αναβαθμίδες παρείχαν γεωργικά προϊόντα τα οποία θα ήταν δυνατόν να διακριθούν σε δυο μεγάλες κατηγορίες.

Τα ετήσια φυτά (σιτηρά, όσπρια, πατάτες κ.λπ.)

Τα πολυετή φυτά (δενδρώδεις καλλιέργειες όπως μήλα, κάστανα, καρύδια κ.τλ.)

Σ' ό,τι αφορά τις καλλιέργειες των «ετήσιων» φυτών υπήρχε ένα παραδοσιακό σύστημα τριών ομάδων :

Τα σιτηρά, τα ψυχανθή, τα κτηνοτροφικά.

Η τρίτη ομάδα – τα κτηνοτροφικά – θα ήταν δυνατόν να ενταχθεί, κατά κύριο λόγο, στην καλλιέργεια των ψυχανθών

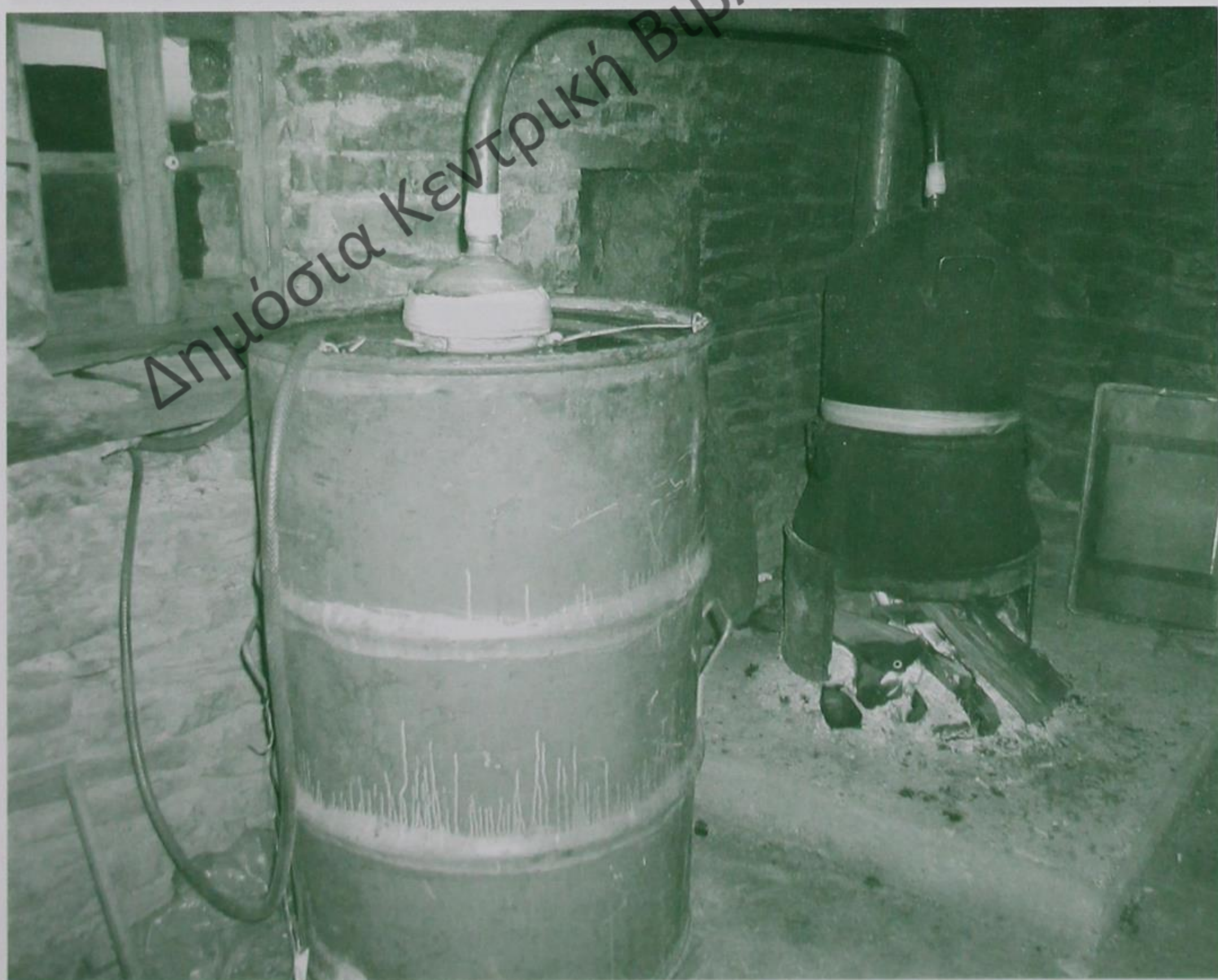
Η καλλιέργεια των σιτηρών και των ψυχανθών στις αναβαθμίδες ήταν εναλλασσόμενη με το σύστημα της αμειψιοποράς. Τα ψυχανθή φυτά, - φασόλια, ρεβύθια, φακές κτλ - όπως είναι γνωστό, δεσμεύουν άζωτο από την ατμόσφαιρα με ειδικά «φυμάτια» που έχουν στις ρίζες τους τα οποία συνίστανται από μικροοργανισμούς. Το αποτέλεσμα είναι η λίπανση των εδαφών με άζωτο.

Η κτηνοτροφία ήταν ενταγμένη λειτουργικά στη γεωργία με τη βόσκηση των κοπαδιών σε τακτά χρονικά διαστήματα μετά το θερισμό και τη συγκομιδή καθώς και τις αγραναπαύσεις. Τα μέρη των φυτών τα οποία δεν παρείχαν καρπό ήταν βοσκήσιμη ύλη. Μετά τη συλλογή των φασολιών, για παράδειγμα, απέμενε η φασολιά που ήταν άριστη κτηνοτροφή. Με τον τρόπο αυτό ήταν δυνατόν να «στηριχθεί» μεγάλος αριθμός γιδοπροβάτων και παράλληλα επιτυγχάνονταν πρόσθετη λίπανση των χωραφιών.

Σ' αυτό το γεωργικό-κτηνοτροφικό σύστημα υπήρχε μια παραδοσιακά αριστοποιημένη διαχείριση. Επιπρόσθετα, από το τέλος Μαΐου μέχρι το τέλος Οκτωβρίου, στις περισσότερες περιοχές, όπου υπάρχουν «ορεινά λιβάδια» η εκμετάλλευση προχωρούσε και με τη νομαδική κτηνοτροφία των μετακινούμενων πληθυσμών. (Λαογραφική Οικολογία Ν.Σ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ)

Θα ήταν παράληψη ίσως αν δεν αναφερόμασταν στις **παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης του χρόνου, τη χρήση των πρώτων υλών, και τη χρήση των υπολειμμάτων.**

Σαν φυσικό αγαθό μπορεί να θεωρηθεί και ο **χρόνος**. Οι οργανισμοί διαχειρίζονται το χρόνο αξιοποιώντας τις εναλλαγές του (ημέρα - νύκτα, εποχές του χρόνου), προσαρμόζονται και εξελίσσονται με το πέρασμά του, ενώ μοιράζονται το χρόνο όταν συνυπάρ-

Απόσταξη ταίπουρου

Ιαματικά λουτρά Καβασίων

χουν (σ' ένα δάσος π.χ. άλλα φυτά ανθίζουν νωρίς την άνοιξη κάτω από τα γυμνά ακόμη κλαδιά των υπερκείμενων φυλλοβόλων δένδρων, άλλα αργότερα κάτω από την πυκνή σκιά των φύλλων τους).

Στις παραδοσιακές κοινωνίες οι ρυθμοί ζωής ακολουθούν πλήρως τους ρυθμούς της φύσης: η εναλλαγή ημέρας – νύχτας, όπως και αυτή των εποχών, καθορίζει τις διάφορες ανθρώπινες δραστηριότητες σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο (γεωργικές εργασίες, συγκομιδή καρπών, μετακίνηση ζώων, συντήρηση τροφίμων κ.λπ.).

Η χρήση πρώτων υλών κυρίως φυτικής και ζωικής προέλευσης (ξύλο, δέρμα, μαλλί, κ.λπ.) που μπορούσαν να «αναγνωριστούν» και να αποσυντεθούν από τους μικροοργανισμούς, ώστε τα διάφορα στοιχεία να επανέλ-

Η γεωθερμία αποτελεί ένα σημαντικό φυσικό πόρο

θουν στους φυσικούς κύκλους, χαρακτηρίζει τις παραδοσιακές κοινότητες. Ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι βιομηχανίες ήταν ουσιαστικά βιοτεχνίες που χρησιμοποιούσαν πανάρχαιες παραδοσιακές τεχνικές με κυριότερα προϊόντα τα σαπούνια, το γυαλί και τα χρώματα.

Τα σαπούνια παρασκευαζόταν από φυτικά λίπη (υπολείμματα ελαιοπαραγωγής) ή και ζωικά. Το γυαλί με τη σύντηξη άμμου, σόδας και ασβέστη. Οι βαφές που χρησιμοποιούσαν παλιότερα προέρχονταν από φυσικά υλικά, κυρίως φυτά (λουλάκι από το φυτό ινδικοφόρος, άνθη κρόκου, φλούδες καρυδιάς, κρεμμυδιού, φύλλα χρυσόξυλου, ρίζες ριζαριού, κηκίδες από πουρνάρια ή κοκκορεβιθιές κ.λπ.). Όσο για την επεξεργασία των υφασμάτων γινόταν με γαλακτικό οξύ, συστατικό του βουτυρόγαλου και η παραδοσιακή βυρσοδεψία στηρίζονταν σε εκχυλίσματα από φλούδες δένδρων, βελανιδιών και άλλων φυτικών υλικών πλούσιων σε τανίνες.

Σημαντική ήταν και η χρησιμοποίηση ορισμένων φυτικών ειδών, των «**βοτάνων**» για θεραπευτικούς σκοπούς που υπήρχαν σε αφθονία, και αποτέλεσαν τη βάση της φαρμακολογίας τουλάχιστον μέχρι το 16^ο αιώνα. Από την περιοχή του Ζαγορίου, κατάγονταν πολλοί πρακτικοί γιατροί, οι λεγόμενοι «βικογιατροί», που χρησιμοποιούσαν τα φαρμακευτικά φυτά της περιοχής, που ξεπερνούσαν τα διακόσια πενήντα είδη.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί, βασίζονταν στην αυτοσυντήρηση, στη μικρή κατανάλωση και στην επαναχρησιμοποίηση των υλικών. Τα υπολείμματα των τροφών – όταν υπήρχαν – γίνονταν ζωοτροφές ή λίπασμα. Τα ξύλα που περίσσευαν καίγονταν, τα ροκανίδια χρησιμοποιούνταν για προσάναμμα ή στρώνονταν σε γλιότερα μέρη, και σπασμένα οικοδομικά υλικά χρησιμοποιούνταν σε πρόχειρες κατασκευές. Παλιά ρούχα, δίνονταν στα φτωχότερα μέλη της κοινότητας, τα πιο φθαρμένα κατέληγαν στο καθάρισμα του σπιτιού ή κόβονταν σε λεπτές λουρίδες και πρ. ύφαιναν στον αργαλειό φτιάχνοντας τις κουρελούδες (στρωσίδια για πατώματα κυρίως).

Η τροφή επίσης αποτελείτο κυρίως από τα φυσικά προϊόντα που παράγονται στον κάθε τόπο από τους ίδιους τους καλλιεργητές – γεωργοκτηνοτρόφους και καταναλώνονται στην εποχή τους ή τυχόν πλεονασμά τους συντηρείται και φυλάσσεται (με ξήρανση ,

Συζήτηση περιβαλλοντικής ομάδας μαθητών με κατοίκους της Πυρσόγιαννης

αλάτισμα ή κάπνισμα) για δυσκολότερους καιρούς. Αποξήρηναν χόρτα για τις πίτες του χειμώνα, φρούτα για κομπόστες. Από τα οπωροκηπευτικά έφτιαχναν τουρούς (λάχανο, αγγουράκια, πιπεριές κ.λπ.). Οι ντομάτες που δεν πρόφταναν να ωριμάσουν δεν πετιόταν αλλά γίνονταν επίσης τουρούς. Το ίδιο συνέβαινε και με τις τροφές ζωικής προέλευσης (κατασκευή παστών, λουκάνικων και διατήρηση του λίπους για άλλες χρήσεις).

Μελετώντας τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι των παραδοσιακών οικισμών διαχειρίστηκαν τους φυσικούς πόρους και τις πρώτες ύλες, εύκολα διαπιστώνουμε τις οικολογικές αρχές που τους διέπουν. Χαρακτηριστική είναι η επαναχρησιμοποίηση των υλικών, η ελάχιστη παραγωγή απορριμμάτων και υγρών αποβλήτων, η εκμετάλλευση των ήπιων μορφών ενέργειας, η ορθολογική χρήση του νερού, των δομικών υλικών και των δασών. Επίσης φρόντιζαν για τη διατήρηση της ποιότητας του εδάφους, με πρακτικές που αποσκοπούσαν στην ήπια χρήση της γης και στην ανανέωση του βιολογικού δυναμικού των οικοσυστημάτων της. Τέτοιοι τρόποι ήταν η αγρανάπαυση, η αμειψισπορά, η μεικτή καλλιέργεια, η φυσική λίπανση, η προστασία από τη διάβρωση και ο συνδυασμός γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοπονίας.

Όλα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία σήμερα που η σύγχρονη επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος παρέχουν τα μέσα για την πιο περίτεχνη εκμετάλλευση των πόρων της φύσης. Η πρωτοφανής σε έκταση και ένταση οικολογική καταστροφή, που συντελέστηκε κυρίως τον περασμένο αιώνα αλλά και σήμερα, απηχεί και μια αλαζονική αντιμετώπιση του φυσικού περιβάλλοντος από το σύγχρονο άνθρωπο, όπως και μια άκρως χρησιμοθηρική αντίληψη απέναντί του.

Το Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση» επιδιώκει μέσα από την επικοινωνία, τη διασύνδεση των σχολείων και τις κοινές περιβαλλοντικές δράσεις, οι μαθητές και οι μαθήτριες να γνωρίσουν τους οικισμούς αυτούς, να ανιχνεύσουν το λιτό τρόπο ζωής, να αποκτήσουν επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά, να κατανοήσουν τον παραδοσιακό τρόπο διαχείρισης των φυσικών πόρων και τις πρακτικές που ακολούθησαν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης, προτείνοντας βιώσιμες λύσεις για το σήμερα.

Έτσι παίρνει σάρκα και οστά ο σκοπός της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (UNESCO SERIES No 17) *«Να αναπτύξει ένα παγκόσμιο πληθυσμό που θα έχει επίγνωση και ενδιαφέρον για το περιβάλλον και τα προβλήματά του και ο οποίος θα έχει τη γνώση, τις δεξιότητες, τις στάσεις, τα κίνητρα και την αφοσίωση, ώστε να εργαστεί ατομικά και συλλογικά προς την κατεύθυνση της επίλυσης των παρόντων προβλημάτων καθώς και την παρεμπόδιση δημιουργίας νέων».*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αράπογλου Μιχάλης**, 2001: Φύση και έργα ανθρώπων (Άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί), ΚΠΕ Κόνιτσας
- Κούσιου Μενέλαου**, 1971: Η ιστορία του χωριού μου
- Μάργαρης Ν. Σ.**, 1991: Λαογραφική Οικολογία
- Νείλα Ιωάννα**, 2001: Φύση και έργα ανθρώπων (Φυσικό περιβάλλον και άνθρωπος εχθές και σήμερα: μια οικολογική θεώρηση)
- Τσούβαλη Κατερίνα**, 2001: Φύση και έργα ανθρώπων (Το Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης « Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση»)
- Προσωπικές μαρτυρίες παλιών μαστόρων**, Φεβρουάριος 2004: Περώνη Ιωάννη και Γρηγορίου Γεώργιου (Πυρσόγιαννη)
- Ρέα Κακάμπουρα – Τίλη**, 1999: Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες: Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα (Διδακτορική Διατριβή)

Η οικιστική και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

Συνοπτική παρουσίαση

ΚΕΙΜΕΝΟ: Αράπογλου Η. Μιχαήλ
Αρχιτέκτονας, Δρ. Κοινωνικής και Οικονομικής Γεωγραφίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σπίτι στο χωριό Γανναδιό

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Η οικιστική και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου¹.

Συνοπτική παρουσίαση

ΚΕΙΜΕΝΟ: Αράπογλου Η. Μιχαήλ

Αρχιτέκτονας, Δρ. Κοινωνικής και Οικονομικής Γεωγραφίας

Προοίμιο

α. Η σχέση της οικιστικής και της αρχιτεκτονικής τέχνης με την κοινωνική και οικονομική γεωγραφία (ανθρωπογεωγραφία)

Η οικιστική και η αρχιτεκτονική τέχνη στον αγροτικό χώρο, ιδωμένες μέσα από το πρίσμα της οικολογίας γενικότερα και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ειδικότερα, θέτουν, εκ προοιμίου, τη διερεύνηση των σχέσεων του ανθρώπου με το φυσικό περίγυρό του. Κατά γενικό κανόνα, οι σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, δηλαδή το γεωγραφικό χώρο της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας, όταν συγκροτούνται, αναπτύσσονται και εξελίσσονται μέσα σε καθορισμένα ιστορικά και γεωγραφικά όρια, αποτελούν, με την ευρεία έννοιά τους, αντικείμενο έρευνας και μελέτης της ανθρωπογεωγραφίας. Αν, βεβαίως, περαιτέρω, συνοψίσουμε τις σχέσεις αυτές, ήτοι της τοπικής κοινωνίας με το φυσικό περίγυρό της, στον όρο «διαχείριση» του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του τότε, ασφαλώς, δυνάμεθα, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο, να διακρίνουμε τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις της στο φυσικό περιβάλλον.

Μεταξύ των άλλων, ο όρος διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του υποδηλώνει την οικονομία, η οποία, όπως και η οικολογία, εμπεριέχει τη ρίζα οίκος. Η διαχείριση, επομένως, αφορά στη φροντίδα, περιποίηση, συντήρηση και βελτίωση του οίκου, που, εν προκειμένω, δεν είναι άλλος παρά ο γεωγραφικός χώρος και κατ' επέκτασιν, ο πλούτος του. Ο κάθε τόπος, λοιπόν, αποτελεί, με την ευρεία έννοιά του, τον οίκο, δηλαδή την κατοικία ή το βιότοπο ή το ενδιαίτημα μιας συγκεκριμένης χλωρίδας και πανίδας, που, στην περίπτωση μας, δεν είναι παρά οι περιοχές (γεωγραφικός χώρος), στις οποίες διαβιεί ο πληθυσμός της Κόνιτσας και του Ζαγορίου². Υπ' αυτές τις συνθήκες, η

¹ Σημείωση: Η προσέγγιση της οικιστικής και της αρχιτεκτονικής τέχνης απαιτεί ένα γεωγραφικό κι ένα χρονικό προσδιορισμό του οικιστικού και του αρχιτεκτονικού έργου. Το οικιστικό και κοσμικό αρχιτεκτονικό έργο, λοιπόν, της προσέγγισής μας είναι αυτό, που κατασκευάστηκε στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου κατά την περίοδο του 19^{ου} αι. Αυτό δε σημαίνει, βεβαίως, ότι στις εν λόγω περιοχές δεν απαντώνται οικιστικά και αρχιτεκτονικά έργα από προγενέστερες ή μεταγενέστερες εποχές.

² Σημείωση: Στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου έχει διαμορφωθεί μια οικιστική ζώνη, που ορίζεται στο έδαφος από τις ισοϋψείς καμπύλες του 700 μ. υψ. (χαμηλότερη) και του 1100 μ. υψ. (υψηλότερη). Όλοι οι οικισμοί στις εν λόγω περιοχές βρίσκονται μέσα σ' αυτή τη ζώνη, στην οποία αναπτύσσεται η δρυς και, η οποία θα μπορούσε, κάλλιστα, να χαρακτηριστεί ως η κατ' εξοχήν περιοχή διαβίωσης του ανθρώπου. Η Αετομηλίτσα, η Φούρκα και το Βραδέτο βρίσκονται ψηλότερα σε υψόμετρο από την προρρηθείσα οικιστική ζώνη. Αν και παλιότερα αυτοί οι οικισμοί είχαν κατοίκους μόνον κατά την περίοδο του θέρους, εν τούτοις, μπορούμε να πούμε, σχετικώς με την οικιστική ζώνη, ότι αποτελούν την εξαίρεση του κανόνα.

διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του, από γενική και αόριστη, καθίσταται ειδική και συγκεκριμένη και αναφέρεται, χωρίς αμφιβολία, σε μια ειδική και συγκεκριμένη κοινωνία και γεωγραφία. Κατά συνέπεια, η οικιστική και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, κάτω από το πρίσμα της οικολογίας γενικότερα και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ειδικότερα, καθώς και πέραν από τις οικείες σ' αυτές επιστήμες, ήτοι της οικιστικής και της αρχιτεκτονικής, άπτεται, κατά πρώτο και γενικό τρόπο, της ανθρωπογεωγραφίας και, κατά δεύτερο και πιο ειδικό λόγο, της αγροτικής κοινωνιολογίας και οικονομίας.

β. Η σχέση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης με τη λεγόμενη παράδοση

Οι κοινωνικές, οικονομικές, γεωγραφικές, πολιτικές και πολιτιστικές εξελίξεις του 20^{ου} αι., θέτουν, από την πλευρά της συνέχειας ή της λεγόμενης παράδοσης, μία επί πλέον παράμετρο στις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περίγυρό του ή, με άλλα λόγια, της διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Αποτελεί κοινό τόπο, πλέον, ότι πάρα πολλές πλευρές της λεγόμενης παράδοσης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του, υπέστησαν, στη διάρκεια του 20^{ου} αι., μία κάθετη και οριστική ρήξη με το παρελθόν. Για παράδειγμα, η σύγχρονη παραγωγική διαδικασία είναι, τελείως, διαφορετική από την παραδοσιακή. Αν, επομένως, η σύγχρονη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του διαφέρει, ριζικώς, από την παραδοσιακή, τότε οφείλουμε, ασφαλώς, να ερευνήσουμε και τις διαστάσεις τους. Άρα, η διερεύνηση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου οφείλει, πέρα από τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, να παρέχει, έστω και μέσα από κάποιες επιλεγμένες περιπτώσεις, τη δυνατότητα σύγκρισης ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Ευλόγως, λοιπόν, η δυνατότητα σύγκρισης και αναγκαία συνθήκη είναι και απαραίτητη για τη συνοπτική παρουσίαση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου.

Έχοντας, λοιπόν, προσδιορίσει τις σχέσεις της οικιστικής και της αρχιτεκτονικής τέχνης με τη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του, καθώς και την οπτική γωνία, μέσα από την οποία θα διερευνηθούν οι αναμεταξύ τους σχέσεις, σημειώνουμε, επιπροσθέτως, τα εξής. Η συνοπτική παρουσίαση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, που ακολουθεί αμέσως μετά, στηρίζεται, εν πολλοίς, σε πολυετείς παρατηρήσεις και έρευνες πεδίου. Τα στοιχεία τους, εν είδη συμπερασμάτων, παρατίθενται χωρίς συναισθηματική φόρτιση, χωρίς προβολές σύγχρονων όρων και εννοιών στο παρελθόν, καθώς και χωρίς ωραιοποιήσεις της παράδοσης. Εντέλει, η συνοπτική προσέγγιση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου στοχεύει, περιληπτικώς, να σκιαγραφήσει τα εξής:

1^ο. Τη συγκρότηση, ανάπτυξη και εξέλιξη της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι., στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου.

2^ο. Τις σχέσεις της οικιστικής και κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. με την παραδοσιακή διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, αναφέροντας μερικά παραδείγματα.

Η συγκρότηση, ανάπτυξη και εξέλιξη της οικιστικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

α. Η οικογενειακή κοινότητα και η οικιστική εγκαθίδρυση

Οι οικογενειακές κοινότητες συνιστούν ένα τυπικό σχήμα οικιστικής εγκαθίδρυσης, κατάλληλο για ορεινές περιοχές και εδάφη, όπως της Μεσογείου³. Κατά το πλείστον, εγκαθίστανται σε αγροτικές περιοχές αραιοκατοικημένες, η διοίκηση των οποίων είναι από χαλαρή έως και ανύπαρκτη. Μια παρόμοια κατάσταση επικρατούσε, κατά πάσα πιθανότητα, στην οροσειρά της Πίνδου μετά την κατάρρευση του Δεσποτάτου της Ηπείρου, το οποίο, βεβαίως, διέθετε, σύμφωνα με ιστορικές και άλλες πηγές, και σημαντική πληθυσμιακή πυκνότητα και διοίκηση αποτελεσματική και καλά οργανωμένη.

Σύμφωνα με τα παρά πάνω, λοιπόν, μετά την κατάρρευση του Δεσποτάτου της Ηπείρου, οι περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, απογυμνωμένες πληθυσμιακά (αραιοκατοικημένες) και, στερούμενες μίας αποτελεσματικής και καλά οργανωμένης διοίκησης (χαλαρή έως και ανύπαρκτη διοίκηση), ευνοούν, κατά πάσα πιθανότητα, την εγκατάσταση οικογενειακών κοινοτήτων στις περιοχές και τα εδάφη τους⁴. Μολαταύτα, ακόμη κι αν δεν ήταν, ακριβώς, έτσι τα πράγματα, τέσσερις σημαντικοί οικιστικοί λόγοι, καθώς και οι αναμεταξύ τους σχέσεις, συνηγορούν, έστω και για κάποιες οικιστικές εγκαθιδρύσεις από εγκαταστάσεις οικογενειακών κοινοτήτων στις περιοχές και τα εδάφη της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Οι λόγοι αυτοί είναι οι παρά κάτω:

1^ο. Ο πληθυσμός των οικήσεων και των οικισμών στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τις οικογενειακές κοινότητες. Τέτοιες ομοιότητες είναι, για παράδειγμα, οι οικογενειακές και οι κοινωνικές δομές, τα πληθυσμιακά μεγέθη των οικισμών και των οικήσεων, οι δεσμοί εξ αίματος, οι συγγένειες εξ αγχιστείας, οι πνευματικές συγγένειες, οι οικογενειακές και οι κοινωνικές ιεραρχίες, οι παραγωγικές δραστηριότητες κ.λπ.

2^ο. Στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, έστω κι αν εξαιρέσουμε την Κόνιτσα, δεν υπάρχει συγκεντρωμένος πληθυσμός σε κάποιο μέρος. Οι ορεινές περιοχές και τα εδάφη της Μεσογείου δε μπορούν, ούτως ή άλλως, να συγκρατήσουν ένα μεγάλο πληθυσμό συγκεντρωμένο σε κάποιο σημείο.

3^ο. Ο υπερβολικά μεγάλος αριθμός των οικισμών και των οικήσεων στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, καθώς και η έντονη διασπορά τους στο γεωγραφικό χώρο.

³ Σημείωση: Η οικογενειακή κοινότητα είναι ένας τύπος αγροτικής κοινότητας, ο οποίος συγκροτείται από ανιόντες, κατιόντες και πλάγιους συγγενείς. Περισσότερο γνωστή με τους όρους: *Διευρυμένη συγγενική ομάδα* (Ελλάδα), *Zadruga* (το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας μιας διευρυμένης οικογένειας - Βαλκάνια), *Communauté tacite ή taisible* (κοινότητα της σιωπής - Γαλλία) και *Extendet ή joint family* (διευρυμένη οικογένεια ή κοινότητα οικογενειακών δεσμών - Αγγλία), αποδίδεται με γλαφυρότητα από τη φράση: *Παππούδες, γονείς και παντρεμένα παιδιά, που ζουν κάτω από την ίδια στέγη (σπίτι)*. Τα μέλη της εκμεταλλεύονται συλλογικά μια κτηματική περιφέρεια, μοιράζονται τα εισοδήματα και διευθύνονται από έναν αρχηγό (πατριάρχη). Η οικογενειακή κοινότητα αποτελεί μια οικονομική μονάδα, που ζει στην αυτάρκεια.

⁴ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΛΗΣ, Οικιστική και αρχιτεκτονική γεωγραφία της Πίνδου κατά την περίοδο των οικογενειακών κοινοτήτων, Ηπειρωτικά Γράμματα, περίοδος Β', έτος Α', τεύχος 1^ο, έκδοση της Εταιρίας Λογοτεχνών και Συγγραφέων Ηπείρου και της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, Ιωάννινα, Φεβρουάριος 2002, σελ. 331-348.

4^{ον}. Ο πληθυντικός αριθμός του ονόματος αρκετών οικισμών στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, καθώς και την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της Πίνδου, ο οποίος υποδηλώνει, κατά κύριο και βασικό λόγο, τον οικιστή τους, παραδείγματος χάριν, Χιονιάδες, Φραγκάδες, Νεγάδες, Πληκάτι (Πληκάτες), Λυγκιάδες κ.λπ⁵.

β. Η οικογενειακή κοινότητα και η κτηματική περιφέρεια

Κατά κανόνα, η οικογενειακή κοινότητα, ή, η καθ' ημάς διευρυμένη συγγενική ομάδα, εγκαθίσταται σε μία κτηματική περιφέρεια, το μέγεθος της οποίας και ο φυσικός πλούτος της, εξασφαλίζουν, στοιχειωδώς, την επιβίωσή της. Η επιφάνεια της κτηματικής περιφέρειας καθορίζεται από τον κατακόρυφο και οριζόντιο διαμελισμό του εδάφους της. Το φυτολογικό είδος της εξαρτάται από την αναλογία σ' αυτή των δασικών εκτάσεων, των βοσκοτόπων και των αγρών. Επίσης, το μέγεθος της κτηματικής περιφέρειας προκύπτει, στις περισσότερες περιπτώσεις, από την απόσταση, την οποία διανύει ο άνθρωπος σε μία ή δυο μέρες, πεζή ή με ζώα.

Κατ' ακολουθία, στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, η κτηματική περιφέρεια της οικογενειακής κοινότητας παρουσιάζεται εκτενής και με έντονο το ανάγλυφο των εδαφών της. Επίσης, το φυτολογικό είδος της προσδιορίζεται περισσότερο από τα δάση και τους βοσκοτόπους παρά από τους αγρούς. Η κτηνοτροφία, ως δεσπόζουσα, αν όχι αποκλειστική, παραγωγική δραστηριότητα στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, έρχεται, με το δικό της τρόπο, να επιβεβαιώσει, τόσο το μέγεθος και το ανάγλυφο του εδάφους όσο και το φυτολογικό είδος της κτηματικής περιφέρειας. Ακόμη, η κτηνοτροφία, εδραία ή μετακινούμενη, αναδεικνύει, με ιδιαίτερο τρόπο, την προσαρμογή τόσο της παραγωγικής δραστηριότητας όσο και της οικογενειακής κοινότητας στο γεωγραφικό χώρο των περιοχών της Κόνιτσας και του Ζαγορίου⁶.

Η κατοικία της οικογενειακής κοινότητας με τη μεγάλη αυλή της και τα βοηθητικά κτήρια, διατεταγμένα γύρω από αυτή, καθώς και πολλές από τις εγκαταστάσεις της παραγωγικής δραστηριότητας της βρίσκονται οργανωμένα, ως επί το πλείστον, στο γεωμετρικό κέντρο της κτηματικής περιφέρειας, όταν και όπου, βεβαίως, ο οριζόντιος και κάθετος κατακερματισμός του εδάφους το επιτρέπει. Όλες αυτές οι κατασκευές, όσο μικρές ή μεγάλες κι αν είναι, οροθετούν, ιδιαζόντως, την κτηματική περιφέρεια και, παραπέμποντας στις οικογενειακές κοινότητες, υποδεικνύουν, με σχετική σαφήνεια, τον εγκαθιδρυτή ή οικιστή ή κάτοχο ή ιδιοκτήτη της ή, όπως αλλιώς θα θέλαμε να τον ονομάσουμε.

Ασφαλώς, όλες, ανεξαιρέτως, οι οικιστικές εγκαθιδρύσεις και οι παραγωγικές εγκαταστάσεις συνιστούν παρεμβάσεις της οικογενειακής κοινότητας στο φυσικό περιβάλλον και, σαφώς, εντάσσονται στη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του.

⁵ Σημείωση: Ο πληθυντικός αριθμός του χωριού Πάδες δεν υποδηλώνει όνομα οικιστή. Κατά τον Κωνσταντίνο Νικολαΐδη, Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής Γλώσσης, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 1909, η λέξη σημαίνει *πέδον, έδαφος, γη*. Εξαιρέσεις, όπως του οικισμού Πάδες, υπάρχουν και σ' άλλες περιοχές της Πίνδου. Συνεπώς, ο πληθυντικός αριθμός του ονόματος ενός χωριού αναφέρεται, κατά κύριο και βασικό λόγο, στην οικιστική συγκρότησή του και όχι, απαραίτητως, στην εθνική ή εθνοτική καταγωγή του πληθυσμού του.

⁶ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΗΛ, Οι εγκαταστάσεις στον ορεινό χώρο της βόρειας Πίνδου (19^{ος} -20^{ός} αιώνας), Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής - Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί, εκδ. Πλέθρον - Δήμος Κόνιτσας, Αθήνα, 2000, σελ. 185-200.

Αυτό, βεβαίως, που κάνει, με τον πιο σαφή τρόπο, ορατές τις παρεμβάσεις του ανθρώπου στο γεωγραφικό χώρο είναι τα έργα του, όπως, για παράδειγμα, οι οικισμοί, οι παραγωγικές εγκαταστάσεις, οι υποδομές και οι διαμορφώσεις του φυσικού χώρου. Επομένως, όσες από τις παρεμβάσεις του ανθρώπου ή της τοπικής κοινωνίας μετουσιώνονται σε τεχνικά έργα παρέχουν, ως ορατά σημάδια στην εικόνα του τοπίου, τη δυνατότητα προσέγγισης της διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Υπ' αυτήν την έννοια, λοιπόν, παρατηρώντας, ανιχνεύοντας και καταγράφοντας, επισταμένως, στην κτηματική περιφέρεια της οικογενειακής κοινότητας διαμορφώσεις εδαφών, εκχερσώσεις δασών, καλλιέργειες, γεωργικές αποθήκες, κατοικίες, πηγάδια, βρύσες, αλώνια, γεφύρια, ξωκλήσια, μοναστήρια, μονοπάτια, πέτρινες σκάλες, εικονίσματα, περιβόλους, πριόνια, νεροτριβές, αναβαθμούς από ξερολιθιές, υδρόμυλους, παραγωγικές εγκαταστάσεις, άλση κ.λπ., μπορούμε, μέσα από αυτά τα έργα, να προσεγγίσουμε και τη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του.

γ. Το πληθυσμιακό και το οικονομικό μέγεθος της οικιστικής εγκαθίδρυσης

Αλλά, η οικογενειακή κοινότητα είναι από τη φύση της ένα σχήμα πληθυσμιακό και οικονομικό, ασθενές, ευαίσθητο και ευάλωτο σε εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους, όσο μικροί κι αν είναι αυτοί⁷. Κατά φυσική συνέπεια, λοιπόν, πολλά απ' αυτά τα σχήματα οικιστικής εγκαθίδρυσης στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα απολεσθούν εξ αιτίας πολλών και διαφόρων κινδύνων, φυσικών και μη, όπως, επί παραδείγματι, επιδημίες, θεομηνίες, ληστείες, επιδρομές κ.λπ.. Όσα, όμως, από τα σχήματα αυτά διασωθούν από τους πολλούς και διαφόρους κινδύνους, θα σχηματίσουν, εις το εξής, οικήσεις ή οικιστικά σύνολα, τα οποία θα εξελιχθούν, στην πάροδο του ιστορικού χρόνου, σε καλά οργανωμένους οικισμούς.

Οι οικήσεις από πληθυσμιακής πλευράς θα αριθμούν από λίγα έως και μερικές δεκάδες άτομα (π.χ. 7 – 8 οικογενειακές κοινότητες, ήτοι πολυμελείς οικογένειες) και, από οικιστικής πλευράς, θα περιλαμβάνουν ένα πολύ μικρό αριθμό κτηρίων (π.χ. 5 – 6 κατοικίες, ολίγα βοηθητικά κτίσματα και μερικές παραγωγικές εγκαταστάσεις). Αυτό, όμως, που θα χαρακτηρίζει τις οικήσεις θα είναι, στην ουσία, η παντελής απουσία σ' αυτά ελεύθερων ανοικτών χώρων, κτηρίων και υποδομών κοινής χρήσης. Με άλλα λόγια, οι οικήσεις θα κάνουν τη διαφορά ανάμεσα στην απομονωμένη κατοικία της οικογενειακής κοινότητας (οικιστικής εγκαθίδρυσης) και τον οργανωμένο οικισμό (χωριό), που θα διαθέτει, όπως θα δούμε παρακάτω, υποδομές και κτήρια κοινής χρήσης.

Η αύξηση του πληθυσμού στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, που συντελείται, κατά κύριο λόγο, στις περιόδους ειρήνης, επιφέρει στις οικιστικές εγκαθιδρύσεις μια νέα, πιο σύνθετη συγκρότηση. Κατά γενικό κανόνα, οι νεαρές ηλικίες του πληθυσμού της οικιστικής εγκαθίδρυσης, εγκαταλείποντας τους κόλπους της οικογενειακής κοινότητας, μετακινούνται προς την περιφέρεια και εγκαθίστανται λίγο μακρύτερα (κατά μέ-

⁷ Σημείωση: Ως οικιστική εγκαθίδρυση θεωρούμε την τυχαία και αναγκαία μόνιμη εγκατάσταση μιας οικογενειακής κοινότητας σε κάποιο μέρος. Κάπου, δηλαδή, που ο γεωγραφικός χώρος παρουσιάζει ένα πληθυσμιακό κενό. Αυτό δε σημαίνει, βεβαίως, ότι στην ευρύτερη περιοχή της οικιστικής εγκαθίδρυσης δεν υπάρχει άλλος οικισμός και πληθυσμός. Συνήθως, η κατασκήνωση της οικογενειακής κοινότητας προηγείται της μόνιμης εγκατάστασής της και, βεβαίως, της οικιστικής εγκαθίδρυσης. Σε πολλές περιπτώσεις, για παράδειγμα, ο όρος *Κατούνα* θα απέδιδε ή θα ερμήνευε, με καλύτερον τρόπον, την οικιστική εγκαθίδρυση.

σο όρο 200 – 800 μ. ανάλογα με το ανάγλυφο του εδάφους) και λίγο πιο πάνω ή πιο κάτω σε υψόμετρο απ' αυτή.

Με τον τρόπον αυτόν, οι οικήσεις ή τα οικιστικά σύνολα αποκτούν, αναλόγως, βεβαίως, με την αύξηση του πληθυσμού τους, μία ή και περισσότερες συνοικίες. Από οικιστικής πλευράς και όχι μόνον, η σχέση της συνοικίας, και αναλόγως με την περίπτωση των συνοικιών, με την οικιστική εγκαθίδρυση (το αρχικό οικιστικό κύτταρο αν θέλουμε) εκφράζεται, συνήθως, με το συνδυασμό του ονόματος της τελευταίας, δηλαδή της οικιστικής εγκαθίδρυσης, και ενός τοπικού επιρρήματος όπως, παραδείγματος χάριν, Άνω, Κάτω, Πέρα, Δώθε, Μέσο-η κ.λπ. ή, ακόμη, με έναν επιθετικό προσδιορισμό του είδους, Μεγάλος, Μικρός, Παλιός, Κακός, Καλός, Μαύρος, Ξηρός, Μόνος, Κλειστός κ.ά. Αναφέρουμε μερικές περιπτώσεις στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου: Άνω και Κάτω Βίτσα, Άνω και Κάτω Πεδινά, Μονοδέντρι, Παλιοσέλλι, Μικρό και Μεγάλο Πάπιγκο, Μαυροβούνι, Παλιοχώρι Βρυσχωρίου, Μεσοβούνι, Κλειδωνιά, Άνω και Κάτω Κόνιτσα, Καλλιθέα, Άνω και Κάτω Ραβένια κ.λπ..

Μολαταύτα, η οικιστική εγκαθίδρυση της οικογενειακής κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης και μιας ή περισσότερων συνοικιών και, παρά τη σχετική αύξηση του πληθυσμού της, συνεχίζει, ακόμη, να συνιστά ένα πληθυσμιακό και οικονομικό σχήμα και μέγεθος, ασθενές, ευαίσθητο και ευάλωτο σε διάφορους εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους. Λόγοι, λοιπόν, ασφαλείας, επιβίωσης, εδραίωσης και, περαιτέρω, ανάπτυξης της οικιστικής εγκαθίδρυσης, καθιστούν τον πληθυσμό και την παραγωγή της οικογενειακής κοινότητας πρωταρχικό μέλημά της. Τοιουτοτρόπως, ο πληθυσμός της οικιστικής εγκαθίδρυσης, πέραν από τη φυσική αύξησή του, θα ενισχυθεί, δεόντως, υποστηρίζοντας από την οικογενειακή κοινότητα θεσμούς, όπως, παραδείγματος χάριν, της συγγένειας εξ αγχιστείας, της πνευματικής συγγένειας, της τιθεσίας κ.λπ. Η εφαρμογή αυτής της πολιτικής από την οικογενειακή κοινότητα θα επιτύχει, επιπροσθέτως, τις απαραίτητες και αναγκαίες ισορροπίες ανάμεσα σε πολλές παραγωγικές και κοινωνικές αντιπαλότητες ή διαφορές της κοινωνικής ομάδας.

Με όμοιο τρόπο, η παραγωγή της οικογενειακής κοινότητας θα αυξηθεί, εν πρώτοις, επεκτείνοντας την κτηματική περιφέρεια της οικιστικής εγκαθίδρυσης, και, δευτερευόντως, εκχερσώνοντας δασικές περιοχές, διαμορφώνοντας νέους βοσκότοπους, πολλαπλασιάζοντας το ζωικό κεφάλαιό της και, κατασκευάζοντας αγρούς (χωράφια) σε αναβαθμίδες. Εν ολίγοις, η οικογενειακή κοινότητα θα αντιμετωπίσει το πληθυσμιακό πρόβλημα, ενισχύοντας τους θεσμούς της, και το οικονομικό, παρεμβαίνοντας εντονότερα στην κτηματική περιφέρειά της, ήτοι το φυσικό περίγυρό της ή το γεωγραφικό χώρο της και τον πλούτο του. Με τον τρόπον αυτόν, η οικογενειακή κοινότητα, ισχυρότερη πια από οικονομικής και πληθυσμιακής πλευράς, θα έχει εδραιώσει την εγκατάστασή της. Συγχρόνως, η οικιστική εγκαθίδρυση μαζί με τη συνοικία ή τις συνοικίες της, καθώς και τις εγκαταστάσεις της θα έχει μεταβληθεί σε καλά οργανωμένο οικισμό, ο οποίος, εις το εξής θα ταυτιστεί με την ίδια την έννοια της Κοινότητας⁸.

---

⁸ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΗΛ, Η τέχνη της αρχιτεκτονικής του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αι. στο Ζαγόρι. Εννοιολογική προσέγγιση, Ηπειρωτικά Γράμματα, περίοδος Β', έτος Β', τεύχος 4^ο, έκδοση της Εταιρίας Λογοτεχνών και Συγγραφέων Ηπείρου και της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, Ιωάννινα, Οκτώβριος 2003, σελ. 267-279.

δ. Η συγκρότηση των οικισμών και οι Κοινότητες

Περί τα τέλη του 17^{ου} αι., οι οικιστικές εγκαθιδρύσεις στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου συνθέτουν ένα καλά οργανωμένο οικιστικό σύνολο, που διαθέτει:

1^ον. Έναν αριθμητικά αρκετά ισχυρό πληθυσμό, εκτιμώμενο, από ιστορικές πηγές, σε 400 – 500 άτομα κατά μέσο όρο, χωρίς, βεβαίως, να εξαιρούνται και οι αποκλίσεις προς τα πάνω ή προς τα κάτω για κάποιους οικισμούς.

2^ον. Πολλούς και στέρεους οικογενειακούς, συγγενικούς, κοινοτικούς και εθιμικούς θεσμούς.

3^ον. Μια ποικίλη παραγωγική δραστηριότητα, μια καλή οργάνωση της παραγωγής και μια παραγωγική ικανότητα, που καλύπτει, επαρκώς, τις διατροφικές ανάγκες της.

4^ον. Μια εκτεταμένη, πολύμορφη από βοτανολογικής άποψης (π.χ. με δάση, καλλιέργειες και βοσκότοπους) και καλά οργανωμένη κτηματική περιφέρεια, τα όρια της οποίας αντιστοιχούν, περίπου, στις γνωστές μας κοινοτικές εκτάσεις ή τα σύγχρονα δημοτικά διαμερίσματα (διοικητικές διαιρέσεις).

Με άλλα λόγια, λοιπόν, η οικογενειακή κοινότητα, η οικιστική εγκαθίδρυση και η κτηματική περιφέρεια έχουν, ήδη, αρχίσει, στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, να σχηματίζουν την τελική μορφή τους, δηλαδή την Κοινότητα, τον Οικισμό και την Κοινοτική Έκταση, έτσι όπως πολλές από αυτές διασώζονται και στις μέρες μας. Η πρώτη, ήτοι η Κοινότητα θα αποτελεί ισχυρό κοινωνικό και οικονομικό μέγεθος. Ο δεύτερος, ήτοι ο οικισμός ή χωριό, θα εγγράφει στο έδαφος ομόκεντρος κύκλους, γύρω από την κεντρική πλατεία και τον πλάτανο. Η τρίτη, ήτοι η κτηματική περιφέρεια, κοινοτική έκταση ή δημοτικό διαμέρισμα, θα αποτυπώνει στο έδαφος τη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του και θα προβάλλει στην εικόνα του τοπίου καθορισμένες χρήσεις γης, καθώς και διάσπαρτες παραγωγικές εγκαταστάσεις⁹.

Η αύξηση του πληθυσμού στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα προκαλέσει διάφορα, επάλληλα, συνάλληλα και παράλληλα μεταξύ τους προβλήματα¹⁰. Συγχρόνως, η αδυναμία των εδαφών τους να συντηρήσουν πολυάριθμους πληθυσμούς, φαινόμενο, εξ άλλου, σύνηθες για τις ορεινές περιοχές και τα εδάφη της Μεσογείου, θα διαμορφώσει μια νέα κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Ο υπεράριθμος πληθυσμός θα βρει διέξοδο στο λεγόμενο Ταξίδι, το εμπόριο και, κυρίως, σε επαγγέλματα, τα οποία δεν εξαρτώνται άμεσα από τη γη. Κάτω από αυτές τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, οικισμοί ή σύνολα οικισμών στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα έχουν, και μάλιστα σε πάρα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, εξειδικευτεί σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, όπως, παραδείγματος χάριν, του λιθοξόου, του ξυλουργού, του αγιογράφου, του διδασκάλου, του ράφτη, του σιδερά, του ξενοδόχου, του αρτοποιού, του αγωγιάτη κ.λπ..

⁹ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΗΛ, Άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί (μια ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση), Φύση και έργα ανθρώπων, ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Ε.Ι.Ν. – Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, Κόνιτσα 2001, σελ. 23-34.

¹⁰ Σημείωση: Ως τέτοια προβλήματα εννοούνται όλα όσα σχετίζονται με ιστορικά γεγονότα του 19^{ου} αι., ιδίως, κατά την περίοδο του Αλή πασά, παραδείγματος χάριν, κατασχέσεις ή αγορές ιδιοκτησιών, βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών, διώξεις προσώπων και οικογενειών, πόλεμοι, συνενώσεις οικισμών από φυσικούς ή άλλους λόγους, εγκαθιδρύσεις νέων οικισμών κ.λπ.. Αυτά, τα γεγονότα ελάχιστα επηρέασαν τη μορφή του τοπίου, τη λογική της οικιστικής συγκρότησης και την εξέλιξη της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης.

Όμως, άξιον λόγου είναι, πέραν από τα κοινά και συνήθη επαγγέλματα, που συναντάμε σχεδόν σ' όλους τους οικισμούς των περιοχών της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, να αναφέρουμε και μερικές περιπτώσεις οικισμών ή συνόλων οικισμών με ιδιαίτερη επαγγελματική εξειδίκευση. Μεταξύ των ειδικών περιπτώσεων, λοιπόν, συγκαταλέγονται τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας με τους φημισμένους τεχνίτες της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης. Ομοίως, οι Χιονιάδες της Κόνιτσας και το Καπέσοβο Ζαγορίου με τους ονομαστούς αγιογράφους και τους ζωγράφους τους. Επίσης, ο Γοργοπόταμος της Κόνιτσας με τους ξυλουργούς του, γνωστοί και ως Ταλιαδούροι. Ακόμη, τα χωριά της χαράδρας του Βίκου με τους διάσημους Βικογιατρούς τους ή Κομπογιαννίτες κ.ά.

Αυτός, ο κοινωνικός και οικονομικός μετασχηματισμός στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα σηματοδοτήσει το τέλος της παραδοσιακής διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του και θα προδιαγράψει, ιδιαζόντως, τις εξελίξεις πριν και μετά από την επανάσταση του 1821. Υπό μίαν έννοια, ο γεωγραφικός χώρος και οι οικισμοί του θα περιπέσουν σε ένα είδος αδράνειας μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αι., στη διάρκεια του οποίου θα επικρατήσει ένα τελείως διαφορετικό οικονομικό πνεύμα και θα εφαρμοστεί μία ριζικά αντίθετη με την παραδοσιακή διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου.

*

Η συγκρότηση, ανάπτυξη και εξέλιξη της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

α. Η συμβατική αφετηρία της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

Η επαναχρησιμοποίηση παλιών δομικών υλικών και η εφαρμογή τεχνικών, σχεδίων, όγκων, μορφών και διακόσμησης σε νέες κατασκευές, οικοδομές και υποδομές, μικρές ή μεγάλες, αποτελεί φαινόμενο σύνηθες και πρακτική φυσιολογική για την αρχιτεκτονική τέχνη. Ταυτοχρόνως, το αρχιτεκτονικό έργο δε χαρακτηρίζεται, αποκλειστικώς και μόνον, από τη λειτουργία, τη σύνθεση, τη μορφή, τον όγκο ή την αισθητική του, αλλά και από πολλά και διάφορα άλλα κριτήρια, όπως ο χώρος, ο χρόνος, η κοινωνία, η οικονομία, ο πολιτισμός κ.λπ.. Εξ ορισμού, λοιπόν, η αρχιτεκτονική τέχνη, όχι μόνο δε συγκροτείται εκ του μηδενός, όχι μόνο φέρει και μεταφέρει πληροφορίες, στοιχεία, εικόνες και μνήμες από παλιότερες εποχές, αλλά και διακρίνεται σε ομάδες και κατηγορίες, αναλόγως, βεβαίως, με τα κριτήρια, που τίθενται κάθε φορά.

Αναφερόμενοι, συνεπώς, στην κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι., στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, θα πρέπει, κατ' ελάχιστον, να αποδεχθούμε, ότι οι ρίζες της είναι βαθιές και, ασφαλώς, ότι, από τη φύση της, δεν είναι παρά αγροτική. Μάλιστα, συνδυαζόμενη με την οικιστική τέχνη της αντίστοιχης εποχής, ήτοι του 19^{ου} αι., και, ιδωμένη κάτω από το πρίσμα της οικολογίας και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, όχι μόνον αναφέρεται, συγκεκριμένως, σε δυο αγροτικούς χώρους και αγροτικές κοινωνίες και οικονομίες, αλλά και απορρέει, ως ένα μεγάλο βαθμό, από τη διαχείριση του φυσικού γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του.

Η εποχή της οικογενειακής κοινότητας ή διευρυμένης συγγενικής ομάδας και της οικιστικής εγκαθίδρυσης διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά μιας χρονικής αφετηρίας. Ταυτοχρόνως, ο ορισμός μιας συγκεκριμένης χρονικής αφετηρίας για τον προσδιορισμό της αρχιτεκτονικής τέχνης είναι και αναγκαίος και απαραίτητος. Κατά συνέπεια, λοιπόν, η εποχή της οικογενειακής κοινότητας και της οικιστικής εγκαθίδρυσης, παρουσιάζεται ως

η καταλληλότερη χρονική αφετηρία για μια συνοπτική προσέγγιση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου.

Επιπροσθέτως, η παρά πάνω κατά σύμβαση επιλεγείσα χρονική αφετηρία, διευκολύνει, από μεθοδολογικής πλευράς, την προσέγγιση της οικιστικής και κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου για τέσσερις σημαντικούς, αλλά και σημαίνοντες λόγους. Κατά γενικό κανόνα, η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη της οικογενειακής κοινότητας, κατά τη χρονική περίοδο της οικιστικής εγκαθίδρυσής της, συνδυάζει τα εξής χαρακτηριστικά:

1^ο. Έχει, αποκλειστικώς, να απαντήσει σε στοιχειώδεις στεγαστικές και παραγωγικές ανάγκες της οικογενειακής κοινότητας.

2^ο. Χρησιμοποιεί, ως επί το πλείστον, τους αργούς λίθους στη δόμηση και ελάχιστα το ξύλο.

3^ο. Μεταχειρίζεται, μονομερώς, την τεχνική της ξερολιθιάς και,

4^ο. Εκφράζεται, κατά γενικό τρόπο, με απλά γεωμετρικά σχήματα, επιφάνειες, μορφές και όγκους, όπως το τετράγωνο, το παραλληλόγραμμο, ο κύκλος, η έλλειψη, ο κύβος, ο κώνος, το παραλληλεπίπεδο κ.λπ..

Κατά κανόνα, τα κτίσματα της οικογενειακής κοινότητας, στη χρονική περίοδο της οικιστικής εγκαθίδρυσης, είναι ισόγεια, έχουν χαμηλό ύψος και στεγάζονται με ξύλα, επικαλυμμένα με κλαδιά, φύλλα, χόρτα και, πιθανώς, στο γείσωμα της στέγης, με ελάχιστες σχιστόπλακες. Διαθέτουν μόνον ένα στεγασμένο χώρο, ο οποίος δεν έχει οροφή, πάτωμα και κουφώματα (παράθυρα) από ξύλο. Συχνά, η πλευρά ενός κάθετου βράχου σχηματίζει τον τέταρτο τοίχο του κτίσματος. Η τεχνική της δόμησης είναι ξηρά, είτε αφορά σε απλές κατασκευές, κατοικίες και βοηθητικά κτίσματα είτε σε περιβόλους, αναβαθμίδες και παραγωγικές εγκαταστάσεις.

Με άλλα λόγια, η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη της οικογενειακής κοινότητας, πάντοτε στη χρονική περίοδο της οικιστικής εγκαθίδρυσής της, είναι η δόμηση του αργού λίθου, δηλαδή όπως βρίσκεται στη φυσική κατάστασή του ή η τεχνική της ξερολιθιάς ή η αρχιτεκτονική της ξηράς πέτρας. Μάλιστα, θα λέγαμε, χωρίς υπερβολές, ότι, η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, ιδωμένη από τη γωνία αυτή, συγκροτείται, πράγματι, σε καθαρά τοπικό επίπεδο, ενσωματώνοντας τα φυσικά χαρακτηριστικά της πέτρας, τις κλίσεις και το ανάγλυφο του εδάφους, τα επίπεδα και τους όγκους του χώρου, τις κλιματικές συνθήκες, καθώς και τα χρώματα του φυσικού περιγυρού της.

β. Η εξέλιξη του τοπίου και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

Η τεχνική της ξερολιθιάς, εφαρμοζόμενη σε όλες τις κατασκευές της οικογενειακής κοινότητας, θα υπηρετήσει, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, την οικιστική τέχνη στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Συγχρόνως, θα θέσει τα ισχυρά θεμέλια μιας κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης με πάρα πολλά τοπικά εννοιολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά, καθώς και ευαίσθητες αισθητικές ιδιαιτερότητες. Οι περίβολοι, όχι μόνον των κατοικιών, αλλά και των ναών, των μοναστηριών, των ξωκλησιών, των γεωργικών αποθηκών, των αλωνιών, των αγρών, των υδρόμυλων και, γενικώς, των παραγωγικών εγκαταστάσεων, κατασκευασμένοι πάντοτε με ξερολιθιές, θα σχηματίσουν το μελλοντικό οδικό δίκτυο της περιοχής, πολλά τμήματα του οποίου θα χρησιμοποιούνται αποτελεσματικά μέχρι και σήμερα. Παράλληλως, η κατασκευή αγρών σε αναβαθμίδες με την

τεχνική της ξερολιθιάς, κατά κύριο και βασικό λόγο στις προσήλιες πλαγιές της κτηματικής περιφέρειας, θα επηρεάσει και θα διαμορφώσει, σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό, τη μορφή του τοπίου.

Οι ξερολιθιές, συνδυαζόμενες με τους όχτους και τους φυσικούς φράχτες, αλλά και την παραγωγική δραστηριότητα, θα διαμορφώσουν, στη μακρά πάροδο του ιστορικού χρόνου, ένα τοπίο δασώδες, πολλά τμήματα του οποίου σώζονται και χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου¹¹. Πολύ αργότερα, στη διάρκεια του 20^{ου} αι., αυτό το δασώδες τοπίο θα καταστραφεί στις περιοχές εκείνες, που θα γίνουν οι εκούσιοι ή ακούσιοι αναδασμοί. Με άλλα λόγια, το τοπίο στις περιοχές των αναδασμών θα προβάλλει στην εικόνα του αγρούς με κανονικά γεωμετρικά σχήματα και μονοκαλλιέργειες, όπως τριφύλλια ή καλαμπόκια.

Η ανάπτυξη της τέχνης του λιθοξόου θα δώσει περαιτέρω ώθηση στην τεχνική της ξερολιθιάς. Σιγά σιγά, η ξερολιθιά με αργούς λίθους θα μετατραπεί σε λιθοδομή με πελεκητές πέτρες και θα αποκτήσει περισσότερη αντοχή. Οι ορθογώνιες πελεκητές πέτρες, τοποθετημένες, αρχικώς, στις γωνίες, τις πόρτες και τα παράθυρα του κτηρίου και, αργότερα, σ' όλη την επιφάνεια της εξωτερικής τοικοποιίας του, θα προσδώσουν στο αρχιτεκτονικό έργο την αίσθηση της επιτήδευσης και, βεβαίως, της ιδιαίτερης αισθητικής. Με άλλα λόγια, η τεχνική της ξερολιθιάς θα εξελιχθεί σε τεχνική της πελεκητής λιθοδομής ή, ακόμη, σε αρχιτεκτονική τέχνη της πελεκητής πέτρας και, θα εκφράζει, του λοιπού, όχι μόνο στοιχειώδεις στεγαστικές ανάγκες, αλλά και θα ενσωματώνει στο υλικό σώμα της έννοιες, ιδέες, αξίες, θεσμούς, πρακτικές, θεωρήσεις, αντιλήψεις, ήθη, έθιμα, πολιτισμικές ιδιαιτερότητες κ.λπ..

Εκτός τούτου, οι εξωλογικοί παράγοντες της οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου και, κυρίως, της διαχείρισης του πλούτου του, θα επιταχύνουν, ιδιαιτέρως, την ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής τέχνης¹². Η τεχνική της πελεκητής λιθοδομής θα κληθεί, κατά κάποιο τρόπο, να εκφράσει πρακτικές της κοινωνικής ομάδας, οι οποίες βρίσκονται έξω από τη λογική διαδικασία. Η έμπνευση θα καταστεί, για παράδειγμα, μοχλός ανάπτυξης της αισθητικής, η οποία θα μετατρέψει την τεχνική της πελεκητής λιθοδομής ή την αρχιτεκτονική της πελεκητής πέτρας σε πραγματική τέχνη της αρχιτεκτονικής.

Συν τοις άλλοις, η επιτηδευμένη πελεκητή λιθοδομή θα μεταβάλλει το όμοιο σε ανόμοιο, το τυπικό σε διαφορετικό ή το ίδιο σε παραλλαγμένο. Για παράδειγμα, οι κατοικίες, οι ναοί, τα ξωκλήσια, τα εικονίσματα, τα καμπαναριά, τα αλώνια, τα γεφύρια, οι κα-

¹¹ Σημείωση: Με τον όρο *δασώδες τοπίο* αναφερόμαστε σ' έναν τύπο ή μορφή τοπίου, που χαρακτηρίζεται από φράχτες τεχνητούς (ξερολιθιές) και φυσικούς (υψηλοί θάμνοι, δέντρα), από αγρούς ή ιδιοκτησίες με ακανόνιστα γεωμετρικά σχήματα, από έλλειψη πραγματικών οικισμών ή χωριών, από απομονωμένες οικογενειακές εγκαταστάσεις και από οικιστικές εγκαθιδρύσεις διάσπαρτες στο γεωγραφικό χώρο. Κατά τον Pierre George, *Dictionnaire de la Géographie*, Presse Universitaire de France, Paris 1974, το τοπίο αυτό, αναφερόμενο με τον όρο *Bocage*, χαρακτηρίζει ολόκληρες περιοχές της δυτικής Ευρώπης. Σύμφωνα, πάντα με τον ίδιο, οφείλεται στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, η οποία χρησιμοποιεί φράχτες για να κλείσει τα ζώα. Ως εκ τούτου, θεωρείται ένα από τα παλαιότερα τοπία της Μεσογείου, αφού η μετακινούμενη ή εδραία κτηνοτροφία αποτελεί μία από τις παλιότερες παραγωγικές δραστηριότητες στην περιοχή της.

¹² Σημείωση: Ως εξωλογικούς παράγοντες θεωρούμε κάθε παρέμβαση του ανθρώπου στο φυσικό περίγυρό του, που δεν ακολουθεί τη λογική διαδικασία. Η παραδοσιακή διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα. Οι εξωλογικοί παράγοντες εμπεριέχουν, με σύγχρονους όρους, τις οικολογικές αρχές της *Κοινής Ωφελείας*, της *Διατήρησης* και της *Κληρονομικότητας*, που επιβάλλονται από την Κοινότητα στα μέλη της με την εφαρμογή της *Ηθικής*, του *Ιερού* κ.λπ..

λύβες, τα πηγάδια, οι στέρνες, τα λιθόστρωτα και οποιαδήποτε άλλα αρχιτεκτονικά έργα, μικρά ή μεγάλα, ενώ θα ανήκουν στην ίδια οικογένεια, ενώ θα είναι κατασκευασμένα με την ίδια τεχνική και τα ίδια δομικά υλικά και, ενώ θα εξυπηρετούν τις ίδιες ανάγκες, εν τούτοις, το καθένα από μόνο του θα προβάλλει μοναδικό, χάριν της επιτήδευσης και της αισθητικής διαφοράς του.

Από τούδε και στο εξής, αυτή η μοναδικότητα του κάθε αρχιτεκτονικού έργου θα χαρακτηρίζει και θα σηματοδοτεί την επιτηδευμένη πελεκητή λιθοδομή ή την κοσμική αρχιτεκτονική της πέτρας ή την τοπική κοσμική αρχιτεκτονική, ή τη λεγόμενη γενικά και αόριστα παραδοσιακή αρχιτεκτονική, που δε θα είναι, βεβαίως, παρά η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Με άλλα λόγια, η τεχνική της επιτηδευμένης πελεκητής λιθοδομής, αποκτώντας δική της αισθητική και, ενσωματώνοντας, κατά κύριο λόγο, τοπικά νοήματα, έννοιες και αφαιρέσεις στα έργα της, θα έχει εξελιχθεί σε πραγματική κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη με τοπικό και ιδιαίτερο αισθητικό χαρακτήρα¹³.

Η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη, και όχι μόνο, για να αναπτυχθεί στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, θα χρειαστεί, απαραιτήτως, τη μεταμόρφωση της διευρυμένης συγγενικής ομάδας σε Κοινότητα και της οικιστικής εγκαθίδρυσης σε οικισμό¹⁴. Ταυτοχρόνως, η οικιστική τέχνη, αποτυπώνοντας στο έδαφος τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, θα επιτρέψει στην κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη, να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο. Συγχρόνως, η ανάπτυξη της κοινωνίας και της οικονομίας θα δημιουργήσει το απαραίτητο και αναγκαίο πολιτιστικό υπόβαθρο, που θα προσδιορίσει το ρυθμό ανάπτυξης της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης και θα καθορίσει το επίπεδό της. Η συνάρτηση και η ταύτιση του κοινωνικού, του οικονομικού, του θρησκευτικού, του πολιτικού, του πολιτισμικού, του οικιστικού, του τεχνικού, του εξωλογικού και του λογικού θα διαμορφώσουν στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου μια δυναμική πολύπλευρης και καθολικής ανάπτυξης, η οποία θα εκφραστεί σ' όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής του τόπου και, η οποία θα καταχωρηθεί στην ιστορία ως περίοδος κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής άνθησης.

Η αρχιτεκτονική τέχνη, γενικώς, ευρισκόμενη, από την άποψη της υλικής και αισθητικής έκφρασης, σε προνομιούχο θέση, θα ενσωματώσει, με ιδιαίτερο, αλλά και συνολικό τρόπο, στο έργο της κάθε έκφραση της τοπικής ζωής. Το αρχιτεκτονικό έργο θα έχει, πλέον, πιο μεγάλες διαστάσεις, πιο σύνθετες μορφές, πιο πολύπλοκους όγκους, πιο πολλούς διακόσμους και, βεβαίως, πιο πολλές εκζητήσεις. Με άλλα λόγια, η περίοδος ανάπτυξης της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης θα έχει, πλέον, ολοκληρωθεί στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Στο εξής, η αναζήτηση της εκζήτησης θα γίνει επιτακτική ανάγκη της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης και θα δρομολογήσει τις διαδικασίες της εξέλιξής της.

---

¹³ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΗΛ, Η τέχνη της αρχιτεκτονικής του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αι. στο Ζαγόρι. Εννοιολογική προσέγγιση, Ηπειρωτικά Γράμματα, έκδοση Εταιρίας Λογοτεχνών και Συγγραφέων Ηπείρου και Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, περίοδος Β', έτος Β', τεύχος 4^ο, σελ. 267-279.

¹⁴ Σημείωση: Με τον όρο Κοινότητα εννοούμε την Κοινότητα των ανθρώπων και όχι, βεβαίως, τη διοικητική διαίρεση, η οποία αντιστοιχεί στην Κοινοτική Έκταση ή το πρόσφατο Διοικητικό Διαμέρισμα.

γ. Η καταγραφή των εξελίξεων του 19^{ου} αι. στην κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη

Η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα χρειαστεί, για την εξέλιξή της, τις ραγδαίες κοινωνικές, οικονομικές, γεωγραφικές, πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές του 19^{ου} αι. Όταν οι τελευταίες, έχοντας ως κύριο μεταφορικό μέσο τους το Διαφωτισμό, θα έχουν επεκταθεί και στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, τότε, πλέον, θα καταγραφεί και η εξέλιξη της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης. Όλως, περιέργως, τα θρησκευτικά οικοδομήματα, όπως ναοί, καμπαναριά, μοναστήρια, ξωκλήσια κ.λπ., τα κοινοτικά κτήρια, όπως σχολεία, ξενώνες (αμελικά), βρύσες, στέρνες, γέφυρες, παρθεναγωγεία, κ.λπ., καθώς και οι ελεύθεροι ανοιχτοί χώροι, όπως πλατείες, χοροστάσια, λιθόστρωτοι δρόμοι κ.λπ., θα καταγράψουν, πρωτίστως, τις εξελίξεις¹⁵. Σ' αυτά τα κτήρια κι αυτούς τους χώρους θα συμπυκνωθούν, κατά κύριο λόγο, ιδέες, όπως της κοινωνικής δομής, της οικονομικής ευρωστίας, της κοινωνικής θέσης, της πολιτικής εξουσίας, της πολιτισμικής ταυτότητας, και με μια λέξη, η ίδια η ιδέα της Κοινότητας.

Σχεδόν, συγχρόνως, με τα κτήρια και τους χώρους κοινής χρήσης, η κατοικία θα σημειώσει τη δική της εξέλιξη, που θα περάσει μέσα από τη μεταβολή του σχήματος, του όγκου και της μορφής της, διατηρώντας, όμως, τα ίδια δομικά υλικά και τις ίδιες τεχνικές δόμησης. Το τετράγωνο ή παραλληλόγραμμο σχήμα της θα τροποποιηθεί και, αναλόγως με την περίπτωση, θα πάρει τη μορφή των κεφαλαίων γραμμάτων γάμα ή πι του ελληνικού αλφαβήτου. Η κατοικία από ισόγεια θα γίνει διώροφη, αφήνοντας τους βοηθητικούς χώρους στο ισόγειο και το υπόγειο. Οι χώροι του ορόφου θα αποκτήσουν μεγαλύτερα ανοίγματα, τα οποία θα έχουν, πλέον, ξύλινα υαλοστάσια. Τα ξύλινα μέρη της, δομικά και διακοσμητικά, θα αυξηθούν σημαντικά. Νέα δομικά υλικά, όπως ο σφυρήλατος σίδηρος, τα επιχρίσματα με ασβέστη, οι μονώσεις με χώμα, οι υαλοπίνακες, κ.λπ. θα προστεθούν στα υπάρχοντα. Ο εξοπλισμός της θα βελτιωθεί, σε σημαντικό βαθμό, αυξάνοντας τον αριθμό των δωματίων με τζάκι, και, μεταφέροντας, σε κάποιες περιπτώσεις, το μαγειρείο στο εσωτερικό της.

Η κατοικία θα καταγράψει, καλύτερα από κάθε άλλο κτήριο, και τις ξένες επιρροές στην κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, που θα εκφραστούν, κατά κύριο λόγο, σε δυο περιπτώσεις:

1^ο. Στους ζωγραφικούς διακόσμους της, κυρίως τους εσωτερικούς, οι οποίοι θα υποδεικνύουν εισαγωγή ξένων επιρροών από τους τόπους της ξενιτιάς.

2^ο. Στα κινητά έπιπλα και άλλα χρηστικά σκεύη και αντικείμενα, που θα υποδηλώνουν εισαγωγή ξένων επιρροών από τους τόπους κατασκευής τους.

Μολαταύτα, η εξελιγμένη κατοικία θα εκφράζει τις τοπικές κοινωνίες και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη, παρά τις ξένες επιρροές, θα διατηρήσει τον τοπικό χαρακτήρα και την ιδιαιτερότητα της αισθητικής της. Τελικώς, η εξέλιξη της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα έχει ολοκληρωθεί, όταν οι αγροτικές κοινωνίες της Κόνιτσας και του Ζαγορίου θα έχουν εισάγει νέες συνήθειες, νέα ήθη και νέους τρόπους ζωής και θα έχουν αφομοιώσει πολλές και διάφορες ξένες επιρροές.

*

¹⁵ Βλ. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Η. ΜΙΧΑΗΛ, η πλατεία στο ηπειρωτικό χωριό. Δομή και λειτουργίες, Ηπειρωτικά Χρονικά, τόμος 32^{ος}, Ιωάννινα, 1997, σελ. 373-398.

Η παραδοσιακή διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Μερικά παραδείγματα

α. Το τοπίο στις αγροτικές περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου

Κάθε αγροτική κοινωνία αντιστοιχεί σ' ένα γεωγραφικό χώρο κι αντιστρόφως. Συγχρόνως, τόσο η οικιστική όσο και η αρχιτεκτονική τέχνη, σχετιζόμενες άμεσα με τη διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του, όπως είδαμε και πιο πάνω, διαμορφώνουν, ως κατ' εξοχήν αρμόδιες τέχνες, την εικόνα του τοπίου του. Κατά μίαν έννοια, όλα τα έργα τους, όσο μικρά ή μεγάλα κι αν είναι αυτά, συνιστούν στο έδαφος ίχνη της διαχείρισης, παραδοσιακής και σύγχρονης, του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Το τοπίο, δηλαδή, έχει την ιστορία του, η οποία βρίσκεται, εν πολλοίς, στα διάφορα μικρά και μεγάλα έργα του ανθρώπου. Συνεπώς, η επισταμένη παρατήρηση της εικόνας του τοπίου παρέχει τη δυνατότητα αναγνώρισης κάθε παρέμβασης του ανθρώπου και κάθε φυσικής μεταβολής του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Στηριζόμενοι λοιπόν, στην παρατήρηση της εικόνας του τοπίου στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, και, βοηθούμενοι από την ιστορία, την οικιστική και την αρχιτεκτονική τέχνη, αναφέρουμε μερικά παραδείγματα, που καταγράφονται, με θετικό πρόσημο, στην παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Παράλληλως, σημειώνεται η οικολογική αξία ή αξίες του κάθε παραδείγματος, ώστε να χρησιμοποιηθούν στην περιβαλλοντική εκπαίδευση.

β. Τα παραδείγματα

1^ο. Η παραγωγική δραστηριότητα στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου διαμόρφωσε ένα δασώδες τοπίο, που χαρακτηρίζεται από αγρούς σε αναβαθμίδες, φυσικούς όχτους, φυσικές και τεχνητές περιφράξεις, έγγειες ιδιοκτησίες με ακανόνιστα γεωμετρικά σχήματα και διάσπαρτες υποδομές και παραγωγικές εγκαταστάσεις στο γεωγραφικό χώρο. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, αλλού λιγότερο κι αλλού περισσότερο, υπάρχουν ξερολιθιές και βλάστηση, που φιλοξενούν ερπετά, έντομα, πουλιά και μικρά θηλαστικά, ήτοι ένα σημαντικό μέρος από τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.

Συνεπώς, η ξερολιθιά προβάλλει, οικολογικές αρχές, όπως του βιοτόπου, της βιολογικής ποικιλίας και της μηχανικής και φυσικής υποστήριξης των εδαφών από τη διάβρωση.

*

2^ο. Το τοπίο του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου δε φέρει ίχνη από την εξόρυξη της πέτρας και της σχιστόπλακας, ήτοι το δομικό υλικό, που χρησιμοποιήθηκε στις κατασκευές και τις οικοδομές. Σ' αυτό συνέδραμε η λήψη των δομικών υλικών από πολλά και διάφορα σημεία, διάσπαρτα στο γεωγραφικό χώρο, όπως, για παράδειγμα, από τα ορύγματα για τα θεμέλια της οικοδομής, από τις ποταμιές, από τους τόπους της μαύρης ή της άσπρης ή της πέτρας πουρί, από το δάσος για την οικοδομήσιμη ξυλεία, από τις ποταμιές για τις σχιστόπλακες και τα καπάκια κ.λπ.

Κατά συνέπεια, η εξόρυξη της πέτρας και της σχιστόπλακας από πολλά και διάφορα μέρη και σε μικρές ποσότητες υποδηλώνει οικολογικές έννοιες, όπως της διασποράς στο γεωγραφικό χώρο και της ποσότητας ή κλίμακας της ανθρώπινης ενέργειας (παρέμβασης).

*

3^{0v}. Η διαχείριση της κοινοτικής έκτασης του 19^{0u} αι. στηρίζεται στη φυτολογία των εδαφών της. Το τυπικό σχήμα της οργάνωσής της προβάλλει δάση, βοσκότοπους και αγρούς, δηλαδή παραγωγικές δραστηριότητες, όπως η υλοτομία, η κτηνοτροφία και η γεωργία, συμπληρωματικές μεταξύ τους. Οι παραγωγικές εγκαταστάσεις ακολουθούν τη λογική οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης. Με άλλα λόγια, τα πριόνια για την πριονιστή ξυλεία εγκαθίστανται στα δάση, τα τυροκομεία στους βοσκότοπους, οι γεωργικές αποθήκες στους αμπελώνες και τους αγρούς, οι υδρόμυλοι στα ποτάμια, τα καμίνια για καυσόξυλα στα ανάλογα δάση και ούτω καθ' εξής.

Κατά συνέπεια, οι παραγωγικές εγκαταστάσεις υποδεικνύουν οικολογικές αρχές, όπως της κλίμακας, της διασποράς στο γεωγραφικό χώρο, της βιολογικής υποστήριξης των εδαφών με τη χρήση οργανικών λιπασμάτων, της παραγωγικής ποικιλίας (όχι μονοκαλλιέργειες), καθώς και της συντήρησης των αγρών με την εναλλαγή των καλλιεργειών.

*

4^{0v}. Οι χρήσεις γης στην κοινοτική έκταση του 19^{0u} αι. στηρίζονται στα οργανικά συστατικά, την ποιότητα και τον προσανατολισμό των εδαφών της. Κατά γενικό τρόπο, τα δάση αναπτύσσονται σε πλαγιές βουνών και λόφων με βόρεια έκθεση, οι βοσκότοποι σε παραποτάμιες και σε εκτάσεις με υψόμετρο, οι αμπελώνες σε προσήλιους και στραγγιστικούς τόπους, τα κηπευτικά σε υγρές τοποθεσίες και οι καλλιέργειες, αναλόγως με τις ανάγκες τους σε νερό, σε ξηρούς και υγρούς τόπους. Η υποστήριξη των εδαφών, απορρέει από τη συνεργασία της κτηνοτροφίας με τη γεωργία και είναι βιολογική. Η βοσκή στους αγρούς είναι επιβεβλημένη πριν από το όργωμα και τη σπορά και μετά τη συγκομιδή.

Ως εκ τούτου, οι χρήσεις γης του 19^{0u} αι., αναδεικνύουν οικολογικές αρχές, όπως της προσαρμογής στα κλιματικά και εδαφολογικά δεδομένα, της βιολογικής υποστήριξης των εδαφών και της συμπληρωματικής παραγωγικής δραστηριότητας.

*

5^{0v}. Η θέση της οικιστικής εγκαθίδρυσης στην κτηματική περιφέρεια είναι, κατά κανόνα, αποτέλεσμα της τύχης και της αναγκαιότητας. Εν τούτοις, η οικιστική τέχνη, ξεπερνώντας τους φυσικούς καταναγκασμούς, δημιουργεί οικισμούς σε επιλεγμένες θέσεις. Από το 18⁰ αι. και μετά, ακολουθεί τρεις βασικούς κανόνες, και με βάση αυτούς, επιλέγει στην κοινοτική έκταση τοποθεσίες για την ίδρυση ή επανίδρυση οικισμών. Οι κανόνες αυτοί είναι: α) το στέρεο έδαφος, β) το υψόμετρο και γ) ο νότιος προσανατολισμός της τοποθεσίας.

Κατ' ακολουθίαν, η θέση του οικισμού στην κοινοτική έκταση εμπίπτει σε οικολογικές αρχές, όπως της προσαρμογής στο έδαφος και της ικανής και κατάλληλης συνθήκης διαβίωσης.

*

6^{0v}. Η κατοικία του 19^{0u} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου δεν έχει εξελιχθεί μόνον ως προς τη σύνθεση, τη λειτουργία, τη μορφή και την αισθητική της, αλλά και ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της. Όλες οι εμπνεύσεις, οι τεχνικές, καθώς και τα δομικά υλικά της εποχής αξιοποιούνται προς αυτήν την κατεύθυνση. Κατά κανόνα, λοιπόν, η κύρια όψη της κατοικίας έχει μεσημβρινό προσανατολισμό. Όταν το έδαφος εφάπτεται στους τοίχους της, τότε κατασκευάζονται σ' αυτούς στραγγιστικοί αύλακες. Οι κατοικήσιμοι ή κύριας χρήσης χώροι της αναπτύσσονται, κατ' εξοχήν, στον όροφο. Τα καλοκαιρινά δωμάτια διατάσσονται στη νότια πλευρά της κάτοψής της. Τα μεγάλα ανοίγματα (παράθυρα) γίνονται στον όροφο και από την πλευρά της μεσημβρινής τοι-

χοποιίας της. Τα πατώματα πληρώνονται με χώμα για καλύτερη μόνωση. Στις νότιες τοιχοποιίες της κατασκευάζονται στοές ή προστεγάσματα για την προστασία της από τη βροχή. Ακόμη, στο γείσωμα της στέγης τοποθετούνται υδρορροές, οι οποίες συγκεντρώνουν τα νερά της βροχής σε στέρνες.

Κατά συνέπεια, η κατοικία συμπεριλαμβάνει οικολογικές αρχές, όπως της προσαρμογής στο έδαφος και τα κλιματικά δεδομένα, καθώς και στην αξιοποίηση της φυσικής κατάστασης και της συμπεριφοράς των δομικών υλικών.

*

7^ο. Οι βροχοπτώσεις και χιονοπτώσεις είναι άφθονες και πλούσιες στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου. Το ύψος της βροχής ξεπερνά κατά τόπους τα 1.500 χιλ. το έτος. Ευλόγως, λοιπόν, το νερό και οι υδραυλικές ιδιότητές του αξιοποιήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις, όπως η άρδευση των λαχανόκηπων και ορισμένων αγρών, η κίνηση των υδρόμυλων για το άλεσμα των σιτηρών, η τροφοδοσία των νεροτριβών για το πλύσιμο των μαλλιών, η κίνηση των πριονιών για το κόψιμο σανίδων από τους κορμούς των δέντρων κ.λπ.. Όμως, η διανομή της βροχής στη διάρκεια του έτους είναι άνιση στην περιοχή και σε αρκετά μέρη, όπως, για παράδειγμα, στους οικισμούς του Ζαγορίου, που βρίσκονται νοτίως της χαράδρας του Βίκου, κατά την ξηρά περίοδο του θέρους παρουσιάζεται μια έλλειψη νερού.

Η παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού πλούτου της περιοχής αντιμετώπισε το πρόβλημα της λειψυδρίας του θέρους με τη διάνοιξη πηγαδιών και την κατασκευή δεξαμενών ύδατος (στερνών). Συνήθως, οι δεξαμενές ύδατος ήταν ενσωματωμένες στην κατοικία, τον ιερό ναό ή τον ξενώνα (αμελικό). Ιδιωτικές ή κοινοτικές, ορισμένες από τις δεξαμενές νερού, ως αυτοτελή κτήρια, κατασκευάστηκαν με πελεκητές πέτρες, στεγάστηκαν με θόλους από πέτρα πουρί, επικαλυμμένους με σχιστόπλακες, και διακοσμήθηκαν με περίτεχνες λιθογλυφικές πλάκες. Η περίοδος συλλογής του νερού, μετά τα πρώτα χιόνια και πριν την άνοιξη, καθόριζε την ποιότητά του.

Κατά φυσική συνέπεια, λοιπόν, η παραδοσιακή διαχείριση του νερού υποδεικνύει οικολογικές αρχές, όπως της ορθολογικής χρήσης, της εξοικονόμησης του αγαθού και της προσαρμογής της τοπικής κοινωνίας στα κλιματικά τοπικά δεδομένα (λειψυδρία του θέρους).

*

Επιμύθιο

Η οικιστική και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου εκφράζει, με πολλούς και διάφορους τρόπους, τις σχέσεις της με το φυσικό περίγυρό της. Παράλληλως, αφήνει στο έδαφος τα χνάρια της διαχείρισης του φυσικού γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του. Η διαχείριση είναι ορατή και στην εικόνα του τοπίου. Τόσο η οικιστική όσο και η κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, εξεταζόμενες κάτω από το πρίσμα της οικολογίας και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, προβάλλουν αξίες, ιδέες, έννοιες και αρχές, που αναφέρονται στη στάση της παραδοσιακής κοινωνίας απέναντι στο φυσικό περίγυρό της. Συνήθως, οι λογικές και οι πρακτικές της διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του δεν αποτελούν συνειδητές αποφάσεις της τοπικής κοινωνίας. Πολλές φορές, οι παρεμβάσεις της έχουν θετικό αποτέλεσμα στο φυσικό περίγυρό της. Άλλες φορές, πάλι, τα αποτελέσματα των παρεμβάσεών της είναι αρνητικά. Μολα-

ταύτα, η συνισταμένη όλων των παρεμβάσεων της, λογικών ή εξωλογικών, θετικών ή αρνητικών, συμπίπτει, κατά γενικό κανόνα, με πολλές από τις έννοιες, αρχές και αξίες της οικολογίας.

Ήδη, στα παρά πάνω παραδείγματα παραδοσιακής διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του, καταγράφηκαν οικολογικές έννοιες, αρχές και αξίες, όπως της προσαρμογής στο έδαφος και τα κλιματικά δεδομένα, της ικανής και κατάλληλης συνθήκης διαβίωσης, της υποστήριξης με οργανικά λιπάσματα των εδαφών και της προστασίας από τη διάβρωση των εδαφών με μηχανικούς τρόπους και φυσικά μέσα (ξερολιθιές και δέντρα αντιστοίχως), της συμπληρωματικής παραγωγικής δραστηριότητας και, γενικότερα, της διασποράς, της ισορροπίας, της κλίμακας και του μεγέθους της ανθρώπινης παρέμβασης. Συμπεραίνοντας, λοιπόν, τη συνοπτική παρουσίαση της οικιστικής και της κοσμικής αρχιτεκτονικής τέχνης του 19^{ου} αι. στις περιοχές της Κόνιτσας και του Ζαγορίου, θα λέγαμε, χωρίς υπερβολές, ότι η προσέγγισή τους συνιστά ένα ικανό πλαίσιο σύγκρισης της παραδοσιακής και της σύγχρονης στάσης της κοινωνίας απέναντι στο φυσικό περίγυρό της. Θα λέγαμε, επίσης, ότι τα αναφερθέντα παραδείγματα, αλλά και πολλά άλλα, που δεν παρουσιάστηκαν λόγω διαθέσιμου χώρου, αποτελούν ένα σημαίνον και σημαντικό εκπαιδευτικό υλικό και, επομένως, χρήσιμο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί & Φύση»

ΚΕΙΜΕΝΟ: Κατερίνα Τσούβαλη

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

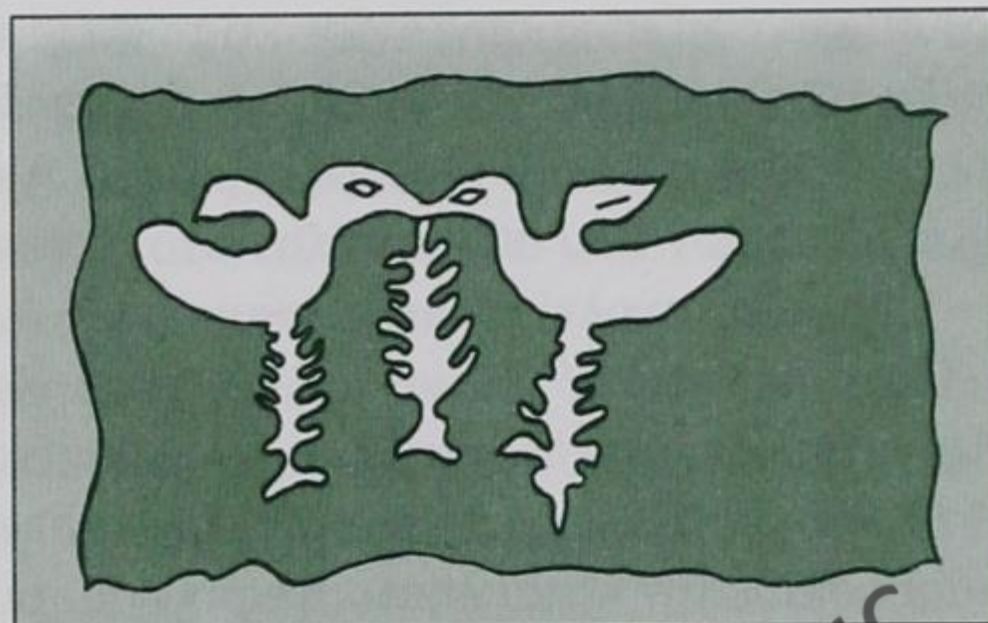
Μαθητές του Λυκείου Σκριπερού. Πρόγραμμα "Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση"
Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί & Φύση»

ΚΕΙΜΕΝΟ: Κατερίνα Τσούβαλη

Η οργάνωση και ο συντονισμός θεματικών δικτύων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο είναι μία από τις βασικές δράσεις των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ). Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, συντονίζει από τον Ιανουάριο του 2000, σε εθνικό επίπεδο το Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση».

Σκίτσο λιθανάγλυφου.
Ανατύπωση από το περιοδικό "Αρμολόι"

Η πρώτη περίοδος λειτουργίας του (Φεβρουάριος 2000 έως Ιούνιο 2003)

Το ιστορικό του δικτύου

Η Ελλάδα, ορεινή και θαλάσσια μαζί, με μια έντονη και δυναμική γεωμορφολογία, με πλούσια οικιστική και γενικότερα πολιτισμική παράδοση είναι μια πρόκληση για πατριδογνωσία. Δε θα μπορούσε παρά να μετουσιωθεί στα χέρια κάποιων εκπαιδευτικών με μεράκι, σε εκπαιδευτικό υλικό και μάλιστα σε υλικό για περιβαλλοντική εκπαίδευση. Έτσι σχεδιάσαμε ως ΚΠΕ Κόνιτσας πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με θέμα τους παραδοσιακούς οικισμούς και ιδιαίτερα τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και τα Ζαγοροχώρια.

Περιβαλλοντική ομάδα στην Πυρσόγιαννη Κόνιτσας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Στη συνέχεια με χαρά αποδεχτήκαμε την πρόταση του ΚΠΕ Αρναίας για τη δημιουργία δικτύου Π.Ε. των ΚΠΕ Αρναίας, Κόνιτσας, Μακρινίτσας. Υπογράφηκαν πρωτόκολλα συνεργασίας, προσδιορίστηκε το φυσικό αντικείμενο, τέθηκαν στόχοι, μέθοδοι, δραστηριότητες, δράσεις. Αναζητήθηκαν συνεργασίες με ειδικούς επιστήμονες, με άλλα ΚΠΕ, με τους Υπευθύνους Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Νομών και με σχολεία. Το ΥΠΕΠΘ ενέκρινε το δίκτυο ως εθνικό με το έγγραφο αρ. Γ2/397/2-2-2000, και όριζε ως συντονιστικό το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας

Το Φεβρουάριο του 2000 έγινε **στην Κόνιτσα η 1^η συνάντηση εργασίας- σεμινάριο** εκπαιδευτικών των ιδρυτικών ΚΠΕ Αρναίας, Κόνιτσας, Μακρινίτσας και των πρώτων σχολείων που συμμετείχαν στο δίκτυο.

Τα πρώτα σχολεία του Δικτύου ήταν:

Τα Δημοτικά: 3^ο Κόνιτσας, Αφύτου Χαλκιδικής, Μεγάλης Παναγιάς Χαλκιδικής και Αγίου Λαυρεντίου Μαγνησίας. Το Γυμνάσιο Αρναίας Χαλκιδικής και το 6^ο Λύκειο Βόλου.

Ο κύριος Αργύρης Πετρονώτης, καθηγητής Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ. και ερευνητής, παρουσίασε την καταπληκτική εισήγησή του «Μαστόροι και γεφύρια» και μαζί με τον παλιό

Περιβαλλοντική ομάδα στο Γανναδιό Κόνιτσας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

μάστορα τον κ. Γιάννη Παγώνη από την Πυρσόγιαννη, βοήθησαν τους εκπαιδευτικούς να «αναγνώσουν» τα ηπειρώτικα γεφύρια και τους ηπειρώτικους οικισμούς. Οι επιστήμονες Βασίλης Νιτσιάκος, Μιχάλης Αράπογλου, Κωνσταντίνος Κασιούμης, Βασίλης Παπαγεωργίου, Σουζάννα Τάσιου συνέβαλαν στη σφαιρικότερη προσέγγιση της σχέσης φύσης και ανθρώπου στις προβιομηχανικές και σύγχρονες κοινωνίες.

Οι εκπαιδευτικοί των ιδρυτικών ΚΠΕ και των σχολείων μεταφέροντας τη γνώση, την εμπειρία και την ευαισθησία τους, εργάστηκαν σε ομάδες προκειμένου να επεξεργα-

στούν παιδαγωγικά το υλικό του σεμιναρίου και να το διαχύσουν στα σχολεία.

Από κει και πέρα το δίκτυο άπλωσε κλωστές και νήματα και τύλιξε όλη την Ελλάδα. Προστέθηκαν άλλα 7 ΚΠΕ (Θέρμου, Καστοριάς, Κλειτορίας, Μουζακίου, Νάουσας, Σουφλίου, Σπετσών) και 53 Σχολεία Α/θμιας και Β/μιας Εκπαίδευσης.

Το ΚΠΕ Κόνιτσας παρήγαγε το πρώτο εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο στάλθηκε στα συνεργαζόμενα σχολεία μαζί με εκπαιδευτική πρόταση, δηλ. ένα μοντέλο για να διευκολυνθούν παιδιά και εκπαιδευτικοί στην προσέγγιση των παραδοσιακών οικισμών σε σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον. Με τη συνεργασία όλων των ΚΠΕ του δικτύου, συγκεντρώθηκε βιβλιογραφία, οι ταχυδρομικές και ηλεκτρονικές διευθύνσεις, καθώς και τα τηλέφωνα όλων των συνεργαζομένων ΚΠΕ και σχολείων. Το υλικό αυτό εστάλη σε όλα τα συμμετέχοντα σχολεία για να επιτευχθεί η επικοινωνία.

Το ΚΠΕ Κόνιτσας, ως συντονιστικό, εξέδωσε και έστειλε σε όλα τα σχολεία του δικτύου το βιβλίο «Φύση και έργα ανθρώπων». Μεγάλο μέρος της έκδοσης αυτής στηρίχτηκε στο υλικό του πρώτου σεμιναρίου και κυρίως στην επιστημονική μελέτη του κυρίου Πετρονώτη για τα πέτρινα γεφύρια της Ελλάδας.

Από τη στιγμή που μεγάλωσε το δίκτυο τα σχολεία χωρίστηκαν σε περιοχές ευθύνης με επικεφαλής τα συνεργαζόμενα ΚΠΕ, τα οποία ανέλαβαν να ενισχύσουν τα σχολεία της περιοχής τους, με εκπαιδευτικές επισκέψεις, συναντήσεις, εκπαιδευτικό υλικό, επιμορφώσεις εκπαιδευτικών. Όλα τα ΚΠΕ εξασφάλισαν τη συνεργασία ειδικών και

επιστημόνων της περιοχής τους. Η υποστήριξη των επιστημόνων ήταν καθοριστική, δεδομένου ότι για πρώτη φορά συγκροτήθηκε ένα εθνικό Δίκτυο Π.Ε. με αντικείμενο τη σχέση του φυσικού με το πολιτισμικό περιβάλλον.

Ακολούθησε η 2η συνάντηση-σεμινάριο στο ΚΠΕ Αρναίας τον Μάη του 2001 για τα σχολεία της Β. Ελλάδας και τα συνεργαζόμενα ΚΠΕ. Ο Υπεύθυνος κ. Ι. Λάμπρος και η ομάδα των εκπ/κών του ΚΠΕ Αρναίας αποτελούμενη από τους κ. Γ. Ξεφτέρη, κ. Π. Αλαμάγκου, κ. Ε. Μπίνιου και κ. Κ. Κώστογλου, οργάνωσαν ένα άρτιο σεμινάριο, με τη συμμετοχή και την υποστήριξη του τότε Δημάρχου Αρναίας κ. Αστέριου Ζωγράφου. Εκπρόσωποι τοπικών φορέων, όπως της Λαογραφικής και Πολι-

Μαθητές του 3ου-22ου Δημ. σχολείου στο γεφύρι του Πιτσιώνη
Φωτ. Αντ. Καραπέτσιος

τιστικής Εταιρείας Αρναίας, επιστήμονες όπως ο κ. Ιωάννης Αικατερινάρης, ο κ. Παύλος Κωνσταντινίδης, ο κ. Ιωακείμ Παπάγγελος, ο κ. Αστέριος Καραστέργιος, ο κ. Δημήτρης Αλεξάνδρου και εκπαιδευτικοί από τα συμμετέχοντα σχολεία και ΚΠΕ, ενίσχυσαν επιστημονικά και παιδαγωγικά το δίκτυο.

Ἀρχιτεκτονικὴ οἰκίας Ἀρεῶν. Οἰκονομίδης (1911)

Σκίτσο Κατερίνας Τσοῦβαλη

Ἡ 3η συνάντηση εργασίας- σεμινάριο, οργανώθηκε ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν εκπ/κῶν τοῦ **ΚΠΕ Μακρινίτσας**: κ. Α. Παπαϊωάννου, Ὑπευθύνου τοῦ ΚΠΕ, κ. Σ. Παπαδοπούλου, κ. Ξ. Καπλάνη, κ. Ε. Κολτσιδόπουλο, κ. Κ. Καραδήμα. Πραγματοποιήθηκε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 2001 γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ τὰ συνεργαζόμενα ΚΠΕ. Οἱ καιρικὲς συνθήκες δὲν ἔδωσαν τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν προσέλευση ὅλων τῶν ἐπιστημόνων εἰσηγητῶν, ὅμως ἡ παρουσίαση τοῦ δικτύου «Τῶν Ἑλλήνων οἱ Κοινότητες» ἀπὸ τὸν κ. Τσοῦκα καὶ ἡ εἰσήγηση τοῦ κ. Ι. Κίζη ἔδωσαν τὴ δυνατότητα γιὰ διεύρυνση τῶν γνώσεων καὶ συζήτηση πᾶνω στὸν τρόπο προσέγγισης τῶν οικισμῶν. Στὴ διάρκεια τοῦ αποκλεισμοῦ στὴ χιονισμένη Μακρινίτσα, ἐγίνε ἀπολογισμὸς τοῦ πρώτου χρόνου λειτουργίας τοῦ δικτύου. Συζητήθηκαν τὰ προβλήματα, ὅ,τι θετικὸ προέκυψε καὶ κατατέθηκαν προτάσεις.

α) Τα προβλήματα τὰ ὁποῖα καταγράφηκαν:

- Δὲν ἐπιτεύχθηκε σὲ ικανοποιητικὸ βαθμὸ ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ ΚΠΕ, σχολείων,

Υπευθύνων και συντονιστικού ΚΠΕ.

- Η μεγάλη εξάπλωση του δικτύου δημιούργησε προβλήματα επικοινωνίας.
- Δεν υπήρξε δυνατότητα να συμμετέχουν στις συναντήσεις του δικτύου το σύνολο των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν σ' αυτό.
- Δεν υπήρξε δυνατότητα να γίνουν συναντήσεις μαθητικών ομάδων.
- Δεν επιτεύχθηκε η συνεργασία και επικοινωνία μεταξύ των σχολείων στον επιθυμητό βαθμό.
- Τα σχολεία που συμμετείχαν στο δίκτυο δεν ακολούθησαν την εκπαιδευτική πρόταση που δόθηκε. Ως επί το πλείστον, επέλεξαν θέματα σχετικά με την ιστορία και αρχιτεκτονική του οικισμού, απέχοντας από την ολοκληρωμένη προσέγγιση, που απαιτούσε τη μελέτη του οικισμού ως συνόλου (σχέση παραδοσιακού οικισμού με το φυσικό του περιβάλλον).
- Αρκετά σχολεία ασχολήθηκαν με άσχετα θέματα. Κάθε σχολείο έμπαινε στο δίκτυο με δικό του σκεπτικό.

Τα προβλήματα προέκυψαν τόσο από την πρωτοτυπία του θέματος και την έλλειψη εμπειρίας όλων των εμπλεκομένων, όσο και από το μεγάλο εύρος του δικτύου. Δεν έλειψαν βέβαια και τα οικονομικά προβλήματα των σχολείων.

β) Θετικά στοιχεία:

- Η ίδρυση, ο σχεδιασμός λειτουργίας και η επέκταση του δικτύου σε όλη την Ελλάδα, που παρά τις δυσλειτουργίες, κινητοποίησε εκπαιδευτικούς και μαθητές-τριες πάνω σε ένα θέμα ενδιαφέρον, πρωτότυπο και κατάλληλο να ευαισθητοποιήσει.
- Η δημιουργία ενός πυρήνα εκπαιδευτικών με επιμόρφωση στο αντικείμενο του δικτύου.
- Η επικοινωνία, η γνωριμία με επιστήμονες και ειδικούς και το επιστημονικό υλικό που εκείνοι κατέθεσαν.
- Τα σεμινάρια και οι συναντήσεις εργασίας ενίσχυσαν επιστημονικά το δίκτυο και έδωσαν τη δυνατότητα της επικοινωνίας και της ανταλλαγής απόψεων και εμπειριών.
- Η δυνατότητα που δόθηκε στις μαθητικές ομάδες να προσεγγίσουν και να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο τους, να γνωρίσουν τα σημάδια των τόπων που διατηρούν την ταυτότητα του ελληνικού τόπιου και αντιστέκονται στην πολιτισμική αφομοίωση.
- Η ευκαιρία που δόθηκε για την κατανόηση της αδιάσπαστης σχέσης ανθρώπου και φύσης και της αλληλεξάρτησης φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος.
- Η ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών σε όλη τη χώρα. Η κατανόηση των ιδιαίτεροτήτων των οικισμών και των κοινών στοιχείων τους.
- Η επαφή τόσων ανθρώπων (εκπαιδευτικών και μαθητών) από διαφορετικά σημεία της χώρας.
- Το άνοιγμα των σχολείων στην κοινωνία και στην πραγματικότητα.
- Το άνοιγμα στην «άλλη» δουλειά: ομάδα, παρατήρηση, έρευνα, ανακάλυψη.
- Η ανάπτυξη κοινού προβληματισμού για το πώς θα πλησιάσουν, παρατηρήσουν, ανακαλύψουν, μελετήσουν οι μαθητικές ομάδες τους παραδοσιακούς οικισμούς
- Το υλικό που παρήχθη από τα ΚΠΕ και τα σχολεία. Η προοπτική δημιουργίας εκπαιδευτικού πακέτου.
- Η δημιουργία ιστοσελίδας.
- Η συγκέντρωση σχετικής βιβλιογραφίας με τη συμμετοχή όλων των συνεργαζομένων ΚΠΕ

γ) Προτάσεις:

- Καθιέρωση δύο φάσεων λειτουργίας του δικτύου: Η ιδρυτική, πειραματική (2000-2002) και η φάση ωριμότητας (2002-04). Συνέχεια της λειτουργίας του Δικτύου.

- Ανανέωση της συνεργασίας με σχολεία και Υπευθύνους, νέα πρωτόκολλα, περιορισμένος αριθμός σχολείων για καλύτερο συντονισμό και επικοινωνία.
- Τήρηση των όρων του πρωτοκόλλου συνεργασίας από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς
- Δυνατότητα επιλογής θέματος μέσα από συγκεκριμένη θεματολογία (θεματικές ενότητες), για τη διευκόλυνση των σχολείων.
- Επικοινωνία με Πανεπιστήμια και η διεύρυνση της επιστημονικής ομάδας του δικτύου.
- Επαφή με την Τοπική Αυτοδιοίκηση, τοπικούς φορείς και άτομα που είναι φορείς εμπειρικής γνώσης.
- Επιμόρφωση, με θέμα τα δίκτυα Π.Ε., των εκπαιδευτικών των ΚΠΕ και των εκπ/κών των σχολείων, καθώς και των Υπευθύνων Π.Ε., μέσα από τη λειτουργία θερινών σχολείων και σεμιναρίων.
- Καθιέρωση μαθητικών συναντήσεων στο τέλος κάθε χρόνου.
- Τακτικότερη και συστηματικότερη επαφή- επικοινωνία.
- Ανταλλαγή εμπειριών μεταξύ μαθητών διαφορετικών περιοχών με επισκέψεις και παρουσιάσεις των εργασιών τους.
- Συλλογή, επεξεργασία και αξιοποίηση του υλικού που παρήχθη. Η δημιουργία εκπαιδευτικού πακέτου.
- Διάχυση των πληροφοριών και του παραγόμενου υλικού στα συμμετέχοντα σχολεία.
- Αναζήτηση σχετικού υλικού που έχει παραχθεί από περιβαλλοντικές ομάδες σχολείων που δε συμμετέχουν στο δίκτυο.
- Εμπλουτισμός της ιστοσελίδας του δικτύου με εργασίες των σχολείων.
- Έκδοση του Περιοδικού του Δικτύου (κοινό έντυπο, όπου θα δημοσιεύουν τα σχολεία τις εργασίες τους).
- Εκπόνηση χάρτη των οικισμών μελέτης
- Διοργάνωση στην Κόνιτσα συνάντησης εργασίας εκπαιδευτικών και μαθητικών ομάδων για τη λήξη της πρώτης φάσης του δικτύου, την επαναλειτουργία του, τον επαναπροσδιορισμό του και την ανανέωση της συνεργασίας ΚΠΕ, Υπευθύνων Π.Ε. και σχολείων.

Σεμινάριο- Συνάντηση Εργασίας εκπαιδευτικών και μαθητικών ομάδων

4^η Συνάντηση εργασίας εκπαιδευτικών και μαθητικών ομάδων στην Κόνιτσα

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, ως συντονιστικό του Δικτύου «Παραδοσιακοί Οικισμοί & Φύση» και σύμφωνα με όσα αποφασίστηκαν στη συνάντηση της Μακρινίτσας, οργάνωσε στην Κόνιτσα, στις 28 έως 30 Μαρτίου 2003, την 4η συνάντηση εργασίας- σεμινάριο του Δικτύου σε πανελλήνια κλίμακα.

Έδωσε έτσι τη δυνατότητα να συναντηθούν και να επικοινωνήσουν μαθητές-τριες, εκπαιδευτικοί και επιστήμονες από την Ήπειρο, τη Θάσο, τη Σύμη Δωδεκανήσου, την Ύδρα, τη Σάμο, τη Χαλκιδική, τη Μακρινίτσα, την Καστοριά, το Μουζάκι Καρδίτσας, τη Θεσσαλονίκη, το Καρπενήσι. Πολλά από τα υπόλοιπα σχολεία του Δικτύου, συμμετείχαν με αφίσες και εκπαιδευτικό υλικό, που εκτέθηκε στους χώρους του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας σε όλη τη διάρκεια των τριήμερων εργασιών.

Οι εισηγήσεις των επιστημόνων: κ. Β. Κατή, κ. Δ. Κατσαρού, κ. Ε. Παγκρατίου, κ. Χ. Σιαξαμπάνη, κ. Δ. Στάθη, κ. Σ. Ν. Στεφάνου, των εκπαιδευτικών των ΚΠΕ και των σχολείων, οι παρουσιάσεις των εργασιών των μαθητικών ομάδων, οι συζητήσεις και οι τοποθετήσεις ενίσχυσαν το «οπλοστάσιο» του δικτύου. Στο τέλος υπήρξε ομόφωνη απόφαση να συνεχιστούν οι εργασίες των σχολείων και των ΚΠΕ για τα επόμενα έτη, σηματοδοτώντας τη 2η φάση λειτουργίας του δικτύου.

Τόσαράι 14 Χνοείν μέη Σαχίν Σίσηκ (1845)

Σκίτσο Κατερίνας Τσούβαλη

Δεύτερη περίοδος λειτουργίας (2004-2006)

Αποτέλεσμα της επικοινωνίας του εθνικού θεματικού δικτύου «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση» με τα σχολεία, τους Υπευθύνους Π.Ε. και τα συνεργαζόμενα ΚΠΕ, ήταν η συνέχεια της λειτουργίας του για τρία ακόμη έτη.

Η πρώτη συνάντηση εργασίας έγινε στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Αρναίας, στις 21-22 Οκτωβρίου 2003. Συμμετείχαν τα ΚΠΕ Αρναίας, Μακρινίτσας, Κόνιτσας, Καστοριάς, Σουφλίου, Νάουσας, και Μουζακίου καθώς και Υπεύθυνοι Π.Ε. και εκπαιδευτικοί σχολείων της Χαλκιδικής. Στη συνάντηση αυτή συζητήθηκαν και προσδιορίστηκαν εκ νέου: ο τίτλος του δικτύου, το αντικείμενο, οι στόχοι, οι θεματικές ενότητες, ο συντονισμός, η διάρκεια, το επιμορφωτικό πρόγραμμα, οι συμμετοχές, η επιστημονική στήριξη, το επικοινωνιακό πλαίσιο, το πλάνο εργασίας.

Το υλικό που παρήχθη στη συνάντηση αυτή, αφού το επεξεργάστηκε το ΚΠΕ Κόνιτσας, ως συντονιστικός φορέας, εστάλη για έγκριση στο ΥΠΕΠΘ. Μετά τη νέα έγκριση του δικτύου, το υλικό τέθηκε στη διάθεση των ΚΠΕ, των Υπευθύνων και των σχολείων.

Τίτλος Δικτύου: Παραδοσιακοί οικισμοί και φύση

Υπότιτλος: Προσέγγιση των παραδοσιακών πρακτικών διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος στους χώρους μελέτης και προβολή τους στη σημερινή εποχή, με στόχο την ολοκληρωμένη και αξιοβίωτη ανάπτυξη.

Το αντικείμενο του Δικτύου

Είναι η σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περίγυρο, η αλληλεπίδραση του φυσικού με το πολιτισμικό περιβάλλον.

Ειδικότερα η ένταξη των οικισμών στο χώρο, ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος στήριξε τη ζωή του στη φύση, επέδρασε σ' αυτήν και δέχτηκε τις επιδράσεις της, η διαχείριση του γεωγραφικού χώρου και του φυσικού πλούτου με τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις της στο περιβάλλον, η σύγκριση της παραδοσιακής με τη σύγχρονη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, αποτελούν το αντικείμενο του δικτύου.

Φωτ. Γ. Ζήση

Συντονιστικός Φορέας: ΚΠΕ Κόνιτσας

Συμμετέχοντα ΚΠΕ: Αρναίας, Καστοριάς, Μακρινίτσας, Μουζακίου, Νάουσας, Σουφλίου

Συμμετέχοντα σχολεία :49

Συντονιστική Επιτροπή

ΚΠΕ Κόνιτσας, Τσούβαλη Αικατερίνη, Πρόεδρος

ΚΠΕ Αρναίας, Λάμπρος Ιωάννης

ΚΠΕ Μακρινίτσας, Παπαδοπούλου Σοφία (αντικαταστάθηκε από τη Μακέλη Ματούλα)

ΚΠΕ Μουζακίου, Παπαντώνης Μιχαήλ

ΚΠΕ Σουφλίου, Αλεξούδης Ιωάννης

ΚΠΕ Καστοριάς, Αντωνίου Νικόλαος

ΚΠΕ Νάουσας, Μέσκος Γεώργιος (Αντικαταστάθηκε από την Τσαουσίδου Κατερίνα)

Περιοχές ευθύνης εκάστου ΚΠΕ στα πλαίσια του δικτύου:

ΚΠΕ Κόνιτσας:

Νομοί Ηπείρου, Κέρκυρας, Μεσσηνίας, Αττικής, Λευκάδας

ΚΠΕ Αρναίας:

Χαλκιδικής, Θεσ/νίκης, Κιλκίς, Σερρών, Χίου

ΚΠΕ Μακρινίτσας:

Μαγνησίας, Λάρισας, Φθιώτιδας, Εύβοιας, Σάμου

ΚΠΕ Καστοριάς:

Καστοριάς, Κοζάνης, Φλώρινας, Γρεβενών

ΚΠΕ Νάουσας:

Ημαθίας, Πέλλας, Πιερίας

ΚΠΕ Σουφλίου:

Νομοί Θράκης, Καβάλας, Δράμας, Λήμνου, Λέσβου

ΚΠΕ Μουζακίου:

Καρδίτσας, Τρικάλων, Ευρυτανίας, Φωκίδας

Σημείωση

Σχολεία ενδιαφερόμενα εκτός των περιοχών, που προαναφέρονται, μπορούν να απευθύνονται στη Συντονιστική Επιτροπή του δικτύου, η οποία τα κατανέμει στις περιοχές ευθύνης εκάστου ΚΠΕ

Επιστημονική στήριξη

Αικατερινάρης Ιωάννης, Αρχιτέκτων

Αλεξάνδρου Δημήτρης, Αρχιτέκτων

Αράπογλου Μιχαήλ, Αρχιτέκτων - Ανθρωπογεωγράφος

Γαλανός Ιωάννης, Δασολόγος

Κασιούμης Κων/νος, Δρ Δασολόγος

Κίζης Ιωάννης, Αρχιτέκτων, Επ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Κωνσταντινίδης Παύλος, Φυτοκοινωνιολόγος

Παλιούρας Δημήτρης, Αρχιτέκτων, Προϊστάμενος της Ε' Εφορ. Νεωτέρων Μνημείων

Παπάγγελος Ιωακείμ, Αρχαιολόγος, 10η Εφορ. Αρχαιοτήτων

Παπαδημητρίου Ευθύμης, Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πετρονώτης Αργύρης, Καθηγητής Αρχιτεκτονικής Σχολής Α.Π.Θ.

Μαρδίρης Θεόδωρος, Βιολόγος, Δρ Περιβαλλοντολόγος

Παπαϊωάννου Χαριτάκης, Βιολόγος
Τουφίδης Πανταζής, Γεωπόνος
Τσούβαλη Αικατερίνη, Φιλόλογος
Χουρμουζιάδου Νάσια, Αρχιτέκτων

Θεματικές ενότητες

1. Αρχιτεκτονική (πολεοδομική οργάνωση του οικισμού-αρχιτεκτονικό σχέδιο, μορφολογία κτισμάτων, υλικά κατασκευής, εναρμόνιση με το φυσικό περιβάλλον).
2. Φυσικό περιβάλλον μέσα και γύρω από τον οικισμό - γεωμορφολογία, χλωρίδα, πανίδα κ.α.- αλληλεπίδραση ανθρώπου και φύσης.
3. Παραγωγή -κοινωνία -οικονομία. Οικονομικές δραστηριότητες που εκπορεύονται από το φυσικό περιβάλλον -κοινωνική οργάνωση- αξίες, ήθη, παραδόσεις.
4. Ενεργειακές ανάγκες του οικισμού, πηγές ενέργειας χτες και σήμερα, επιπτώσεις στο περιβάλλον.
5. Κατοικία και κλίμα: επίδραση του κλίματος στην οργάνωση των οικισμών και την κατασκευή των οικιών (παραδοσιακές πρακτικές και σύγχρονες βιοκλιματικές κατοικίες).
6. Τα κτίσματα εκτός του οικισμού, αγροτικές κατασκευές (νερόμυλοι, γεφύρια, παρεκκλήσια, καλύβια, αλώνια, βρύσες, σκάλες, λιθόστρωτα, στάνες, αναβαθμίδες και άλλες ξερολιθικές κατασκευές, αυλάκια ύδρευσης, φράχτες). Η σημασία τους για τη διαβίωση, την τοπική οικονομία και την επικοινωνία.
7. Πρακτικές αειφορικής διαχείρισης των παραδοσιακών οικισμών. Εναλλακτικές μορφές τουριστικής ανάπτυξης.
8. Περιβαλλοντικά προβλήματα των παραδοσιακών οικισμών και του φυσικού τους περιβάλλοντος.
9. Επαναχρησιμοποίηση δομικών και άλλων υλικών στις παραδοσιακές και τις σύγχρονες κοινωνίες.

Παρουσίαση προγράμματος στο Κ.Π.Ε. Κόνιτσας από τους μαθητές του Δημ. Σχολείου Μονοδενδρίου.

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Στόχοι του δικτύου

- Η επικοινωνία σχολείων από διαφορετικές περιοχές της χώρας, μέσω του κοινού προγράμματος, για την ανταλλαγή παιδαγωγικού υλικού, πληροφοριών, εμπειριών και απόψεων.
- Η διασύνδεση μέσω συμπράξεων των σχολείων, ανταλλαγής επισκέψεων, ή μέσω διαδικτύου, αλληλογραφίας, κοινής περιβαλλοντικής δράσης, κοινών εκδόσεων κ.ά.
- Η επιστημονική, μεθοδολογική και παιδαγωγική στήριξη των περιβαλλοντικών ομάδων:
- Η απόκτηση γνώσεων και η καλλιέργεια δεξιοτήτων που αφορούν στην κατανόηση της σχέσης των παραδοσιακών οικισμών με τη φύση.
- Η δημιουργία ενός κοινού πλάνου μελέτης και ενός κοινού συστήματος αξιών για την προστασία, την ανάπτυξη των οικισμών και την κοινή αντιμετώπιση των προβλημάτων.
- Η παραγωγή παιδαγωγικού υλικού, επιστημονικά ελεγμένου, το οποίο θα μπορεί να χρησιμοποιείται από τις μαθητικές ομάδες της Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης, όταν προσεγγίζουν το περιβάλλον.

Ειδικοί στόχοι

Επιδιώκεται οι μαθητές και οι μαθήτριες μελετώντας τους παραδοσιακούς οικισμούς :

- Να κατανοήσουν την αδιάσπαστη σχέση ανθρώπου και φύσης και την αλληλεξάρτηση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος.
- Να γνωρίσουν χώρους, οι οποίοι διατηρούν την ταυτότητα του ελληνικού τοπίου και αντιστέκονται στην πολιτισμική αφομοίωση.
- Να αποκτήσουν επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά.
- Να ανιχνεύσουν το λιτό τρόπο ζωής του απλού ανθρώπου, ο οποίος λειτουργούσε στο μέτρο των πραγματικών του αναγκών.
- Να γνωρίσουν τα έργα των παλιών μαστόρων και να πάρουν τα μηνύματα της αρμονίας και του μέτρου.

Έκθεση εκπαιδευτικού υλικού του δικτύου στο Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

- Να αποκτήσουν επίγνωση των σύγχρονων κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών προβλημάτων των χώρων μελέτης.
- Να προτείνουν πρακτικές που προστατεύουν το περιβάλλον και δημιουργούν προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης.
- Να δράσουν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους για την άρση αυτών των προβλημάτων.
- Να συγκρίνουν τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον στις προβιομηχανικές και τις σύγχρονες κοινωνίες.
- Να προσεγγίσουν το λαϊκό πολιτισμό, να συναντήσουν τα στοιχεία που απόμειναν στο χώρο και καταδεικνύουν μια ιδεολογία σεβασμού προς τη φύση.

Επικοινωνιακό πλαίσιο και συναντήσεις εργασίας

Η επικοινωνία γίνεται με συμπράξεις σχολείων ανά δύο ή τρία, με επισκέψεις, συναντήσεις εργασίας, ανταλλαγή εκπαιδευτικού υλικού, κοινές παρουσιάσεις, κοινές δράσεις, άμεση επικοινωνία μέσω διαδικτύου ή αλληλογραφίας, έμμεση μέσω των ιστοσελίδων των ΚΠΕ, και των σχολείων.

Μέσω της ιστοσελίδας του δικτύου, την οποία έχει κατασκευάσει το ΚΠΕ Κόνιτσας, μπορούν τα σχολεία να αποστέλλουν το υλικό τους για τη σελίδα του μαθητή, στο email: kpekonits@otenet.gr

Η διεύθυνση της ιστοσελίδας του δικτύου: www.oikismoi.phisi.net.gr

Παρουσίαση Προγράμματος από μαθητές του Δημ. Σχολείου Θιναλίων Κέρκυρας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

**Συνάντηση εκπαιδευτικών και μαθητικών ομάδων στην Κόνιτσα
(24 και 25 Απριλίου 2004)**

Αυτή η συνάντηση εργασίας που υλοποίησε το Κ.Π.Ε. Κόνιτσας, έδωσε τη δυνατότητα στους μαθητές-τριες και εκπ/κούς των σχολείων της Ηπείρου και Κέρκυρας, που συμμετέχουν στο δίκτυο, να γνωριστούν, να επικοινωνήσουν, να ανταλλάξουν απόψεις και υλικό, και να παρουσιάσουν τη δουλειά τους. Συμμετείχαν εκπαιδευτικοί και από τα συνεργαζόμενα στο δίκτυο ΚΠΕ.

Οι μαθητές-τριες του **Δημοτικού σχολείου Θιναλίων Κέρκυρας** παρουσίασαν το πρόγραμμά τους «Το κερκυραϊκό σπίτι και οι αποθηκευτικοί χώροι». Στα πλαίσια της εργασίας τους επισκέφθηκαν όλα τα χωριά του Δήμου Θιναλίων, όπου παρατήρησαν προσεκτικά και φωτογράφησαν παραδοσιακά σπίτια και αποθηκευτικούς χώρους, πήραν συνεντεύξεις από τους κατοίκους και γνωρίστηκαν με το χώρο που τα περιβάλλει.

Το πρόγραμμά τους για τους «Παραδοσιακούς Οικισμούς του Ζαγορίου παρουσίασαν οι μαθητές-τριες του **Δημοτικού Σχολείου Μονοδενδρίου Ιωαννίνων**, περιγράφοντας διαχρονικά τη ζωή και τα προβλήματα των ορεινών οικισμών του Ζαγορίου, την αρχιτεκτονική και το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Μέσα από την συγκινητική θεατρική τους παράσταση παρουσίασαν το παρελθόν που έσφυζε από ζωή, το σήμερα των λιγοστών μόνιμων κατοίκων και τις προοπτικές για ανάπτυξη του τόπου τους.

Μια περιβαλλοντική διαδρομή στους Κήπους του Ζαγορίου παρουσίασαν τα παιδιά

Εργασίες πεδίου στη Μόλιτσα στα πλαίσια της συνάντησης του Δικτύου.

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

του **3ου και του 22ου Δημ. Σχολείου Ιωαννίνων**. Τον οικισμό, τους μύλους, τα γεφύρια, τα βουνά, τα δάση, τα ποτάμια. Τον άνθρωπο σε σχέση συνύπαρξης με τη φύση.

Η περιβαλλοντική ομάδα του **2ου Δημ. Σχολείου Άρτας** με το πρόγραμμά του «Η Άρτα του χθες και του σήμερα», περπάτησε στο κάστρο της πόλης, στις παλιές συνοικίες, επισκέφθηκε τα παλιά κτίσματα και τα μνημεία της πόλης. Ενημερώθηκε από ειδικούς επιστήμονες και τεχνίτες για την προστασία των διατηρητέων κτιρίων, τα δομικά υλικά, και την τέχνη της πέτρας.

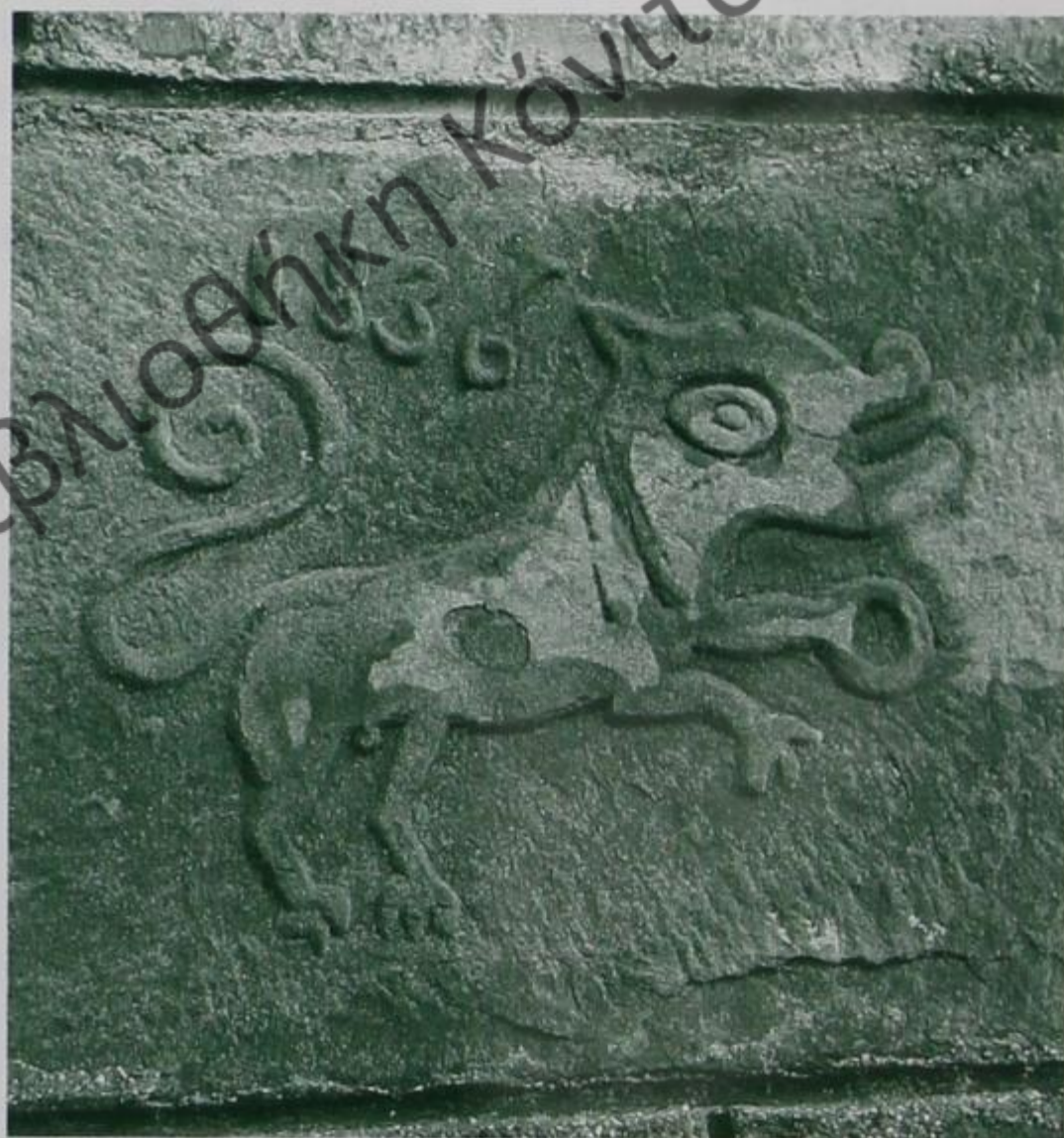
Στις εργασίες των Δημοτικών σχολείων έγινε φανερό το μεράκι των εκπαιδευτικών που συντόνιζαν τις περιβαλλοντικές ομάδες και η χαρά των παιδιών από την ενασχόλησή τους με θέματα του τόπου τους

Με τη γνώση και την ωριμότητα της ηλικίας τους οι μαθητές του **1ου ΤΕΕ Ιωαννίνων** παρουσίασαν το πρόγραμμα « Αρχιτεκτονική πλακοσκεπών και καμινάδων οικισμών». Στόχος τους η ευαισθητοποίηση σε θέματα περιβάλλοντος και ο σεβασμός προς την παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Χώρος μελέτης τους ήταν το Τσεπέλοβο Ζαγορίου. Επικέντρωσαν την προσοχή τους στα υλικά, τον τρόπο κατασκευής των στεγών με σχιστόπλακα, μελέτησαν λεπτομέρειες ήρθαν σε επαφή με παλιούς τεχνίτες.

Πολλά σχολεία του δικτύου, που δεν είχαν τη δυνατότητα να εκπροσωπηθούν, έστειλαν δείγματα της δουλειάς τους, η οποία εκτέθηκε στο χώρο του ΚΠΕ Κόνιτσας.

Στα πλαίσια του σεμιναρίου παρουσιάστηκε από το ΚΠΕ Κόνιτσας η ιστοσελίδα του δικτύου (www.oikismoι-phisi.net.gr), από όπου μπορεί κάποιος να αντλήσει υλικό για το δίκτυο. Τα σχολεία μπορούν να παρουσιάσουν τη δουλειά τους μέσα από τη σελίδα του μαθητή.

Η διήμερη συνάντηση περιελάμβανε ακόμη συζητήσεις για ανταλλαγή απόψεων, παιχνίδια γνωριμίας και επικοινωνίας των παιδιών από τα διάφορα σχολεία, περιηγήσεις σε παραδοσιακούς οικισμούς της επαρχίας Κόνιτσας. Τη μέθοδο για παρατήρηση και ανάγνωση του οικιστικού τοπίου σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, δίδαξε ο κύριος Μιχάλης Αράπογλου, αρχιτέκτονας και ανθρωπογεωγράφος.

Λιθανάγλυφο στο χωριό Πυρσόγιαννη
Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Συνάντηση εργασίας- σεμινάριο εκπαιδευτικών και μαθητικών ομάδων στο ΚΠΕ Μακρινίτσας , από 17 έως 18 Δεκεμβρίου 2004

Η συνάντηση εργασίας που απευθυνόταν στα σχολεία-μέλη του δικτύου που ανήκουν στην εμβέλεια του ΚΠΕ Μακρινίτσας*, πραγματοποιήθηκε από 17 έως 18 Δεκεμβρίου 2004 με θέμα: Εθνικό Θεματικό Δίκτυο «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση». Στη συνάντηση συμμετείχαν τα σχολεία:

* Το κείμενο για τη συνάντηση της Μακρινίτσας στηρίχτηκε στα στοιχεία που έστειλε στο ΚΠΕ Κόνιτσας η κυρία Ματούλα Μακέλη αντιπρόσωπος του ΚΠΕ Μακρινίτσας στο Δίκτυο « Παραδοσιακοί Οικισμοί & Φύση».

1ο Πειραματικό Ολοήμερο Δημ. Σχολείο Πορταριάς

1ο Δημ. Σχολείο Ελασσόνας

Δημ. Σχολείο Άνω Μεριάς Μυκόνου

Γυμνάσιο- Λ.Τ. Κύθνου

Λύκειο Αυλωναρίου

Στη συνάντηση πήραν μέρος οι περιβαλλοντικές ομάδες των σχολείων, οι συντονιστές εκπαιδευτικοί και οι Υπεύθυνοι Π.Ε. Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης των αντίστοιχων νομών, η κυρία Άννα Πυλαρινού, αποσπασμένη στο Γραφείο Π.Ε. του ΥΠΕΠΘ η οποία εισηγήθηκε το θέμα: «Προγραμματισμός του ΥΠΕΠΘ για την Π.Ε.», καθώς και ειδικοί επιστήμονες.

Το πολύ ενδιαφέρον πρόγραμμα, το οποίο προετοίμασε η ομάδα των εκπαιδευτικών του ΚΠΕ Μακρινίτσας, περιελάμβανε δραστηριότητες γνωριμίας των συμμετεχόντων, θεωρητικές εισηγήσεις, εργαστήρια μαθητών-τριών, παρουσιάσεις εργασιών. Σ' αυτές μαθητές και εκπαιδευτικοί παρουσίασαν τη δουλειά τους στα πλαίσια του δικτύου, αξιοποιώντας και στοιχεία καλλιτεχνικής έκφρασης. Η συνάντηση περιελάμβανε ακόμη υλοποίηση του προγράμματος του ΚΠΕ Μακρινίτσας «Τουριστικές διαδρομές στη φύση και την παράδοση του Πηλιορείτικου Χωριού».

Στο τέλος της συνάντησης έγινε συζήτηση και ανταλλάχθηκαν απόψεις που κατέληξαν σε προτάσεις :

- Συχνότερη οργάνωση παρόμοιων συναντήσεων. Προτεινόμενο διάστημα το πρώτο δίμηνο του σχολικού έτους.

- Έγκαιρη τοποθέτηση των εκπαιδευτικών στα σχολεία τους, ώστε να είναι σε θέση να αναλαμβάνουν προγράμματα Π.Ε.

- Περισσότερη από δύο μέρες η διάρκεια των συναντήσεων

- Περισσότερη ελευθερία στη θεματολογία του δικτύου

- Προσανατολισμός του περιβαλλοντικού προγράμματος στο «λόγο των μαθητών»

- Απάντηση στο «πώς» και όχι στο «τι» των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

- Ανοικτές εκδηλώσεις παρουσίασης μέρους ή του συνόλου του προγράμματος

Η συνάντηση αυτή κρίθηκε ως ιδιαίτερα θετική διότι έδωσε τη δυνατότητα για επικοινωνία, ανταλλαγή απόψεων και συνύπαρξη εκπαιδευτικών, Υπευθύνων Π.Ε. και παιδιών στις κοινές εργασίες στο πεδίο και τα εργαστήρια.

Παρουσιάσεις του Δικτύου «Παραδοσιακοί οικισμοί & φύση»

Το Δίκτυο παρουσιάστηκε στο σεμινάριο για τα θεματικά δίκτυα, που οργάνωσε το ΚΠΕ Καστοριάς από τις 31 Οκτωβρίου έως 2 Νοεμβρίου 2003.

Στο σεμινάριο για την «Αρχιτεκτονική και Βιομηχανική κληρονομιά», που οργάνωσε το ΚΠΕ Νάουσας από τις 12 έως 14 Μαρτίου 2004.

Στο σεμινάριο για τα θεματικά δίκτυα Π.Ε. που οργάνωσε το ΚΠΕ Σουφλίου από τις 26 έως 28 Νοεμβρίου 2004.

Γυμνάσιο Ύδρας στην 4η Πανελλήνια Συνάντηση του Δικτύου

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Σχολεία συμμετέχοντα κατά τα σχολ. έτη: 2003-04 και 2004-05

Σχολεία: 49

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Καστοριάς:

Δημοτικά: Τοιχιού Καστοριάς,
1ο Γρεβενών,
2ο Γρεβενών,
3ο Γρεβενών,
Αγ. Γερμανού Φλώρινας,
2ο Σιάτιστας Κοζάνης

Γυμνάσια: Οινόης Καστοριάς,
Βελβεντού Κοζάνης

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Νάουσας:

Δημοτικά: Π.Ελευθεροχωρίου

Γυμνάσια: Λιτοχώρου
Καρυώτισσας Πέλλας

ΤΕΕ 1ο Έδεσσας

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Σουφλίου:

Δημοτικά: Θυμιανών Χίου
Παναγιάς Θάσου

Λύκεια: Σουφλίου
Κάτω Νευροκοπίου Δράμας

ΤΕΕ 2ο Κομοτινής

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Μακρινίτσας:

Δημοτικά: Πειραματικό Ολοήμερο Πορταριάς Μαγνησίας

Ελασσόνας

Άνω Μεριάς Μυκόνου

Γυμνάσια: Κύνθου

4ο Λάρισας

Ζαγοράς Μαγνησίας

Λύκειο: Αυλωναρίου

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Αρναίας:

Δημοτικά: Αφύτου-Καλλιθέας Χαλκιδικής

Γυμνάσια: Αρναίας,

Κασσάνδρας

Κάμπου Χίου

Νικήτης

ΤΕΕ: Πολυγύρου

Νικήτης

Λύκεια: Καλαμωτής Χίου

1ο Μενεμένης Θεσ/νίκης

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Κόνιτσας:

Δημοτικά: 3ο Ιωαννίνων

Ριζάρειο Μονοδενδρίου Ιωαννίνων

2ο Δημοτικό Σχ. Άρτας

1ο Σχολικό Κέντρο Δήμου Θιναλίων Κέρκυρας

Γυμνάσια: Καρουσάδων Κέρκυρας

9ο Καλλιθέας Αττικής

10ο Ιωαννίνων

Λύκεια: Εσπερινό Καλαμάτας

Νυδρίου Λευκάδας

Κομποτιού Άρτας

Σκριπερού Κέρκυρας

ΤΕΕ: 1ο Ιωαννίνων

Στην περιοχή ευθύνης του ΚΠΕ Μουζακίου:

Γυμνάσια: 3ο Τρικάλων

1ο Καλαμπάκας

7ο Τρικάλων

ΤΕΕ: 4ο Τρικάλων

*Η Εκκλησία των Ταξιαρχών
στο Γανναδιό
Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας*

Εκπαιδευτικό υλικό

Πλάνο εργασίας

Α΄ Δραστηριότητες προετοιμασίας

- Ευαισθητοποίηση
- Συγκρότηση της Περιβαλλοντικής Ομάδας – Συντονιστές εκπαιδευτικοί
- Συζήτηση με τους μαθητές για την επιλογή των θεματικών ενοτήτων
- Επιλογή χώρου μελέτης
- Προσδιορισμός στόχων
- Σχεδιασμός πορείας προγράμματος
- Χωρισμός σε ομάδες εργασίας

Β΄ Συλλογή υλικού – Δραστηριότητες

- Επίσκεψη στο χώρο μελέτης – υιοθέτηση του χώρου
- Καταγραφή των στοιχείων ταυτότητας του οικισμού:
  - Όνομα οικισμού
  - Χωροθέτηση, περιγραφή της θέσης του οικισμού και του γύρω φυσικού χώρου
  - Υψόμετρο
  - Κλίμα
  - Κριτήρια επιλογής της θέσης του οικισμού
  - Σύντομα ιστορικά στοιχεία
- Παρατήρηση, ανάγνωση του χώρου, μετρήσεις, βιβλιογραφία, συνεντεύξεις, φωτογραφίες κ.ά.
- Σύνδεση του θέματος με το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου
- Επίσκεψη σε φορείς, Τοπική Αυτοδιοίκηση, επιστημονικά ιδρύματα, ειδικούς επιστήμονες κ.ά.
- Άλλες δραστηριότητες

Άποψη του οικισμού Γανναδιό

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Γ' Σύνθεση – Παρουσίαση

- Συγκέντρωση και επεξεργασία υλικού
- Εξαγωγή συμπερασμάτων
- Καλλιτεχνική έκφραση (Θέατρο, τραγούδι, εικαστική δραστηριότητα, περιβαλλοντικό παιχνίδι)
- Παρουσίαση του θέματος στο σχολείο και στην τοπική κοινωνία

Δ' Δράσεις

- Προτάσεις και δράσεις για την προστασία και τη βελτίωση του χώρου μελέτης σε συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση
- Δημοσιοποίηση των συμπερασμάτων στα ΜΜΕ
- Έκδοση εντύπου (χωρίς να αποτελεί κυρίαρχο στόχο)
- Αποστολή υλικού στην ηλεκτρονική σελίδα του δικτύου

Ε' Αξιολόγηση

- Επίτευξη των στόχων του προγράμματος
- Οργάνωση και συνεργασία ομάδας
- Συμβατότητα με τα ενδιαφέροντα των παιδιών

Σημείωση

Απαραίτητα στοιχεία θεωρούνται τα στοιχεία της ταυτότητας του οικισμού:

- Όνομα οικισμού
- Χωροθέτηση, περιγραφή της θέσης του οικισμού και του γύρω φυσικού χώρου
- Υψόμετρο
- Κλίμα
- Κριτήρια επιλογής της θέσης του οικισμού
- Σύντομα ιστορικά στοιχεία

Λιθανάγλυφο στον περίβολο του Αγίου Νικολάου Κόνιτσας

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Τρόπος προσέγγισης του οικισμού

Η ένταξη των οικισμών στο χώρο, ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος στήριξε τη ζωή του στη φύση, επέδρασε σ' αυτήν και δέχτηκε τις επιδράσεις της, αποτελούν το αντικείμενο μελέτης του δικτύου «Παραδοσιακοί Οικισμοί & Φύση».

Χώρος μελέτης είναι οι λαϊκές οικήσεις, δηλ τα κτίσματα εκείνα τα οποία φέρουν τη σφραγίδα της παράδοσης, της συσσωρευμένης εμπειρίας, η οποία περνά από τη μια γενιά στην άλλη. Οι οικισμοί, είναι η ψυχή της κοινότητας. Σ' αυτούς βρίσκονται εκφρασμένες οι αντιλήψεις, οι αξίες, οι συνήθειες, οι βιοτικές ανάγκες των ανθρώπων.

Διερευνώντας την παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού χώρου, συναντάμε οικολογικές έννοιες και αξίες, όπως του σεβασμού στις λειτουργίες της φύσης, της προσαρμογής στο έδαφος και το κλίμα, της υποστήριξης των εδαφών και της προστασίας τους από τη διάβρωση, της διαφύλαξης της γονιμότητας της γης με την αγρανάπαυση, τη μεικτή καλλιέργεια και την αμειψισπορά, της επαναχρησιμοποίησης των υλικών, της ελάχιστης παραγωγής απορριμμάτων, της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, νεροπρίονα, νεροτριβές κ.ά.), του σεβασμού στην κλίμακα του τόπου, της αίσθησης του μέτρου, της ισορροπίας ανάμεσα στην ανθρώπινη κατασκευή και τη φύση κ.ά.

Οι ομάδες των εκπαιδευτικών και μαθητών -τριών καλούνται να μελετήσουν τον οικισμό ως σύνολο, μαζί με το χώρο που τον περιβάλλει, δηλ. το φυσικό και το πολιτισμικό περιβάλλον σε σχέση αλληλεπίδρασης. Η γεωμορφολογία, η θέση του οικισμού, το υψόμετρο, ο προσανατολισμός, το κλίμα, η χλωρίδα, πανίδα, οι φυσικοί πόροι, οι πρώτες ύλες και η κατανάλωση ενέργειας, αλλά και η ιστορία, οι παραδόσεις, η αρχιτεκτονική, το σύστημα εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων (οικονομία-παραγωγικό σύστημα), η κοινωνία με την οργάνωση και τις αξίες της.

Η προσέγγιση του οικισμού γίνεται με επισκέψεις στο χώρο μελέτης για παρατήρηση αρχικά και βαθιά ανάγνωση στη συνέχεια του οικισμού σε σχέση με το φυσικό του περιβάλλον.

Η υψηλή αισθητική και το αρμονικό δέσιμο των παραδοσιακών οικισμών με τη φύση φαίνεται με την πρώτη ματιά. Είναι κάτι που το βλέπουμε, το φωτογραφίζουμε, το χαιρόμαστε. Η ματιά μας είναι τουριστική, νιώθουμε το ευχάριστο συναίσθημα που νιώθει ο τουρίστας, όταν επισκέπτεται έναν όμορφο χώρο. Η βαθιά ανάγνωση όμως, μας βοηθά να φτάσουμε από την επιφάνεια του οικισμού στο βάθος της τοπικής κοινωνίας, δηλ. στη συγκρότησή της, την οργάνωσή της, τον πολιτισμό, τις αξίες της, τα προβλήματά της.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί εξ ορισμού μας μεταθέτουν στο παρελθόν. Μας ενδιαφέρει όμως ο χρόνος και στις τρεις του διαστάσεις παρελθόν, παρόν και μέλλον. Αρχίζουμε από το παρελθόν, γιατί η σχέση ανθρώπου και φύσης γίνεται καλύτερα κατανοητή στις προβιομηχανικές κοινωνίες, τότε που ο άνθρωπος ήταν απόλυτα ενταγμένος στη φύση. Από τη φύση άμεσα αντλούσε πόρους ζωής και τα έργα του ήταν προέκτασή της. Στηρίχτηκε στη φύση, την εκμεταλλεύτηκε, προκάλεσε ενδεχομένως καταστροφές, τις οποίες εκείνη είχε τη δυνατότητα να επουλώσει, γιατί δεν την υπερέβαιναν.

Μελετώντας τους παραδοσιακούς οικισμούς αντιλαμβανόμαστε το ενδιαφέρον της παραδοσιακής κοινωνίας να προστατεύσει την εδαφική έκταση που της ανήκει. Οι συνήθειες, οι συμπεριφορές, οι παραδόσεις, οι δοξασίες, τα έθιμα των ανθρώπων της κοινότητας δείχνουν τη σχέση σεβασμού προς τη φύση-τροφό, κάτι που έχει απολέσει ο σύγχρονος άνθρωπος. Ο σημερινός άνθρωπος ενώ στην ουσία είναι εξαρτημένος από το φυσικό του περιβάλλον και οι μεταβολές και οι καταστροφές σ' αυτό έχουν άμεσες επιπτώσεις στη ζωή και την υγεία του, φαίνεται να μη το συνειδητοποιεί. Αναζητά την ποιότητα της ζωής του στο κέρδος. Έπνιξε τη ζωή του μέσα σε τόνους σκουπιδιών και ρύπων. Καταναλώνει τεράστιους φυσικούς πόρους σε ό,τι πιο αντιπαραγωγικό και κα-

ταστροφικό, όπως είναι οι εξοπλισμοί και οι συρράξεις και φαίνεται να αγνοεί το αυτονόητο: ο ίδιος είναι ο αποδέκτης των καταστροφών που απεργάζεται.

Βέβαια στο δίκτυο «Παραδοσιακοί Οικισμοί και φύση», δεν έχουμε καταληφθεί από νοσταλγία για το παρελθόν και προγονοπληξία. Από τη γνωριμία μας με παλιότερες μορφές ζωής και τα σημάδια που απόμειναν στο χώρο επιζητούμε να αντλήσουμε :

- Πηγές έμπνευσης
- Μηνύματα λιτού τρόπου ζωής και σεβασμού στη φύση και τις λειτουργίες της
- Εφόδια για αισθητική αναβάθμιση
- Σύνδεση με τις ρίζες μας και την πολιτισμική μας κληρονομιά
- Λύσεις στα αναπτυξιακά αδιέξοδα, ειδικά των τοπικών κοινωνιών, οι οποίες στρέφονται σε ό,τι απόμεινε από το λαϊκό πολιτισμό. Το ιδιαίτερο χρώμα, το ύφος, το άρωμα που αναδύει η πολιτισμική φυσιογνωμία του κάθε χώρου, τον κάνει αναγνωρίσιμο και ελκυστικό.

Είναι απαραίτητο τα προγράμματα ανάπτυξης κάθε τόπου να στηρίζονται στη γνώση της παράδοσης και του αυθεντικού, στην επίγνωση της αξίας της διατήρησης των οικισμών ως συνόλων, την ενημέρωση, παιδεία, ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των πολιτών, το μέτρο και το σχεδιασμό. Βέβαια είναι απαραίτητη η πολιτική βούληση και η συνεργασία, ο συγχρονισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τοπικών φορέων, επιστημόνων και κεντρικής εξουσίας. Αυτό γιατί σε τελική ανάλυση, ο φορέας εξουσίας είναι εκείνοι που παίρνουν τις αποφάσεις και θέτουν σε εφαρμογή τα πορίσματα των επιστημόνων και ό,τι η εμπειρία έχει αποδείξει ως ορθό.

Λιθανάγλυφα στο Μοναστήρι της Ζέρμας

*Ένα από τα πολλά ρέματα που τροφοδοτούν το Σαραντάπορο ποταμό
Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας*

**Τα Προγράμματα του Κέντρου
Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Παίζοντας με το χιόνι

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Τα Προγράμματα του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας

Το ΚΠΕ Κόνιτσας υλοποιεί προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης διάρκειας 1-4 ημερών για μαθητές –τριες Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευση με δυνατότητα παράλληλης φιλοξενίας στη Μαθητική Εστία Κόνιτσας, εφόσον το επιθυμούν.

Είναι ολοκληρωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα με θεωρητικό μέρος εντός του ΚΠΕ και εργασίες πεδίου σε καθορισμένες περιβαλλοντικές διαδρομές. Τα προγράμματα αποσκοπούν να δημιουργήσουν γνωστικό υπόβαθρο στους νέους, να τους φέρουν σε επαφή με το φυσικό, το πολιτισμικό περιβάλλον και τα περιβαλλοντικά προβλήματα, να τους ευαισθητοποιήσουν, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τα προβλήματα αυτά, να διατυπώνουν κρίσεις, να προτείνουν λύσεις και να δρουν για την επίτευξή τους. Στοχεύουν ακόμη να καλλιεργήσουν δεξιότητες και θετικές συμπεριφορές στην καθημερινή τους πρακτική, για την προστασία της οικολογικής ισορροπίας και της ποιότητας ζωής.

Τα προγράμματα είναι:

1. **Εθνικός Δρυμός Βίκου- Αώου** (Καθεστώς λειτουργίας Εθνικών Δρυμών, δασικό οικοσύστημα, χλωρίδα, πανίδα, γεωλογικοί σχηματισμοί, ποτάμια, μετρήσεις και έλεγχος ποιότητας νερού, γεφύρια, οικισμοί, ανθρώπινες παρεμβάσεις)
Διάρκεια: Μονοήμερο, Τριήμερο, Τετραήμερο
2. **Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας** (Μελέτη των παραδοσιακών οικισμών σε σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον, μελέτη της τέχνης των παλιών μαστόρων, σχέση φύσης και ανθρώπινης κατασκευής, σύγκριση παλιών και νέων οικισμών, προβλήματα.) Διάρκεια: Μονοήμερο, Τριήμερο
3. **Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση** (Σχέση του φυσικού και του πολιτισμικού περιβάλλοντος) Διάρκεια: Τετραήμερο
4. **Το νερό -Το ποτάμι** (Το νερό ως συστατικό ζωής, η έλλειψή του. Το ποτάμι ως πηγή ζωής, σχηματισμός ποταμών, ποτάμι και πολιτισμός, έλεγχος ποιότητας νερού, χρήση - διαχείριση νερού, περιβαλλοντικές πιέσεις.)
Διάρκεια: Μονοήμερο, Τριήμερο,
5. **Το δάσος** (Δασικό οικοσύστημα, η ζωή στο δάσος, η προσφορά του στη ζωή του ανθρώπου, θετική και αρνητική επίδραση του ανθρώπου στο δάσος)
Διάρκεια: Μονοήμερο, Διήμερο
6. **Περιβαλλοντική Εκπαίδευση & Ιαματικές Πηγές** (Γνωριμία με το γεωφυσικό περιβάλλον, χρήσεις θερμού νερού στη σωματική και ψυχική υγεία, ιστορική εξέλιξη των λουτρών, τρόπος λειτουργίας τους, αξιοποίηση της γεωθερμίας ως ανανεώσιμης πηγής ενέργειας). Διάρκεια: Μονοήμερο, Διήμερο
7. **Περιβαλλοντική εκπαίδευση για την προσχολική και πρώιμη σχολική ηλικία (διάρκεια 4 ώρες)**
8. **«Ο κήπος μας»** για τα σχολεία της Κόνιτσας. Διάρκεια όλο το έτος.

Σημείωση:

Τα προγράμματα είναι προσαρμοσμένα και για μαθητές-τριες με μαθησιακές δυσκολίες

Τα προγράμματα περιλαμβάνουν:

1. Υποδοχή μαθητών και εκπ/κών- Παιχνίδι γνωριμίας
2. Θεωρητικό μέρος εντός του Κέντρου
3. Εργασίες πεδίου. Δραστηριότητες ομάδων
4. Περιβαλλοντικό παιχνίδι
5. Εργασίες των ομάδων εντός του ΚΠΕ
6. Παρουσιάσεις των εργασιών των ομάδων
7. Αξιολόγηση προγραμμάτων
8. Γιορτή λήξης

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΦΥΣΗ

Το εκπαιδευτικό πακέτο που έχετε στα χέρια σας σχετίζεται με τα προγράμματα: **Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας** και **Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση**, καθώς και με το ομώνυμο Δίκτυο Π.Ε.

Στόχοι των προγραμμάτων

- Να κατανοήσουμε την αδιάσπαστη σχέση ανθρώπου και φύσης και την αλληλεξάρτηση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος
- Να γνωρίσουμε ένα χώρο που το σημαντικότερο κεφάλαιό του είναι το πανέμορφο φυσικό τοπίο και οι παραδοσιακοί οικισμοί.
- Να θαυμάσουμε τα έργα των παλιών μαστόρων και να πάρουμε τα μηνύματα της αρμονίας και του μέτρου.
- Να μελετήσουμε την οργάνωση και κατανομή στο χώρο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων.
- Να ανιχνεύσουμε το λιτό τρόπο ζωής του απλού ανθρώπου, ο οποίος λειτουργούσε στο μέτρο των πραγματικών του αναγκών.
- Να συγκρίνουμε τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον στις προβιομηχανικές κοινωνίες και τις σύγχρονες.
- Να αποκτήσουμε επίγνωση των κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών προβλημάτων των χώρων μελέτης
- Να διατυπώσουμε προτάσεις και τρόπους ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας για την άρση των προβλημάτων
- Να προτείνουμε πρακτικές που προστατεύουν το περιβάλλον και δημιουργούν προοπτικές ολοκληρωμένης και αξιοβίωτης ανάπτυξης

ΜΟΝΟΗΜΕΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: «Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας»

Χώρος όπου διαξάγεται: **Η Κόνιτσα και τα Μαστοροχώρια της**

Στάδια υλοποίησης

Α. Εντός του ΚΠΕ

8.30 π.μ. Υποδοχή - Περιβαλλοντικό παιχνίδι γνωριμίας - Θεωρητικό μέρος

Με τη βοήθεια του **σπάνιου υλικού αρχείου** που παραχωρήθηκε στο Κέντρο από το **φωτογραφικό αρχείο της Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης**, οι μαθητικές ομάδες αποκτούν τη θεωρητική κατάρτιση που απαιτείται για την ανάγνωση των παραδοσιακών οικισμών.

Χωρισμός σε ομάδες και εφοδιασμός των ομάδων με χάρτες, πυξίδες, αλτίμετρα, μπλοκ, κασετοφωνάκια κ.α.

Εκτός του ΚΠΕ

10.30 π.μ. Επιβίβαση στο λεωφορείο με προορισμό τα χωριά Μόλιστα, Γαναδιό (21km από την Κόνιτσα) ή Πυρσόγιαννη (30km από την Κόνιτσα) ή άλλο Μαστοροχώρι

Εκμετάλλευση του χρόνου μεταφοράς για παρατήρηση **των ζωνών βλάστησης, των**

πετρωμάτων και της σχέσης τους με τα γύρω χτίσματα. Παρατήρηση του γεωγραφικού ανάγλυφου. Αναγνώριση των γύρω βουνών (Σμόλικας, Τύμφη, Γράμμος) των ποταμών κ.ά. Γίνεται αναφορά στους δρόμους των κυρατζήδων και στους παλιούς τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων και μεταφοράς προϊόντων. Παρατήρηση των χανιών, των γεφυριών και του φυσικού χώρου.

Άφιξη στο χωριό. Εργασία σε ομάδες με βάση το σχετικό φύλλο εργασίας
Πρώτη στάση σε ύψωμα για την παρατήρηση της θέσης του οικισμού. Η κάθε ομάδα, με τη βοήθεια ειδικού φύλλου εργασίας, ανιχνεύει τα κριτήρια με τα οποία επιλέχτηκε ο συγκεκριμένος χώρος για να χτιστεί ο οικισμός. Παρατήρηση του γύρω φυσικού περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων που στήριζαν τη ζωή των πληθυσμών.

Δεύτερη στάση στην πλατεία του χωριού:

Παρατήρηση της οργάνωσης του χώρου και των λειτουργιών της πλατείας. Μελέτη της δομής του οικισμού σε συνάρτηση με τις ανθρώπινες δραστηριότητες του χτες και του σήμερα. Σύγκριση με τη δομή των νέων οικισμών.

Μελέτη της τοπικής αρχιτεκτονικής (έργα των παλιών μαστόρων: σπίτια, εικλησίες, βρύσες, καμπαναριά κ.λπ.) που αποκαλύπτει τη σχέση φύσης και ανθρώπινης κατασκευής. Δομικά υλικά, παλιές και σύγχρονες κατασκευές.

Περιπλάνηση στα σοκάκια του χωριού. Επαφή με τους κατοίκους. Οι μαθητές εντοπίζουν τα προβλήματα της επιβίωσης των κατοίκων.

Ελεύθερη δράση των ομάδων για συλλογή φωτογραφιών, συνεντεύξεων κ.λπ.

13.00 Παρουσίαση εργασιών των ομάδων. Η κάθε ομάδα συζητά το θέμα της, το προετοιμάζει και το παρουσιάζει με όποιο τρόπο εκείνη θέλει (πχ. με ένα κείμενο, ένα τραγούδι, ένα δρώμενο κ.α.)

14.00 Επιστροφή στην Κόνιτσα -Γεύμα

ΤΡΙΗΜΕΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «Τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας»

Χώρος όπου διεξάγεται: Η Κόνιτσα και τα Μαστοροχώρια της
Στάδια υλοποίησης

1η μέρα: Πέμπτη

Αφιξη ως 13.30 Τακτοποίηση στη Μαθητική Εστία. Γεύμα

14.30-16.30 Ανάπαυση - Ελεύθερος χρόνος

16.30-20.00

- Υποδοχή-Ξενάγηση στους χώρους του ΚΠΕ,
- Ενημέρωση για το πρόγραμμα
- Παιχνίδια γνωριμίας και συνοχής των ομάδων
- Επίσκεψη στο γεφύρι του Αώου. Οικολογική περιήγηση
- Επιστροφή στο ΚΠΕ, χωροθέτηση με προβολή

20.00 Δείπνο

2η μέρα: Παρασκευή

08.00-08.30 Πρωινό

08.30-13.30

- Εντός του ΚΠΕ:
  - Θεωρητικό μέρος
  - Χωρισμός σε ομάδες-Εφοδιασμός με υλικά μελέτης πεδίου
- Εκτός του ΚΠΕ:
  - Επιβίβαση στο λεωφορείο με κατεύθυνση τα χωριά Γανναδιό ή Πυροόγιαννη
  - Μελέτη του οικισμού (σκέψη φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος), καταγραφή δεδομένων, δραστηριότητες περιβαλλοντικού παιχνιδι, παιχνίδια αίσθησης περιβάλλοντος

13.30-14.00 Επιστροφή

14.00 Γεύμα

Απογευματινές δραστηριότητες

Οικολογική περιήγηση στον παραδοσιακό οικισμό της Πάνω Κόνιτσας

Εργασίες των ομάδων εντός του ΚΠΕ :

- Εικαστικές δραστηριότητες με «άχρηστα» και άλλα υλικά για αναπαράσταση οικισμού και του φυσικού του χώρου
- Δρώμενα, θεατρικό παιχνίδι κ.α.
- Προετοιμασία για την παρουσίαση των εργασιών των ομάδων

20.00 Δείπνο

Εργασίες στο πεδίο με το 3ο - 2ο Δημ. Σχολείο Ιωαννίνων

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

3η μέρα: Σάββατο

8.00-8.30 Προετοιμασία και δοσκειών -εκκένωση του ξενώνα

8.30-9.00 πρωινό

9.00-13.00

• **Εκτός του ΚΠΕ**

Οικολογική περιήγηση στη θέση Μπουραζάνι στα σύνορα με την Αλβανία και επίσκεψη στην ιερά μονή Μολυβδοσκεπάστης.

• **Εντός του ΚΠΕ**

Επιστροφή. Ολοκλήρωση και παρουσίαση των εργασιών των ομάδων
Αξιολόγηση του προγράμματος. Επιστροφή υλικών
Γιορτή λήξης

13.00-13.30 Γεύμα, αναχώρηση

ΤΕΤΡΑΗΜΕΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Π. Ε. «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση»
Χώρος όπου διεξάγεται: Μαστοροχώρια Κόνιτσας και Ζαγοροχώρια

Στάδια υλοποίησης

1η μέρα: Πέμπτη

Άφιξη ως 13.30. Τακτοποίηση στη Μαθητική Εστία. Γεύμα

14.30-16.30 Ανάπαυση - Ελεύθερος χρόνος

16.30-20.00

- Υποδοχή-Ξενάγηση στους χώρους του ΚΠΕ.
- Ενημέρωση για το πρόγραμμα
- Παιχνίδια γνωριμίας και συνοχής των ομάδων
- Επίσκεψη στο γεφύρι του Αώου. Οικολογική περιήγηση
- Επιστροφή στο ΚΠΕ, χωροθέτηση με προβολή

2η μέρα: Παρασκευή

08.00-08.30 Πρωινό

08.30-13.30

- **Εντός του ΚΠΕ:**
Θεωρητικό μέρος
Χωρισμός σε ομάδες-Εφοδιασμός με υλικά μελέτης πεδίου
- **Εκτός του ΚΠΕ:**
Επιβίβαση στο λεωφορείο με κατεύθυνση τα χωριά **Γανναδιό** ή **Πυρσόγιαννη**
Μελέτη του οικισμού (σχέση φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος), καταγραφή δεδομένων, δραστηριότητες, περιβαλλοντικό παιχνίδι, παιχνίδια αίσθησης περιβάλλοντος

13.30-14.00 Επιστροφή

14.00 Γεύμα

Απογευματινές δραστηριότητες

Οικολογική περιήγηση στον παραδοσιακό οικισμό της Πάνω Κόνιτσας
Εργασίες των ομάδων εντός του ΚΠΕ :

- Εικαστικές δραστηριότητες με «άχρηστα» και άλλα υλικά για αναπαράσταση οικισμού και του φυσικού του χώρου
- Δρώμενα, θεατρικό παιχνίδι κ.α.
- Προετοιμασία για την παρουσίαση των εργασιών των ομάδων

20.00 Δείπνο

3η μέρα: Σάββατο

8.00-8.30 Πρωινό

8.30-9.15 Θεωρητικό μέρος εντός του ΚΠΕ

9.15 Αναχώρηση για Μονοδένδρι Ζαγορίου

10.15-13.30

Εργασίες πεδίου, παρατήρηση του οικισμού, της γύρω φύσης και του Φαραγγιού του Βίκου (σχέση φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος), καταγραφή δεδομένων, δραστηριότητες, επαφή με κατοίκους, παιχνίδια αίσθησης περιβάλλοντος κ.α.

13.30-14.30 επιστροφή

14.30 Γεύμα

Σάββατο απόγευμα: ελεύθερες δραστηριότητες

20.00 Δείπνο

4η μέρα: Κυριακή

8.00-8.30 Προετοιμασία αποσκευών –εκκένωση του ξενώνα

8.30-9.00 πρωινό

9.00-13.00

Ολοκλήρωση των εργασιών

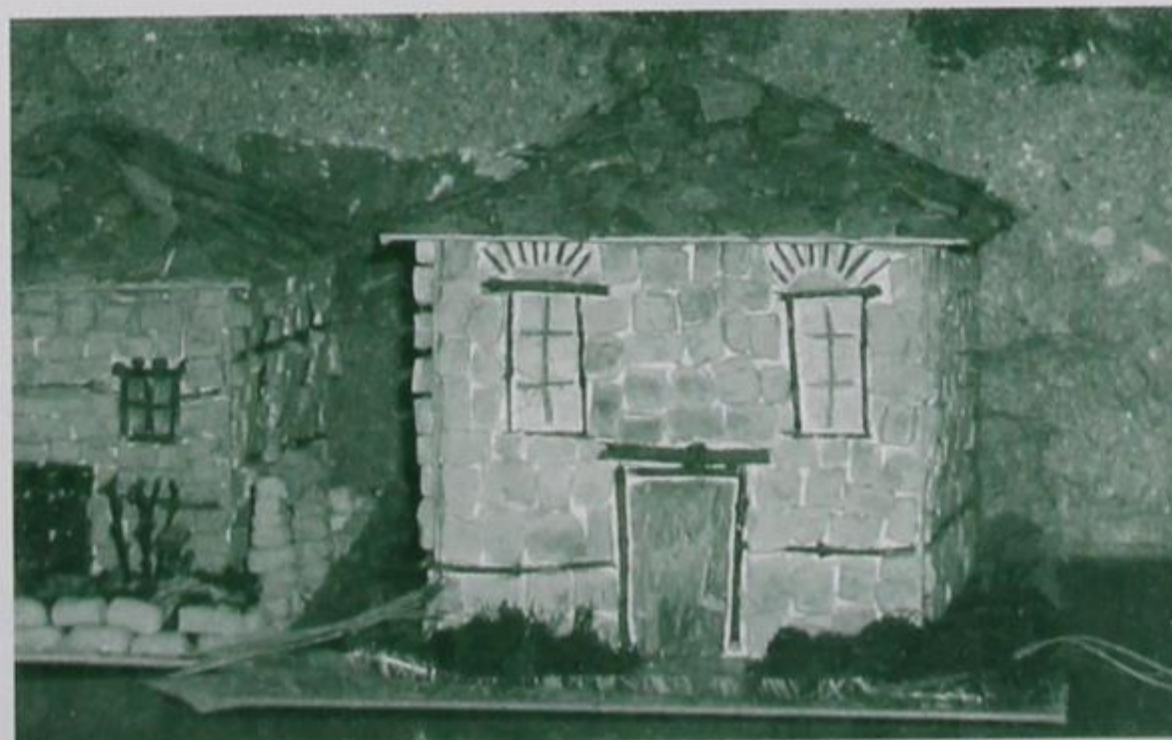
Παρουσίαση των εργασιών των ομάδων

Αξιολόγηση του προγράμματος

Επιστροφή υλικών

Γιορτή λήξης

13.00-13.30 Γεύμα, αναχώρηση

Από εργασία μαθητικής ομάδας. Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Φύλλα εργασίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το γεφύρι της Κλειδωνιάς

Φωτ. Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Φύλλο εργασίας για μελέτη ορεινού οικισμού

Σχολείο .....

Ημερομηνία επίσκεψης .....

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ .....

Εφοδιασμένοι με τα κατάλληλα όργανα (αλτίμετρο, χάρτη, κιάλια, πυξίδα) ξεκινάμε την όμορφη περιπέτειά μας.

Για να μελετήσουμε τον οικισμό χρειάζεται η συνεργασία όλης της ομάδας.

Όπου συναντάμε δυσκολία ζητάμε βοήθεια

Παρατήρηση του κωριά από ψηλά:

Έχουμε ήδη ανεβεί πολύ ψηλά.

Το **αλτίμετρο** θα μας βοηθήσει να μετρήσουμε το υψόμετρο (.....)

Το **θερμόμετρο** τη θερμοκρασία (.....)

Παρατηρώντας ρωτήστε και μαθαίνουμε τα ονόματα των **βουνών** που μας περιτριγυρίζουν .....

Σε ποια θέση είναι κτισμένο το κωριά ; σε πλαγιά , σε πεδιάδα

Παρατηρήστε και περιγράψτε το **τοπίο** γύρω από το κωριά.

Έχει:

Πηγές .....

Ρυάκια .....

Ποτάμι .....

Δάση .....

Και άλλο στο τοπίο που σου κάνει εντύπωση .....

Τι έπαιρναν οι άνθρωποι από τη φύση για να μπορέσουν να επιβιώσουν;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Τώρα μπορείς να καταλάβεις γιατί επέλεξαν τη θέση αυτή οι άνθρωποι, που πριν περίπου 500 χρόνια, έχτισαν το χωριό.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Ας περιγράψουμε το χωριό από ψηλά χρησιμοποιώντας κάποιες λέξεις από την παρένθεση (πέτρινα σπίτια, σύγχρονα σπίτια, εκκλησίες, καμπαναριά, πλατεία, σπίτια μικρά ή μεγάλα, πυκνή ή αραιή δόμηση, δρόμοι, κήποι, δέντρα κ.α.)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

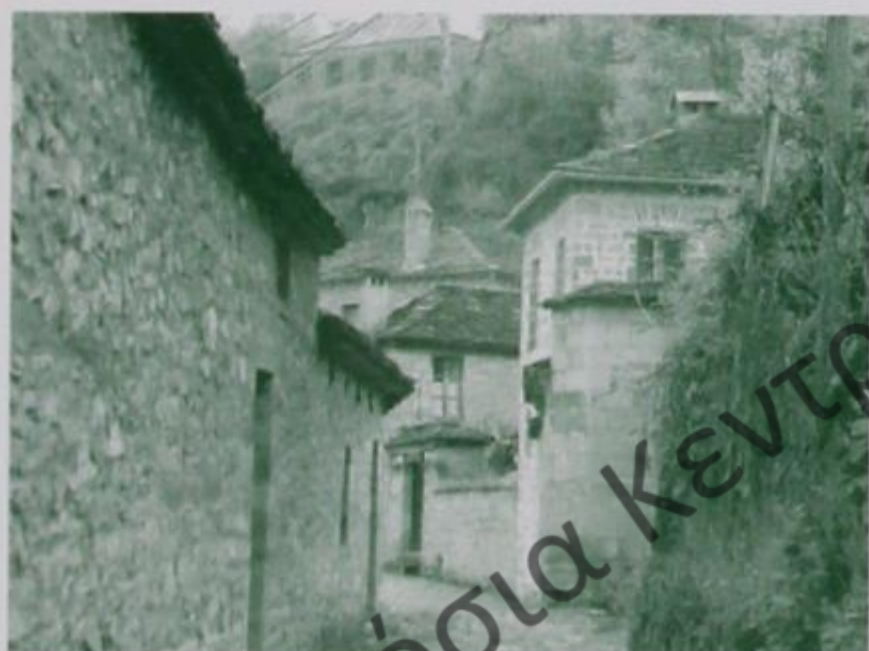
Παρατήρηση του οικισμού από κοντά με αφετηρία την πλατεία

Ας γίνουμε φωτογράφοι ή ζωγράφοι. Ποιο μπορεί να είναι το θέμα μας ;
(ένα παλιό σπίτι, μια πόρτα, μια βρύση, ένα καμπαναριό...)

Παρατηρούμε και περιγράφουμε το κέντρο του χωριού:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Παίρνοντας τους δρόμους που ξεκινούν από την πλατεία ας περιπλανηθούμε στα σοκάκια του χωριού.

Περιγράφουμε ένα σπίτι παλιό που μας έκανε εντύπωση (σχέδιο, αριθμός ορόφων, υλικά κατασκευής, σχέση υλικών με τη φύση κ.α.)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Στις παλιές πέτρινες κατασκευές(σπίτια, καλύβες, πεζούλες κ.α.) αναζητούμε τα παρακάτω **στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής**:

- Αρμολόι ή αρμολόγημα
- Ξηρολιθιά
- Αγκωνάρι
- Σιδεροδεσιά
- Ευλοδεσιά
- Λιθανάγλυφο
- Φαλτσογωνιά
- Στέγη με σχιστόπλακα.
- Καλντερίμι

Υπάρχουν **σύγχρονα σπίτια** ; Ας βρούμε **διαφορές και ομοιότητες** με τα παλιά (σχέδιο, υλικά κατασκευής, σχέση υλικών με τη φύση κ.α.)

.....

.....

.....

.....

.....

Γινόμεστε δημοσιογράφοι και ρωτάμε τους κατοίκους:

Πόσοι είναι οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού σήμερα; (.....)

Πόσοι ήταν παλιότερα; (.....)

Ποια επαγγέλματα ασκούν τώρα; .....

Ποια επαγγέλματα ασκούσαν παλιότερα;.....

Σύγχρονα προβλήματα

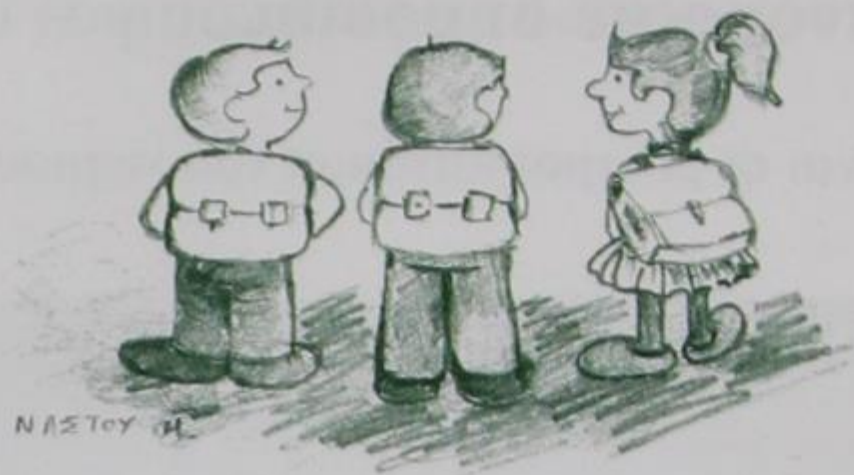
Υπάρχει συγκοινωνία; Πόσο συχνά είναι τα δρομολόγια;

Πώς αντιμετωπίζονται τα προβλήματα υγείας; Υπάρχει γιατρός;

Υπάρχουν **νέοι** στο χωριό; Λειτουργεί **σχολείο**;

Από πού γίνεται η **προμήθεια βασικών αγαθών** (ψωμί, άλλα τρόφιμα, είδη καθημερινής χρήσης)

Άλλα προβλήματα

.....

.....

.....

.....

.....

Μικρή μελέτη : Συζητήστε για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα τα χωριά και κάντε προτάσεις για την ανάπτυξή τους

.....

.....

.....

.....

.....

Τοίχοι ξερολιθιάς ή αναβαθμίδες ή πεζούλες

Οι ξερολιθικοί τοίχοι είναι κατασκευές μόνο με πέτρα χωρίς συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι της ξερολιθιάς είναι ένα στοιχείο της πολιτισμικής μας κληρονομιάς και τους βρίσκουμε στην ύπαιθρο, στις ορεινές εκτάσεις και στα νησιά μας. Εκατοντάδες τοίχοι ξερολιθιάς υπάρχουν απ' άκρη σ' άκρη της Ελλάδας.

Βρες γύρω στο χώρο ξερολιθιές, παρατήρησέ τες και σκέψου, γιατί οι αγρότες και οι κάτοικοι των χωριών τις κατασκεύαζαν;

Βάλε ✓ σε όσες από τις παρακάτω απαντήσεις θεωρείς σωστές:

- Για να ορίσουν τα όρια των αγρών τους
- Για να προστατεύουν την καλλιεργήσιμη γη των κεκλιμένων εδαφών από τη διάβρωση
- Για να μεγαλώσουν την καλλιεργήσιμη έκταση
- Για να καθαρίζουν τα χωράφια από τις πέτρες
- Για να ομορφύνουν το τοπίο

Σχέδιο από το Εγχειρίδιο Ξερολιθικών Κατασκευών, Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG II Πρόγραμμα «ΛΙΘΟΣ», Ιωάννινα 2001.

Οι τοίχοι της ξερολιθιάς αποτελούν καταφύγιο για πολλά ζώα: ερπετά, πουλιά, έντομα (πεταλούδες, πασχαλίτσες, αράχνες κ.α.)

Μπορείς να δεις και να καταγράψεις μερικά παρατηρώντας τις ξερολιθιές γύρω σου;

.....

.....

.....

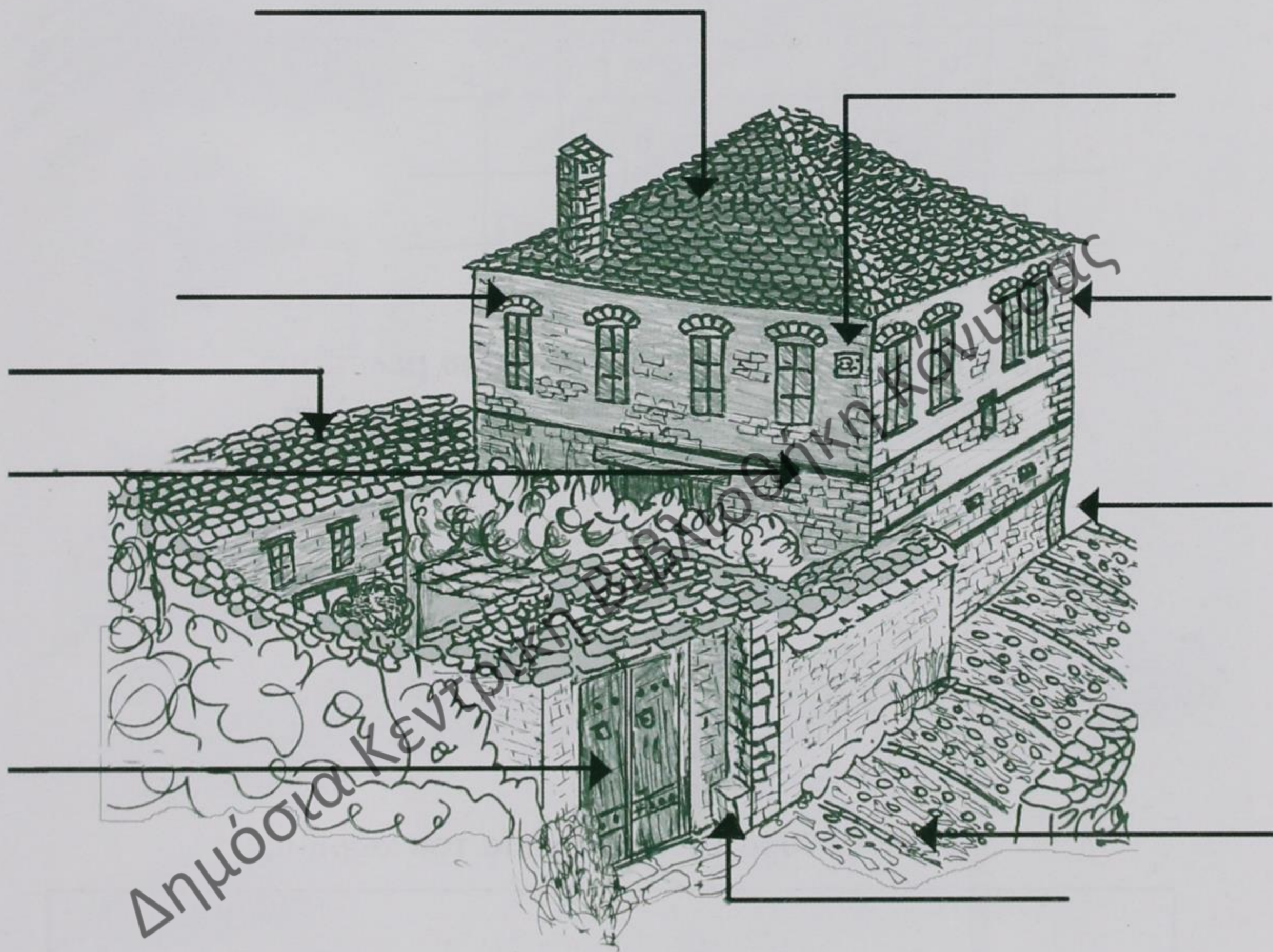

Σχέδιο από το Εγχειρίδιο Ξερολιθικών Κατασκευών, Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG II, Πρόγραμμα «ΛΙΘΟΣ», Ιωάννινα 2001

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

*Αναγνωρίστε στοιχεία αρχιτεκτονικής
ενός τυπικού σπιτιού της περιοχής*

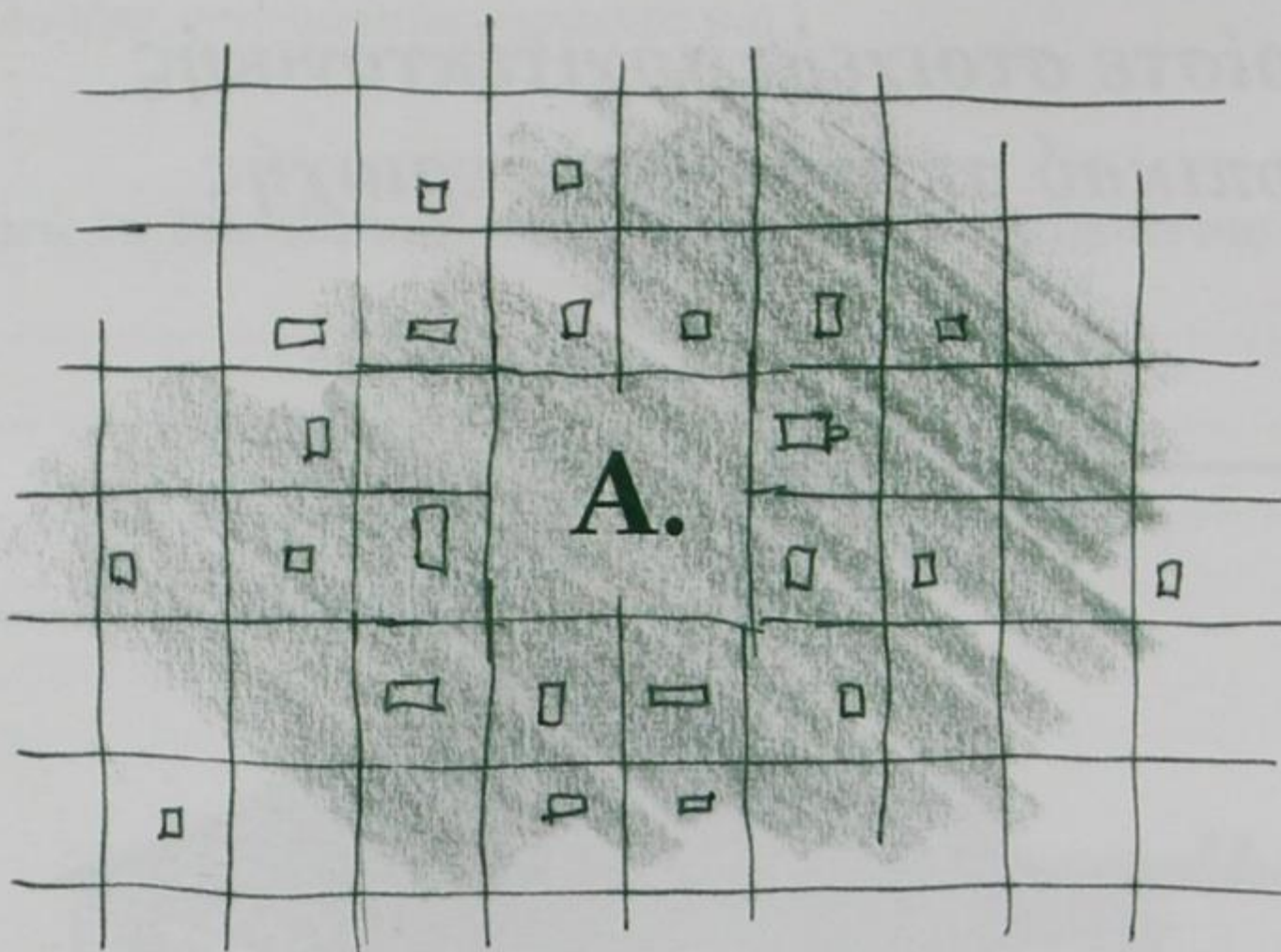

Τοποθετείστε τα παρακάτω αρχιτεκτονικά στοιχεία
στο κατάλληλο σημείο της εικόνας:

ξύλινη πόρτα με στέγη
φαλτσογωνιά
πέτρινος αυλόγυρος
κτητορική επιγραφή
στέγη με σχιστόπλακα

ξυλοδεσιά
αγκωνάρια
πεζούλι
ανακουφιστικό τόξο
καλντερίμι

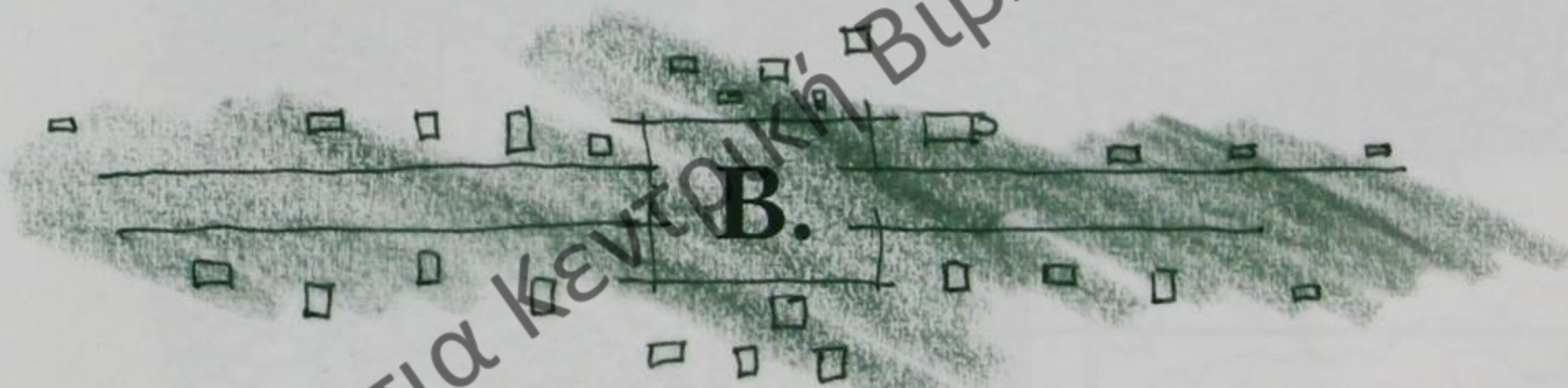

Ποια είναι η μορφή του χωριού που μελετάμε;

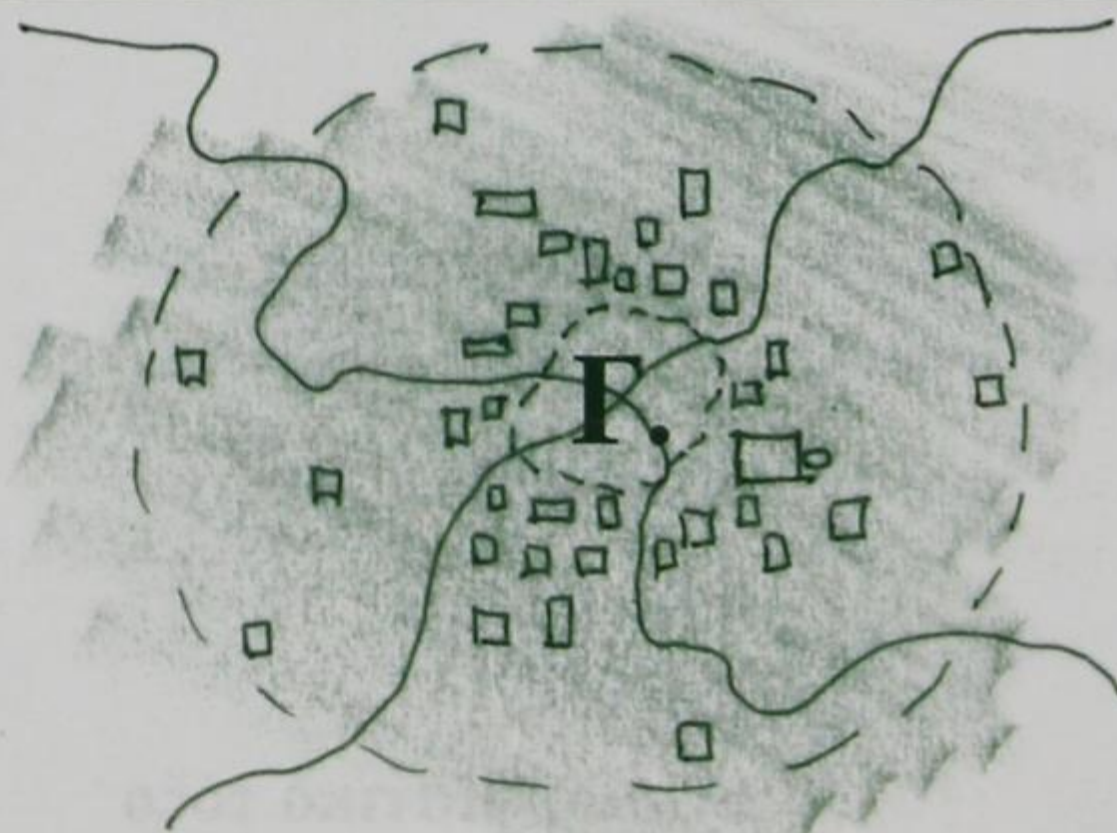
A.

B.

Γ.

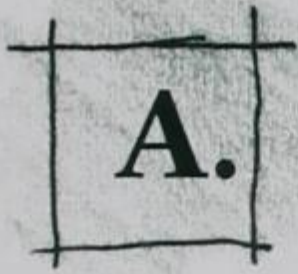

Ποια δένδρα έχει η πλατεία του χωριού;

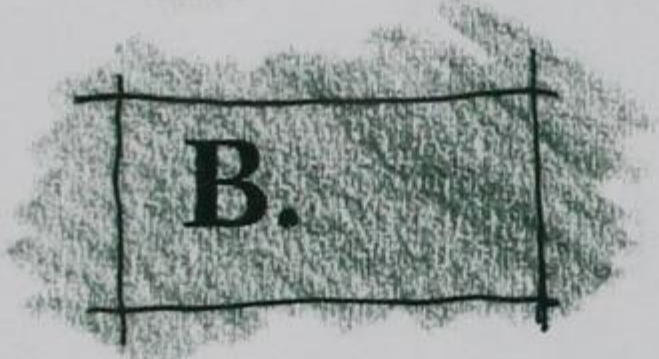

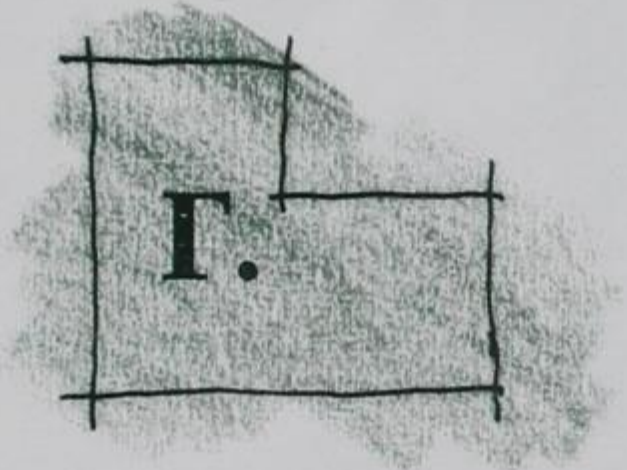
Ποιο είναι το γεωμετρικό σχήμα του σπιτιού;

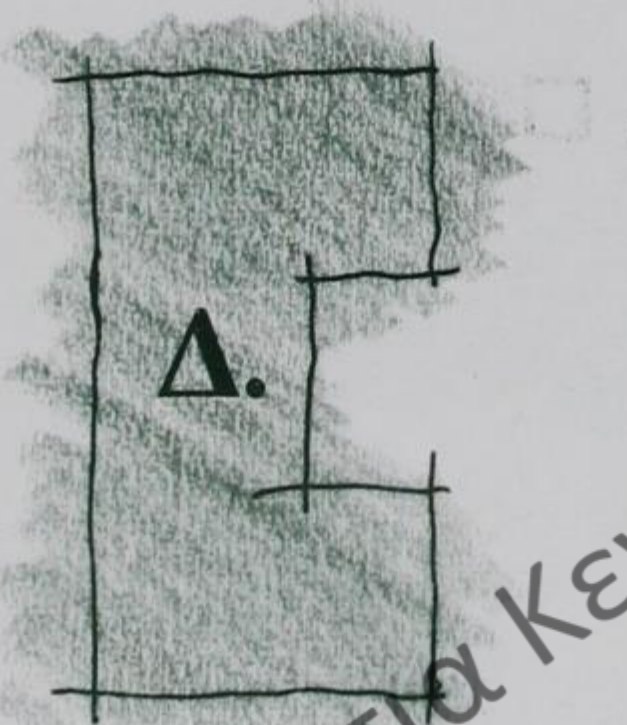
Τετράγωνο;

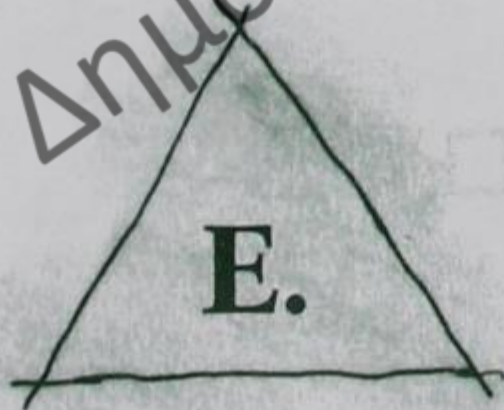
Παραλληλόγραμμο;

Γάμα;

Πι;

Τρίγωνο;

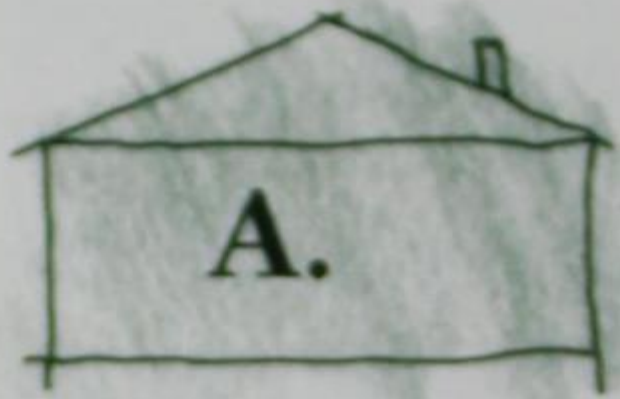

Κυκλικό;

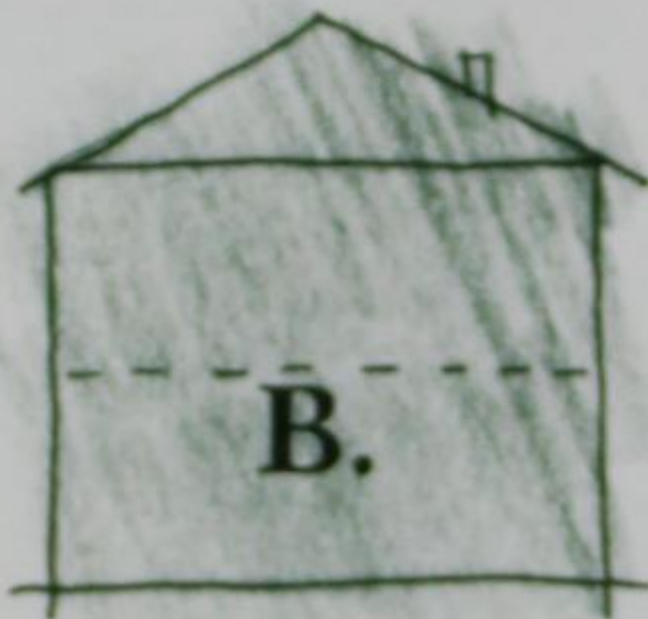
Ποιο γεωμετρικό σχήμα έχουν τα περισσότερα σπίτια του χωριού;

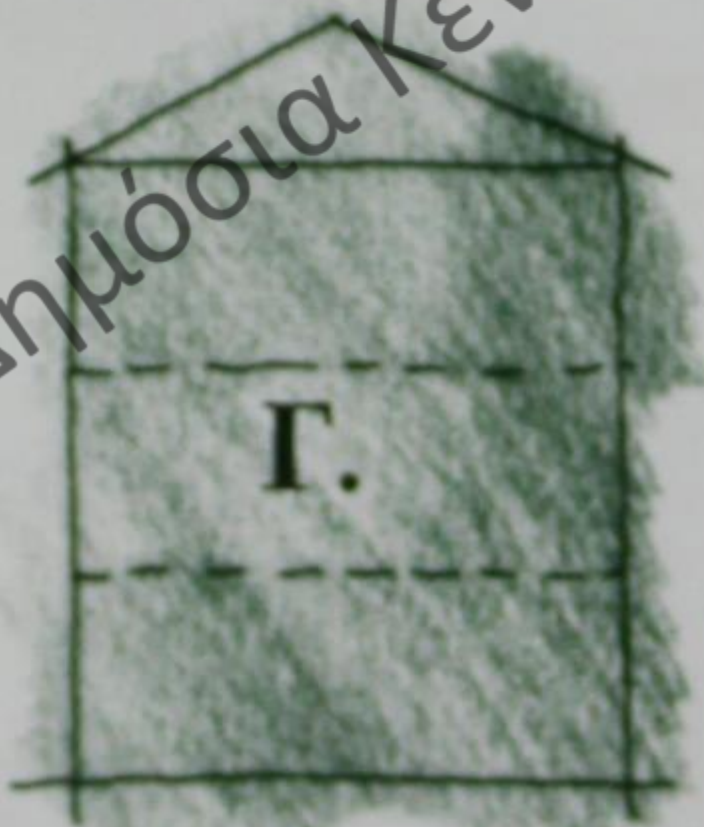
Πώς είναι τα σπίτια του χωριού;

Ισόγεια;

Διόροφα;

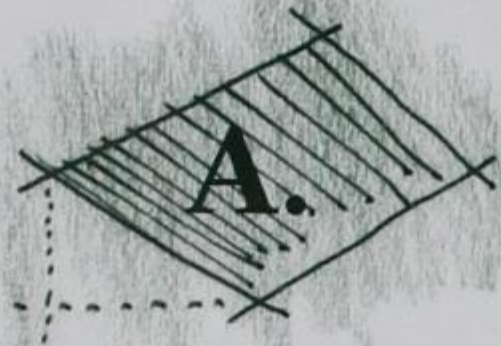

Τριόροφα;

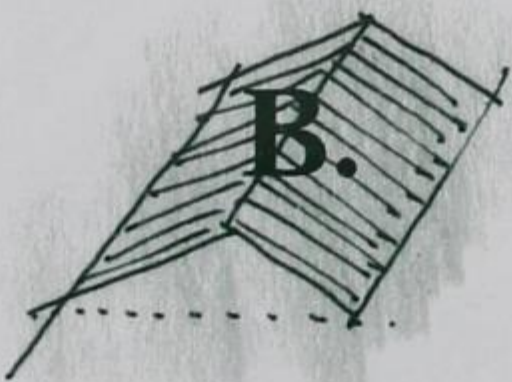
Πόσους ορόφους έχουν τα περισσότερα σπίτια του χωριού;

Ποια είναι η μορφή της στέγης των σπιτιών;

Μονόριχτη;

Δίριχτη;

Τρίριχτη;

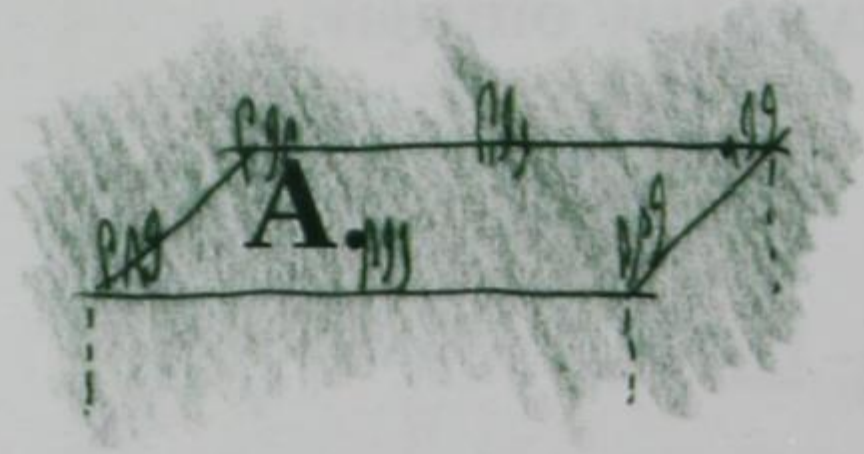

Τετράριχτη;

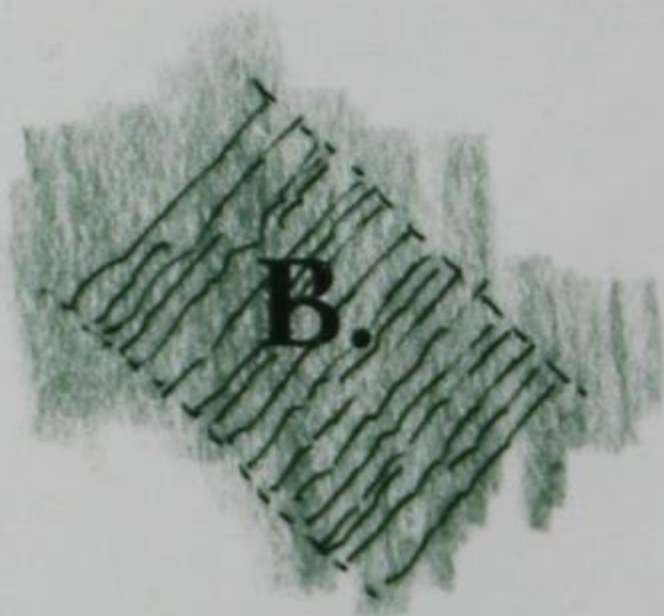
Ποια μορφή έχουν οι περισσότερες στέγες των σπιτιών;

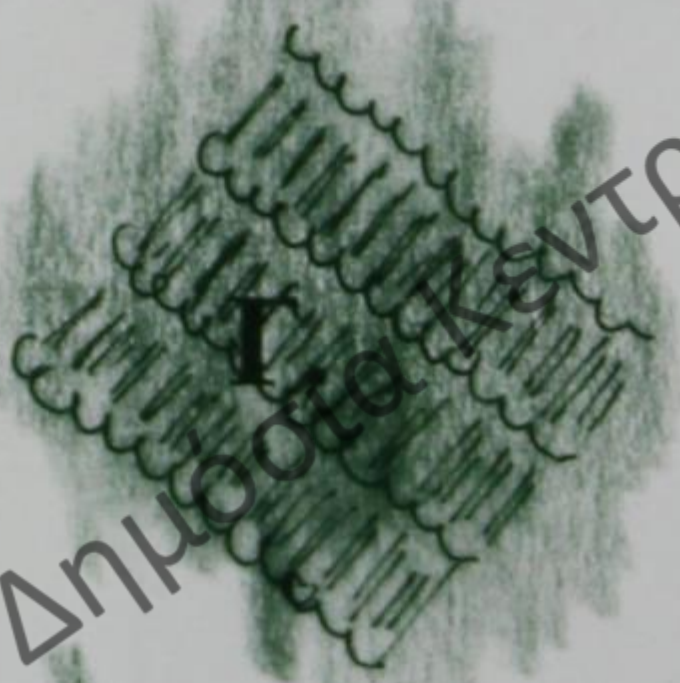
Ποιά είναι τα υλικά της στέγης των σπιτιών;

Μπετόν;

Τσίγκος;

Κεραμίδια;

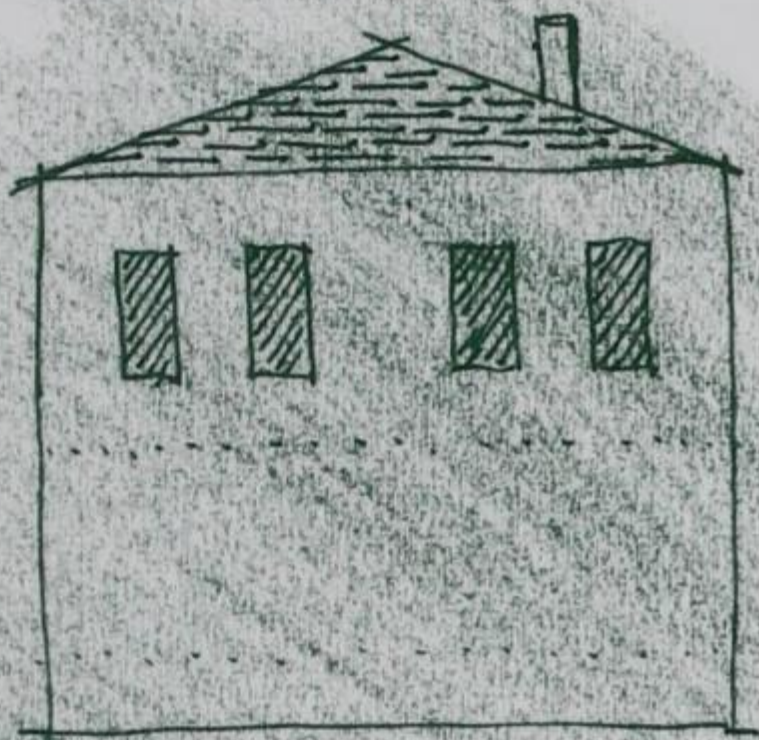

Σχιστόπλακες;

Με ποιο υλικό είναι σκεπασμένα τα περισσότερα σπίτια του χωριού;

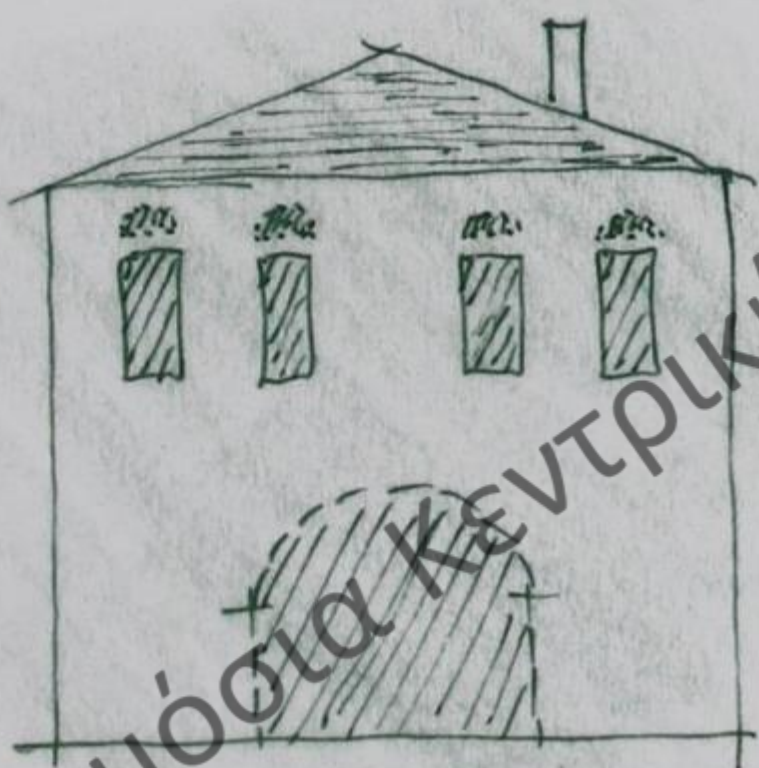
Πού βρίσκονται τα περισσότερα παράθυρα των σπιτιών;

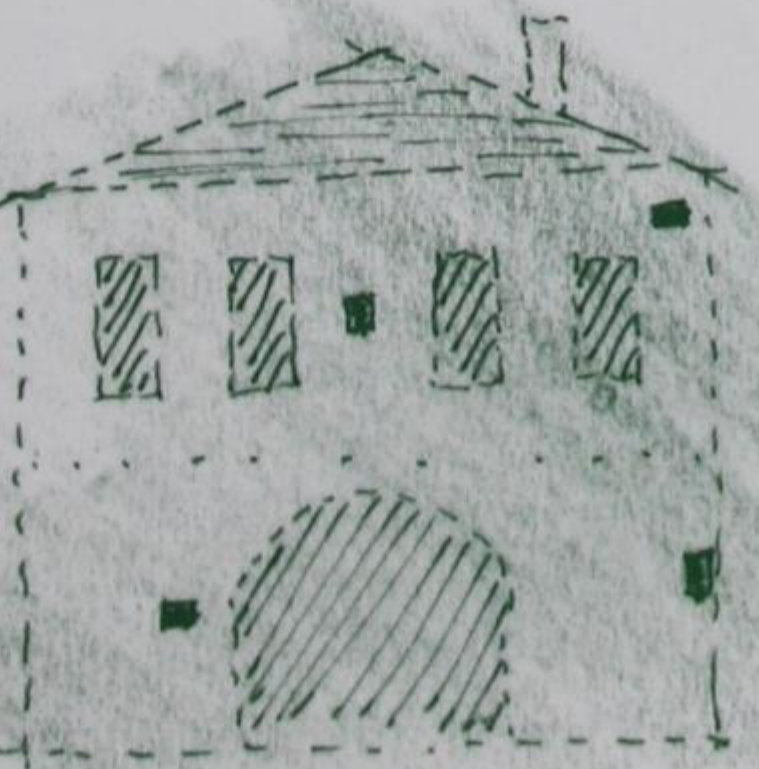
Στο ισόγειο;

Στον όροφο;

Αλλού;

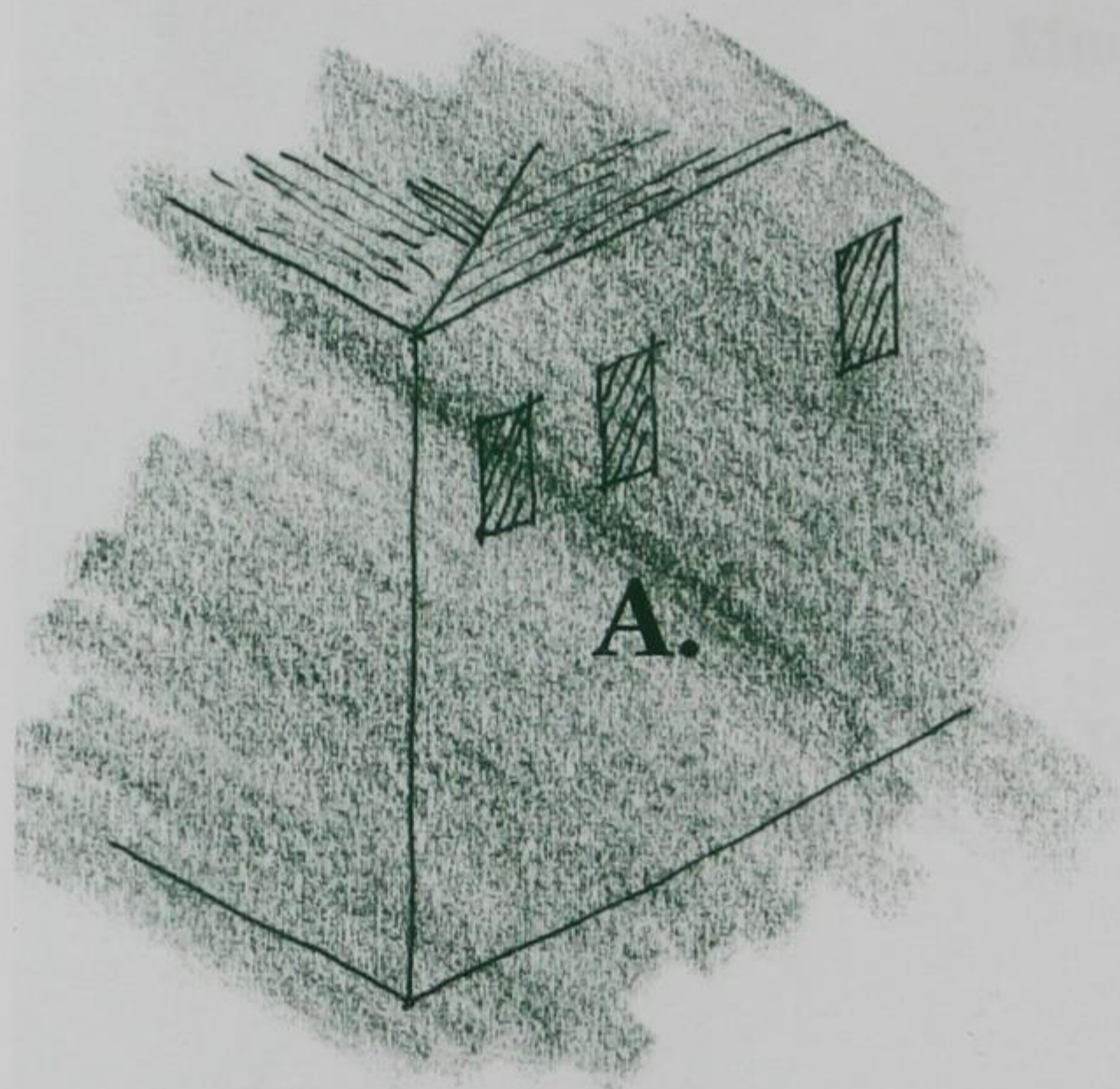

Ποιες άλλες αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες παρατηρείς στα σπίτια;

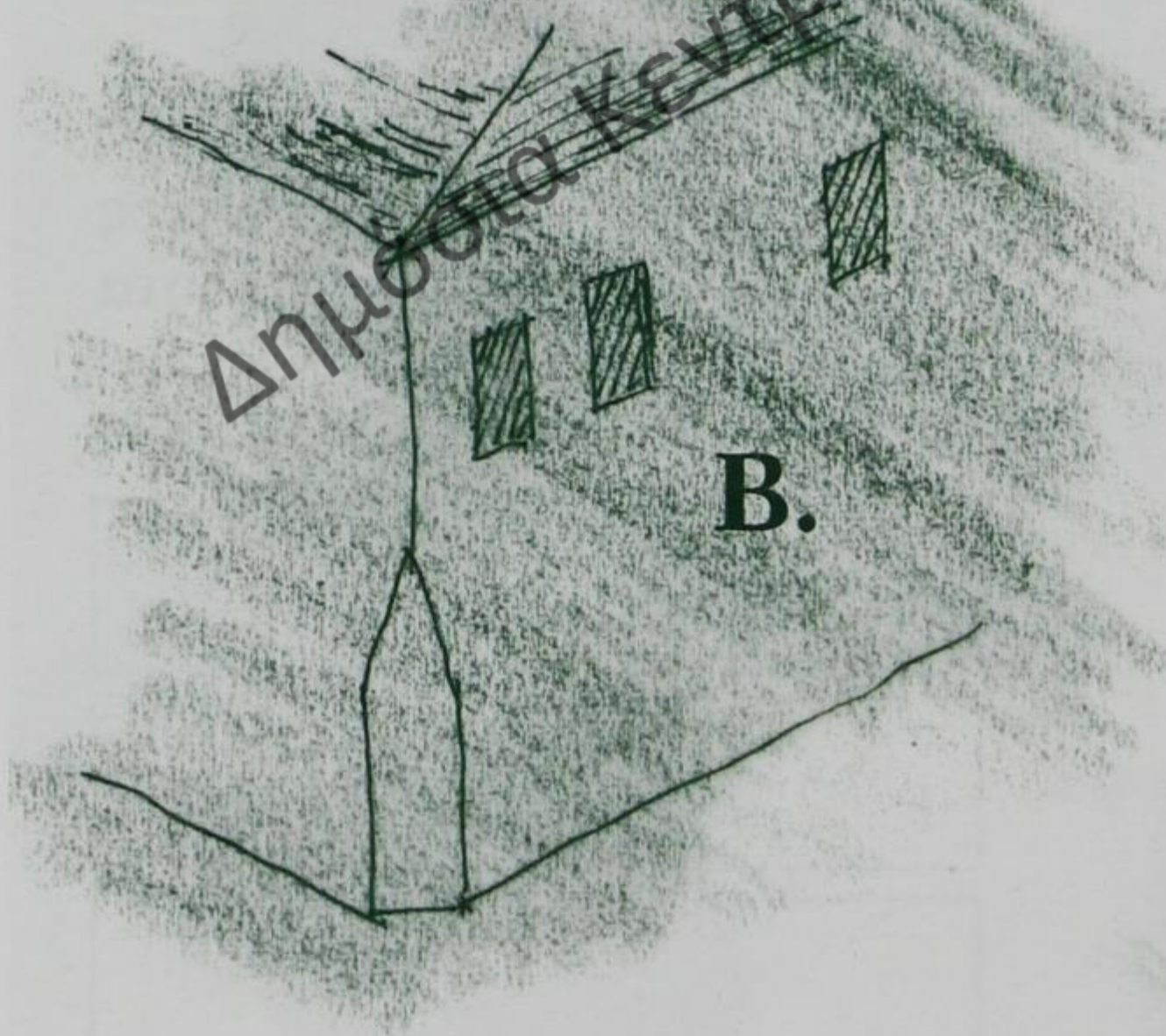
Πώς είναι διαμορφωμένες οι γωνίες των σπιτιών;

Με ορθή γωνία;

Με φαλτσογωνία;

Αλλιώς;

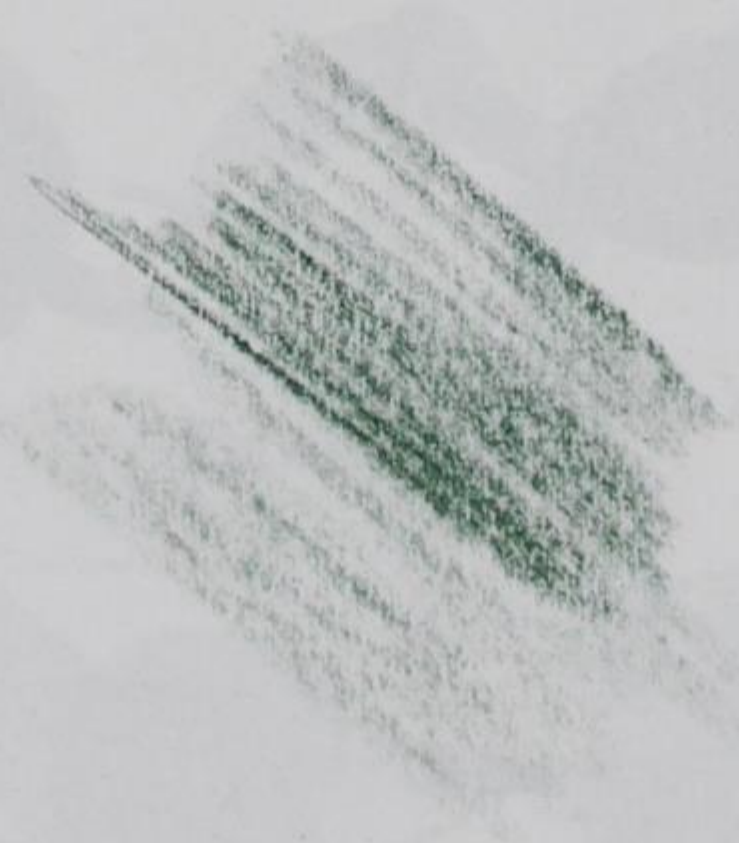
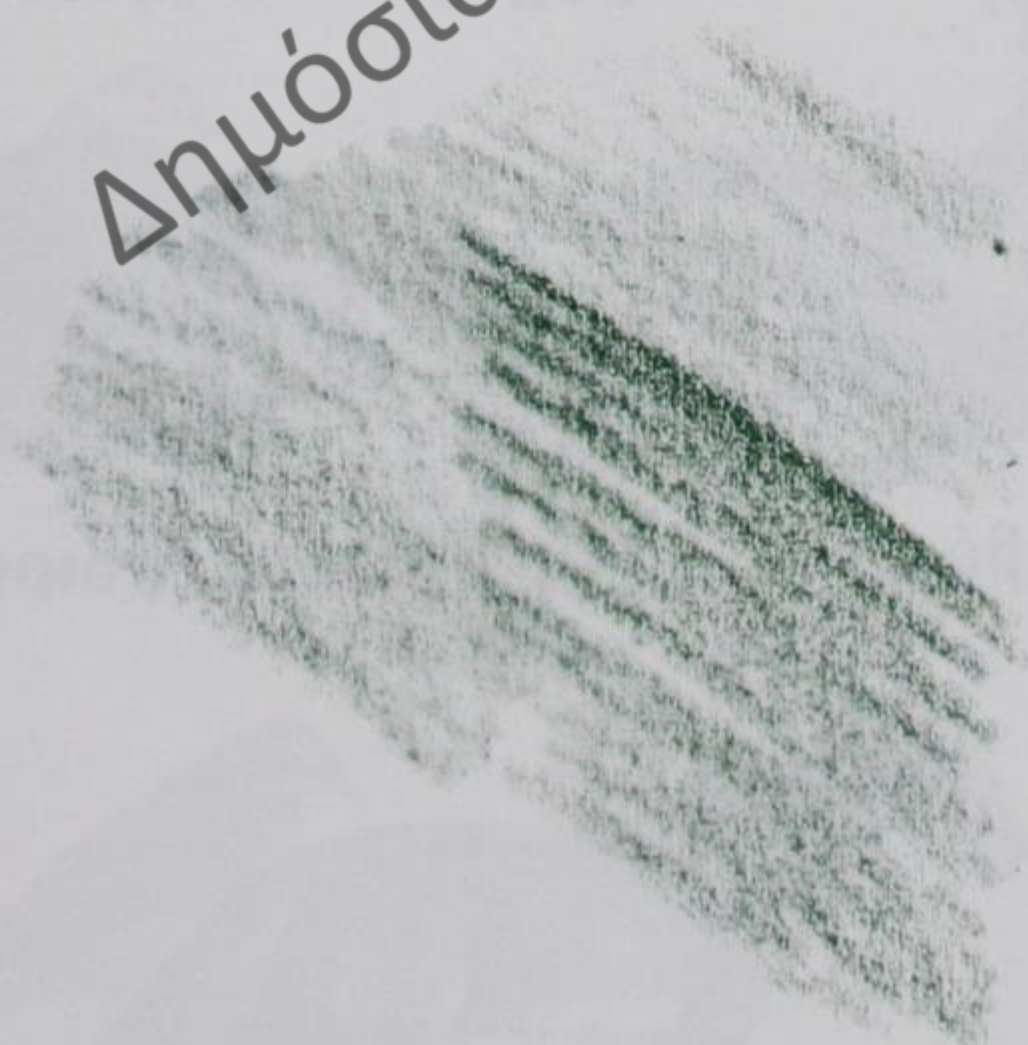
Πώς είναι διαμορφωμένες οι περισσότερες γωνίες των σπιτιών;

Σχεδιάσε την όψη ενός σπιτιού με τα στοιχεία που παρατήρησες.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σημείωσε ποια από τα παρακάτω ζώα (θηλαστικά, ερπετά ή αμφίβια) παρατήρησες στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής;

Αγριογούρουνο

Ζαρκάδι

Αρκούδα

Σαύρα

Σαλαμάνδρα

Οχιά

Βρωμοκούναβα

Κουνάβι

Βάτραχος

Νυφίτσα

Χελώνα

Ασβός

Σκατζόχοιρος

Λαγός

Σκίουρος

Αλεπού

Σημείωσε ποια από τα παρακάτω πουλιά ή ζώα παρατήρησες στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής;

Βαρβακίνα

Γεράκι

Καρακάξα

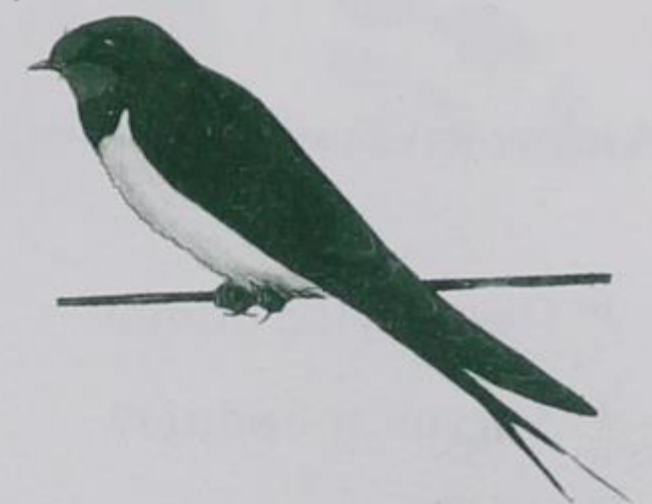
Κοτσύφι

Σπίνος

Κούκος

Χελιδόνι

Γαλαζοπαπαδίτσα

Κοκκινολαίμης

Σπουργίτι

Σουσουράδα

Κίσσα

Η χλωρίδα της Ελλάδας

Η Ελληνική χλωρίδα είναι από τις πλουσιότερες της Ευρώπης (μετά τη χλωρίδα της Ιβηρικής χερσονήσου) με ένα αριθμό ειδών που ξεπερνά τα 5.500 είδη.

Αιτίες του χλωριδικού πλούτου είναι:

1. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, με αποτέλεσμα να δέχεται χλωριδικές επιδράσεις και από τις τρεις αυτές περιοχές της γης.
2. Η ύπαρξη πολλών βουνών, κοιλάδων, νησιών και βραχονησίδων, που ευνοούν τη δημιουργία νέων ειδών, εξαιτίας της σχετικής απομόνωσης που παρέχουν στα είδη αυτά.
3. Η μεγάλη ποικιλία των οικοσυστημάτων, από τα αλπικά λιβάδια του Ολύμπου και της Πίνδου μέχρι τα ημιερημικά συστήματα της νότιας Κρήτης, που ευνοεί φυτά με διαφορετικές οικολογικές απαιτήσεις να συνυπάρχουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο.
4. Η μακρόχρονη παραδοσιακή συμβίωση των ανθρώπινων κοινοτήτων με το φυσικό τους περιβάλλον, που συνετέλεσε στη διατήρηση της ποικιλίας των ζωικών και φυτικών ειδών. Αναμφίβολα τις δεκαετίες μετά το 1950 έχει διαταραχτεί η συμβίωση αυτή εξαιτίας των αλόγιστων επεμβάσεων των ανθρώπων στο φυσικό περιβάλλον.

Από τι κινδυνεύει η χλωρίδα της Ελλάδας:

- Πυρκαγιές δασών
- Διάνοιξη δρόμων
- Οικοπεδοποίηση – τσιμεντοποίηση
- Αποψίλωση εδαφών
- Ρίψη στερεών και υγρών αποβλήτων
- Από αέριους ρύπους
- Παράνομη υλοτομία
- Υφαλμύρωση υδροφόρου ορίζοντα
- Παράνομη συλλογή φυτών
- Εισαγωγή φυτών άλλων οικοσυστημάτων
- Κάτι άλλο.....

Βάλτε ✓ σε πέντε από τις αιτίες που πιστεύετε ότι προξενούν τη μεγαλύτερη καταστροφή της χλωρίδας

Σημείωση: Αποψίλωση είναι η καταστροφή των δέντρων και ο καθαρισμός μιας περιοχής από κάθε είδους βλάστηση

Σημείωσε ποια από τα παρακάτω δένδρα και θάμνους παρατήρησες στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής

Πλατάνι

Σκλήθρο

Ιτιά

Γάβρος

Βελανιδιά

Κέδρο

Πεύκο

Έλατο

Πουρνάρι

Φράξος

Χρυσόξυλο

Κουτσουπιά

Καρυδιά

Κρασιά

Κυπαρίσι

Ρόδιά

Αγριαπηδιά

Μηλιά

Κερασιά

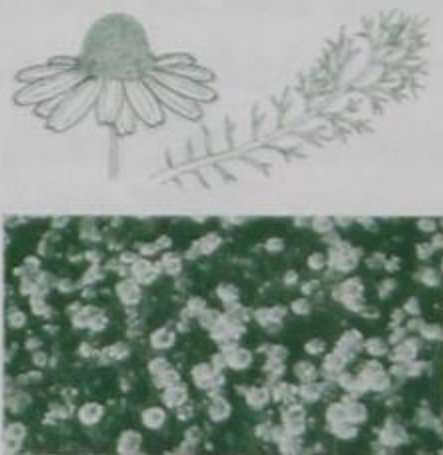
Αμυγδαλιά

Σημείωσε ποια από τα παρακάτω φαρμακευτικά φυτά παρατήρησες στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής

Κρόκος

Χαμομήλι

Ραδίκι

Σκορπίδι

Φασκόμηλο

Τσουκνίδα

Γαλατσίδα

Σαπούκος

Αγριοτριανταφυλλιά

Μελισσόβοτano

Τσάι

Ρίγανη

Βατομουριά

Τήλιο

Βάλσαμο

Κουμαριά

Κισσός

Τα φυτά του τόπου μας

Γράφω τα είδη των φυτών και των καρπών που συναντώ μέσα και γύρω από τον οικισμό

Οπωροφόρα	Δέντρα του δάσους	Αναρριχώμενα	Καλλωπιστικά	Πόες και βότανα	Θάμνοι

Καρποί του δάσους:.....
 .....

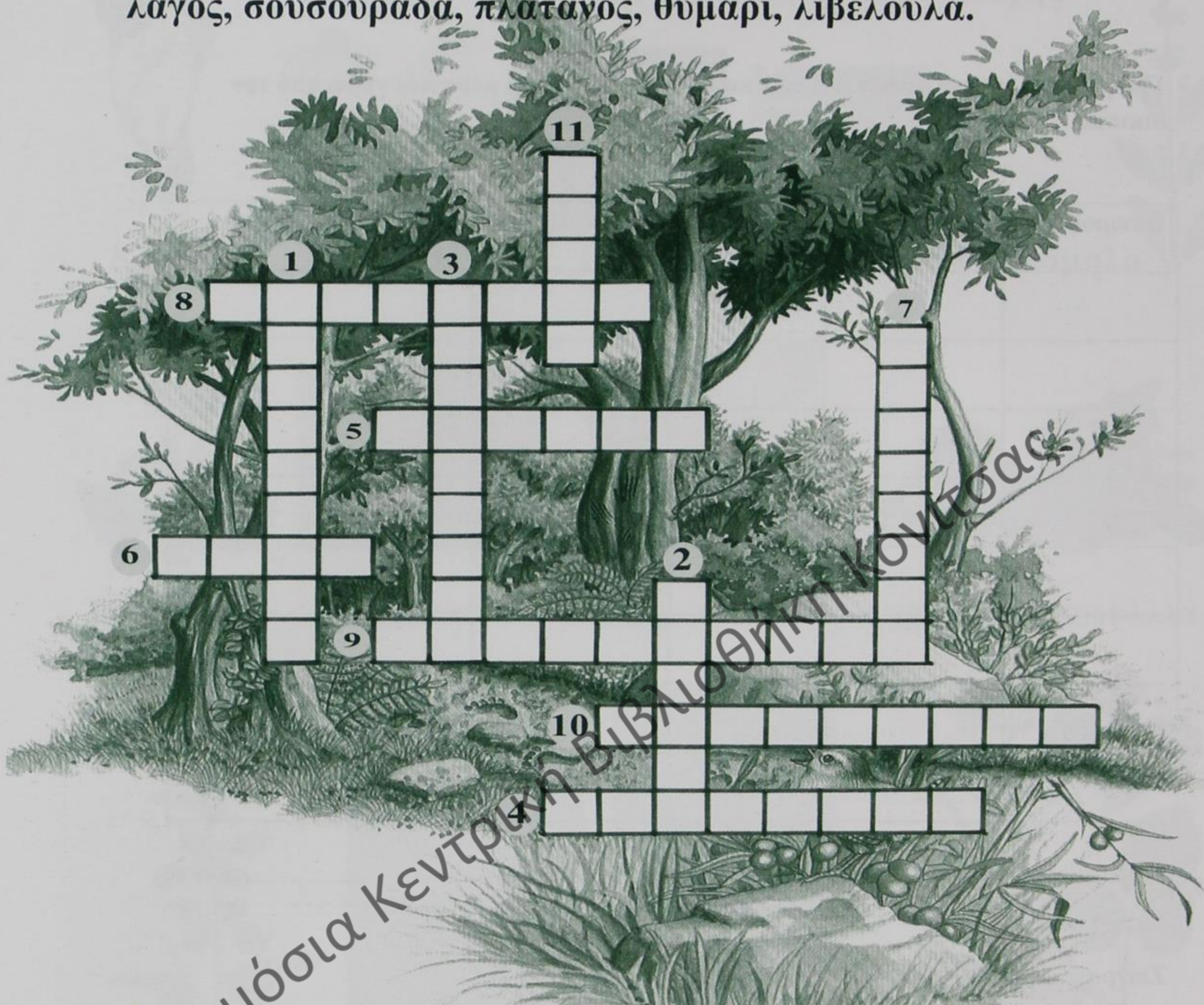
Ζωγραφίζω ένα δέντρο, ένα θάμνο κι ένα λουλούδι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΑΣΟΛΕΞΟ

Σκίουρος, δρυς, κωνοφόρα, κισσός, αγριόγιδο, μανιτάρια, λαγός, σουσουράδα, πλάτανος, θυμάρι, λιβελούλα.

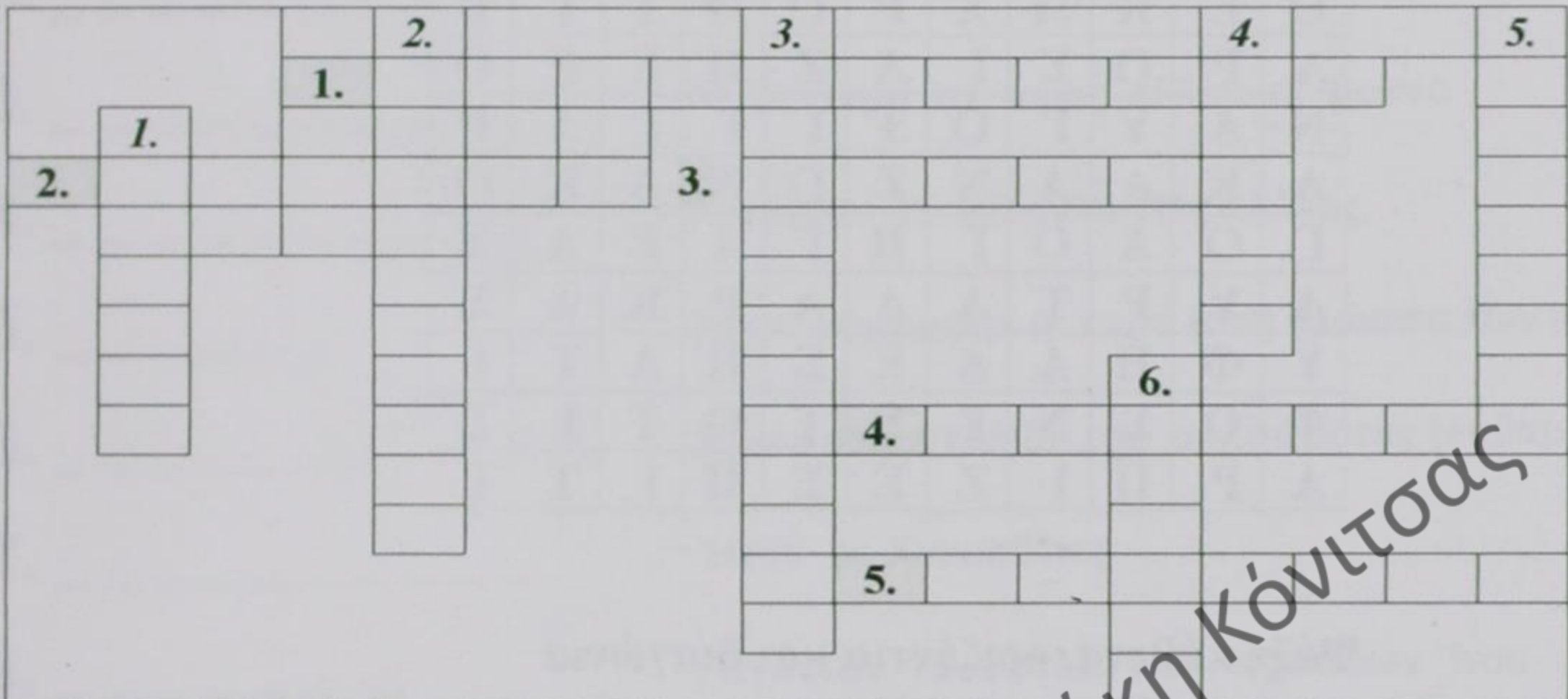

- 1) Έντομο με λαμπερό χρώμα, ζει κοντά στο νερό
- 2) Αρωματικό βότανο
- 3) Σκαρφαλώνει στις απότομες πλαγιές
- 4) Αυτό το ζώο κρύβει καρπούς και έτσι βοηθά στην αναγέννηση του δάσους
- 5) Αναρριχάται στο δένδρο και πίνει τους χυμούς του
- 6) Λέγεται και βελανιδιά
- 7) Οι καρποί τους είναι τα κουκουνάρια
- 8) Δέντρο φουντωτό με φύλλα σαν παλάμη
- 9) Λέγεται έτσι επειδή κουνάει την ουρά της
- 10) Υπάρχουν νόστιμα αλλά και δηλητηριώδη
- 11) Μετακινείται πηδώντας

ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟ

(Μαθαίνω από τη γλώσσα των μαστόρων)

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Λεγόταν η γλώσσα των μαστόρων.
2. Το αφεντικό του σπιτιού.
3. Η θυγατέρα του.
4. Ο όμορφος άνθρωπος
5. Η εργασία

ΚΑΘΕΤΑ

1. Το φαγητό
2. Η επιστολή
3. Ο ανύπαντρος
4. Τα χρήματα
5. Ο μαστορας
6. Η αργία

Όρματος, Μαλάμω, Πραχάλα, Μάνεμα,
Μπαρός, Αγκίδα, Κούδαρης, Κουδαρίτικα,
Καρυόφυλλο, Κράνια, Αλαγούδευτος.

ΚΡΥΠΤΟΛΕΞΟ

Λ	Ι	Θ	Ο	Σ	Κ	Α	Λ	Ε	Μ	Ι
Ι	Μ	Ε	Ρ	Ο	Υ	Π	Υ	Σ	Α	Σ
Θ	Ε	Κ	Ω	Χ	Ρ	Ο	Ο	Τ	Τ	Β
Α	Ρ	Ο	Σ	Ι	Α	Ζ	Π	Ε	Ρ	Ο
Ν	Α	Υ	Ι	Ο	Τ	Ι	Ι	Ι	Α	Ρ
Α	Κ	Δ	Α	Ν	Ζ	Ω	Ν	Λ	Κ	Ο
Γ	Ο	Α	Ο	Ι	Η	Γ	Α	Ε	Α	Σ
Λ	Υ	Ρ	Τ	Α	Δ	Α	Ρ	Κ	Α	Σ
Υ	Φ	Η	Α	Δ	Ε	Σ	Η	Α	Τ	Ι
Φ	Ο	Σ	Ν	Ε	Σ	Τ	Ο	Τ	Ι	Σ
Α	Ρ	Π	Ι	Ζ	Ε	Σ	Π	Ι	Τ	Ι

Ψάξε κάθετα, οριζόντια και διαγώνια και ανακάλυψε τις λέξεις που η σημασία τους είναι:

1. Εργαλεία των μαστόρων
2. Έτσι λεγόταν ο αρχηγός των μαστόρων
3. Η δουλειά τους ήταν να μεταφέρουν ανθρώπους και εμπορεύματα
4. Τα βρίσκεις σκαλισμένα στους τοίχους των παλαιών σπιτιών και εκκλησιών
5. Το ονοματεπώνυμο ηπειρώτη πρωτομάστορα
6. Βασικό υλικό για την κατασκευή παραδοσιακών κτισμάτων

Η ΑΚΡΟΣΤΙΧΙΔΑ ΤΟΥ _____

1. _____ Βασικό εργαλείο του μάστορα
2. _____ Εμπλούτιζαν και με αυτά το συνδετικό υλικό
3. _____ Το δεύτερο σε ύψος ελληνικό βουνό
4. _____ Λέγονταν οι ξυλογλύπτες αλλιώς.
5. _____ Ήταν «όμορφη» η κυρά (στη γλώσσα των μαστόρων)
6. _____ Βροντερό στολίδι της αυλόπορτας (καθαρεύουσα)
7. _____ Ήταν οι Χιονιαδίτες
8. _____ Λέγονταν τα σπίτια των πασάδων που
έχτιζε ο μάστορας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η εικονογράφηση των φύλλων εργασίας των σελίδων 157-159 και 168-178 βασίστηκε στα εξής:

Εγχειρίδιο Ξερολιθικών Κατασκευών, Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG II Πρόγραμμα «ΛΙΘΟΣ», Ιωάννινα 2001

Μπάουμαν Έλμουτ, Η ελληνική κλωρίδα στο μύθο, στην τέχνη, στη λογοτεχνία, β' έκδοση, Εκδ. Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης, Αθήνα 1993

Σφήκας Γ., Τα Δάση των χαμηλών περιοχών, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996

Σφήκας Γ., Τα Δάση των ορεινών περιοχών, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996

Σφήκας Γ., Βιότοποι της Ελλάδας, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995

Σφήκας Γ., Αγριολούλουδα της Ελλάδας, Εκδ. Ευσταθιάδης, Αθήνα 1992

Σφήκας Γ., Δένδρα και θάμνοι της Ελλάδας, Εκδ. Ευσταθιάδης, Αθήνα 1995

Σφήκας Γ., Φαρμακευτικά φυτά της Ελλάδας, Εκδ. Ευσταθιάδης, Αθήνα 1994

Κάιζερ Ρενέ, Το βιβλίο του δάσους, οδηγός μικρού εξερευνητή, Εκδ. Ερευνητές, Αθήνα 1994

Μπερτίνο Αντρέ-Βάλλα Φρέντο, Ένας χρόνος με την αρκούδα και τα ζώα του δάσους, Μιφ. Ιορδανίδου Ντιόση, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1992

Περιοδικό «Αρμολόι», Εκδ. Προοδευτικής Ένωσης Πυροσβέστης τευχ.6, 1978

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Προσεγγίζοντας το λαϊκό πολιτισμό επιζητούμε:

- να ανακαλύψουμε τη σοφία εκείνων που γνώριζαν να ζουν αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον,
- να έρθουμε σε επαφή με τα στοιχεία που απόμειναν στο χώρο και καταδεικνύουν την αντίληψη σεβασμού προς τη φύση,
- να πάρουμε μαθήματα αρμονίας και μέτρου.

52116

KON

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης